

**ANTİK ÇAĞ UYGARLIKLARINDA SPORUN GÖRÜNÜMÜ, UYGULAMA
NEDENLERİ ve FONKSİYONLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Melek AKKURT

Kütahya - 2020

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ANTİK ÇAĞ UYGARLIKLARINDA SPORUN GÖRÜNÜMÜ,
UYGULAMA NEDENLERİ ve FONKSİYONLARI**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Osman Tolga ŞİNOFOROĞLU

Hazırlayan:
Melek AKKURT

Kütahya – 2020

Kabul ve Onay

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından

Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Jüresi	İmza	
	Kabul	Red
Doç. Dr. Duygu HARMANDAR DEMİREL		
Dr. Öğr. Üyesi O. Tolga ŞİNOFOROĞLU		
Dr. Öğr. Üyesi Mert KAYHAN		

Onay

Prof. Dr. Şahmurat Arık
Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Antik Çağ Uygarlıklarında Sporun Görünümü, Uygulama Nedenleri ve Fonksiyonları” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

19/10/2020

Melek Akkurt

Özgeçmiş

30.03.1996 yılında Kütahya'da doğdu. İlköğretimini Kütahya'da tamamladı. Lise öğrenimini Kütahya Kılıçaslan Anadolu Lisesinde tamamladı. Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde çift anadal programı dahilinde, Antrenörlük Eğitimi ve Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümlerinden 2018 yılında mezun oldu. 2018 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Anabilim dalında yüksek lisansa başladı. 2020 yılında Beden eğitimi ve spor öğretmeni olarak Bitlis ilinin Güroymak ilçesine bağlı Günkırı İmam Hatip Ortaokuluna atandı.

ÖZET

ANTİK ÇAĞ UYGARLIKLARINDA SPORUN GÖRÜNÜMÜ, UYGULAMA NEDENLERİ ve FONKSİYONLARI

AKKURT Melek

Yüksek Lisans Tezi, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi O. Tolga Şinforoğlu

Ekim, 2020, 184 sayfa

İlkel toplumlardaki ilk sportif faaliyetler idealist görüşe göre dans, materyalist görüşe göre mızrak atıcılığıdır. Yerleşik topluma geçişle ortaya çıkan boş zaman ve mülkiyet anlayışı, ilk çağ uygarlıklarında sporun savaşa hazırlık ve eğlence amaçlı yapılmasına neden olmuştur. Mezopotamya uygarlıklarında; boks, güreş, okçuluk, atlı sporlar ve su sporlarının yapıldığı arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Geniş spor yelpazesine sahip Antik Mısır'da sportif aktivitelerin izleri dönem kalıntılarında ve hiyerogliflerden gözlenebilmektedir. Eski Çin'in beden eğitimi ve spor faaliyetleri; sağlık yönelimli kungfu ve savaş sporlarını içeren wushu etrafında şekillenmiştir. Eski Türkler'de; atlı sporlar, okçuluk, güreş, kayak ve futbol kültürel hayatın şekillendiricilerinden olmuştur. Antik Yunan'da spor aktiviteleri; zihinsel, fiziksel ve ruhsal bakımdan uyumlu gelişen ideal insana ulaşmanın aracıdır. Beden eğitiminin sac ayaklarından birini oluşturduğu Klasik Çağ Atina Eğitim Sistemi diğer kent devletlerine örnek oluşturmuştur. Klasik Çağ'ın sonunda sofist ve filozofların etkisiyle değişim gösteren ideal insan anlayışı, yalın entelektüel gelişim üzerine yapılandırılmıştır. Helen-Roma döneminde spor sağlık yönelimli olarak yapılmış, atletik yarışmalarda meslek atletliği ön plana çıkmıştır. Antik çağın en büyük spor organizasyonu Antik Olimpiyat Oyunları, MÖ 776'da başlamış, Klasik Çağ'da 23 spor disiplininde 5 güne yayılan programıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Oyunların felsefi ve dini alt yapısını anlayamayan Romalılar, oyunları yozlaştırmış, MS 393'de bütün pagan kült törenlerin yasaklamasıyla oyunlar son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi, Sportif Faaliyetler, İlk Uygarlıklar, Antik Yunan, Olimpiyat Oyunları

ABSTRACT**APPEARANCE, REASONS for PRACTICE and FUNCTIONS of the SPORTS in
ANCIENT CIVILIZATIONS****AKKURT Melek****Master Thesis, Department of Physical Education and Sport****Supervisor: Lecturer Dr. O. Tolga Şinoforoğlu****October, 2020, 184 pages**

According to the idealist point of view of primitive communities, sports activities were dancing; while it was shooting spears according to materialistic point of view. The free time and ownership concept that showed up with sedentary society caused that sports were done with the purpose of getting prepared for wars and for fun. It is understood from the archaeological finds that Mesopotamia civilizations were doing boxing, wrestling, archery, equestrian and water sports. Traces of the sports activities can be observed from the era remnants and hieroglyphics in the Ancient Egypt which had several kinds of sports. Physical education and sports activities of Old China was shaped in accordance with wushu which included health directional kung fu and war sports. Equestrian sports, archery, wrestling, skiing and football were some of the sports that were shaping the cultural life of Old Turks. In the Ancient Greece, sports activities were means of reaching the ideal human who developed accommodatingly in terms of mental, physical and psychological aspects. Classical Age Atina Educational System, which is close with physical education, served as a model to the other city-states. Ideal human understanding which had changed with sophists' and philosophers' effect at the end of the Classical Era was structured upon plain intellectual development. In the Helen and Roman era, sports were done in a health-directional way and being occupational athlete became prominent in the athletic competitions. Ancient Olympic Games which was the biggest sports organization of the Antique Age started 776 B.C. and reached to top with the program that lasted for 5 days among 23 sports disciplines in the Classical Age. Romans who could not understand the philosophical and religious substructure of the games vitiated games and games were ended when all pagan cult rituals were banned in 393 A.D.

Keywords: Physical Education, Sporting Events, First Civilizations, Ancient Greece, Olympic Games

ÖNSÖZ

M. Kemal Atatürk'ün “Geçmişini bilmeyen geleceğine yön veremez” sözünden esinlenerek çalışmada; ilkel dönemden başlayarak Antik Yunan döneminin sonuna kadar geçen süreçte beden eğitimi ve spor faaliyetlerinin oluşum ve gelişim aşamaları irdelenmiştir. Çalışmada yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak, Antik Yunan'ın, beden kültürünün doruğunu oluşturulmasıyla günümüz beden eğitimi ve spor faaliyetlerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

İçimde spor tarihine ilgi uyandıran, tez sürecim boyunca beni cesaretlendiren hem akademik hem de sosyal yaşantım boyunca manevi desteğini esirgemeyen, özgün fikirlerini ve bilgi birikimi ile tezime yön veren, örnek aldığım danışmanım Dr. Öğr. Üyesi O. Tolga Şinoforoğlu'na göstermiş olduğu sabır, ayırmış olduğu vakit ve paylaşmış olduğu bilgi ve deneyimleri için teşekkürü bir borç bilir, beklentilerini karşılayabilmeyi umar ve sonsuz saygılarımı sunarım.

Yüksek lisans tezim süresince ihtiyaç duyduğum her anımda yanımda olan, Kılıçaslan Anadolu lisesi beden eğitimi öğretmenlerinden Refik Halit Yücesoy'a, İngilizce öğretmeni Havva Akkoç ve müdür yardımcısı Birnur Nida İdinak hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Çalışmam'da en büyük desteği bana veren, her düşüşümde beni ayağa kaldıran, pozitif enerjileri ile beni sürekli motive eden sevgili arkadaşlarım; Şahika Yurttaş ve Seda Sayan'a Psikoloji mezunları olan Gülnur Arslan ve Betül Saman'a, liseden itibaren öğretmenlik serüveninde yanımda yürüyen Şanlıurfa'da görev alan rehber öğretmeni Elif Sena Eğmir'e, Ankara Milli kütüphaneye ulaşımında en büyük yardımı bana sağlayan Ahmet Said Durmuş'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek lisans eğitimim sürecinde desteklerini gördüğüm yüksek lisans arkadaşlarımdan; Emel Tuğrul, Umut Çoknaz, Sejran Adilovic ve Eda Konuk'a teşekkür ederim.

Son olarak, maddi ve manevi her anlamda desteklerini benden esirgemeyen, bana olan inanç ve güvenlerini hissettiren, hayatım boyunca arkamda olduklarını bildiğim ailemden başta annem Leyla Akkurt olmak üzere babam Cemal Akkurt'a İstanbul'da matematik öğretmenleri olan abim Kadir Akkurt'a ve yengem Fatma Zehra Akkurt'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKEL TOPLULUKLARDA FİZİKSEL AKTİVİTELER

1.1. PRİMİTİF TOPLUMLARDA FİZİKSEL AKTİVİTELER.....	4
1.2. YERLEŞİK TOPLUMLARDA FİZİKSEL AKTİVİTELER.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

İLK UYGARLIKLARDA SPORİF FAALİYETLERİN GELİŞİMİ

2.1. SÜMERLER (MÖ 4000-2000).....	17
2.2. ASURLAR VE BABİLLER (MÖ 2000-609).....	26
2.3. HİTİTLER (MÖ 2000-1200).....	29
2.4. URARTULAR (MÖ 861-595).....	35
2.5. ANTİK MİSİR.....	38
2.6. ESKİ ÇİN.....	47
2.7. ESKİ TÜRKLER.....	57
2.7.1 Eski Türklerde Atın Yeri.....	58
2.7.2. Türk Toplumlarında Atlı Sporlar.....	60
2.7.2.1. Gökbörü.....	60
2.7.2.2. Çevgan.....	62
2.7.2.3. Cirit.....	63
2.7.2.4. Diğer atlı spor aktiviteleri.....	66
2.7.3. Türk Toplumlarında Spor Faaliyetleri.....	67
2.7.3.1. Okçuluk.....	67
2.7.3.2. Güreş.....	69
2.7.3.3. Kayak.....	73
2.7.3.4. Futbol.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANTİK YUNAN'DA BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR FAALİYETLERİNİN
GÖRÜNÜMÜ

3.1. GİRİT MİKEN ÇAĞI (MÖ 1600-1200)	79
3.2. ARKAİK ÇAĞ (MÖ 800-480)	87
3.3. KLASİK ÇAĞ (MÖ 480-323)	89
3.3.1. Atina Eğitim Sistemi	93
3.3.2. Sparta Eğitim Sistemi.....	100
3.3.3. Klasik Çağ Eğitim İdealinin Çöküşü.....	105
3.4. HELENİSTİK ÇAĞ (MÖ 323-31)	108
3.5. ROMA DÖNEMİ (MÖ 146 MS 500)	114
3.6. ANTİK OLİMPİYAT OYUNLARI	119
SONUÇ	130
EKLER	135
KAYNAKÇA	151
DİZİN	182

GİRİŞ

İnsanlığın varlığından günümüze hareket kavramı, fiziksel eğitimin en önde gelen unsurlarından olmuştur. Başlarda tabiat güçlerinden korunmak, besin temini sağlamak gibi temel ihtiyaçlardan kaynaklı, bilinçsiz gerçekleştirilen hareketler aynı zamanda vücut eğitiminin başlıca vasıtasıdır (Afyon ve Tunç, 1997).

İnsanın biyolojik yanı bedenidir. Beden, insanların hem ilkel hemde ham yanı olmuştur. İkel sözüyle bahsedilmek istenen doğadaki canlılar gibi hazlarına bağlı olarak yaşamaktır. Diğer yanıla kastedilen ise insanın doğada bazı kabiliyetlerle donatılmış ham varlık olarak ortaya çıkmasıdır. Sahip olduğu bu özellikleri işlemek, biçimlendirmek ve geliştirme mesuliyeti insana aittir. Bu durum, en temel yaşam sorumluluğudur. Bu yüzden insanın ilkin yarattığı ve üzerinde en çok durduğu beden kültürüdür. Beden kültürüne sahip olmayan hiçbir topluluk yoktur. Sporda bu kültürün içerisinde doğup gelişmiş özel bir alandır (Erdemli, 2008). Spor kavramı için çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Konrad Lorenz'in saldırganlık üstüne yaptığı tanımlamada; insanın doğasında bulunan saldırganlık için dostça rekabet ortamı sağlayan sağlıklı ve barışçıl eminiyet supabı olarak bahsedilmektedir. Başka bir tanıma göre ise insanın ruh ve beden dengesinin sağlayan, topluma daha kolay adapte olmasına yardımcı bir araçtır. Daha kapsayıcı bir tanım olarak da oyun ve yarışmayı birleştiren, başarı elde etmiş bedensel yetenekleri ödüllendiren, mücadeleler için yoğun ve sürekli kas çalışması gerektiren bir uğraş olduğundan bahsedilmektedir (Fişek, 1985). Beden eğitimi ve spor kavramlarının iş birliğiyle; kişiliğin oluşumu, karakter gelişimi, enerjiyi biçimlendirmek ve mücadele ruhunu uyandırmak gibi birçok işlev kazanılmıştır. Tarihsel süreçle bu birliktelik hem eğlence aktivitelerinden hem de halkın izlemekten keyif aldığı seyir aracı haline gelerek tüm dünyaya yayılmıştır (Gillet, 1975). Ancak tüm bu olaylar birdenbire geçeklememiş geçmiş dönemlerden başlayarak çeşitli değişikliklerle modern dünyaya ulaşmıştır.

Afrika, Asya, Avrupa'da rastlanılan ilk insanlar, göçebe bir yaşam şekline sahip olmuşlardır. Zamanla antropolojik ve çevresel değişikliklerin etkisiyle tarım faaliyetlerinin yapılması sonucu ilk yerleşik topluluklar görülmeye başlanmıştır. Bunların birbirleri ile olan etkileşimi ardından insanoğlunun bilgi birikimi, yüzyıllar boyunca günümüze kadar artarak devam etmiştir. Bilinen ilk toplulukların örneklerine Güneybatı Asya, Afrika, Orta ve Güney Amerika, Etiyopya ve Yeni Gine'de karşılaşmıştır (Diamond, 1999). Zamanla su ihtiyacından dolayı yerleşimler; Nil, Fırat ve Dicle gibi nehirlerin vadilerinde ve Akdeniz'in tüm çevresinde yayılmıştır (Alpman, 1972). İlk

yüksek uygarlık Mısır'da karşımıza çıkmaktadır. Köprü vazifesi gören Girit vasıtasıyla da Mezopotamya ve Mısır'ın yüksek kültürü Batı'ya aktarılmıştır. Batı'da bilinen ilk yüksek medeniyet Girit'te ortaya çıkmıştır. Devamında bu gelişim, Yunan'da sürdürülmüştür. Çağdaşlarına göre daha çok gelişime sahip olan Yunan Uygarlığı, Batı'nın sosyal, kültürel ve sportif temellerinin de dayandığı yer olmuştur. Bu toplumlar içerisinde beden eğitimi ve spor dönemsel olarak farklı amaçlar etrafında biçimlenmiş olsada uygarlığın gelişimi ve yükselmesinde en önemli etkenlerden birini oluşturmuştur. Gerek kültürlerin birbirlerine aktarılması gerekse savaşlarda yeni toprakların sosyal ve kültürel yaşantının sürdürülebilirliği ve gelişiminin en önemli araçlarından bir tanesi olmuştur (Şinoforoğlu, 2019).

Bu kapsamda çalışmanın amacı; ilk uygarlıklardan antik çağın en yüksek kültürü olan Antik Yunan'a kadar spor aktivitelerinin görünümü, uygulama nedenleri ve fonksiyonlarının incelenmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKEL TOPLULUKLARDA FİZİKSEL AKTİVİTELER

Yapılan araştırmalar doğrultusunda ilk insana ait bulgulara Afrika, Asya ve Avrupa’da rastlanılmış, ancak mevcut teorilerin birleştiği nokta, insanlara en çok benzeyen varlıkların ilk olarak Doğu Afrika’da ki Büyük Yarık Vadisi’nin çevresinde ortaya çıktıkları yönünde olmuştur (Freeman, 1982). İnsanlık tarihi ise *homo habilis*, *h. rudolfensis*, *h. erectus*, *h. ergaster*, *h. antecessor* ve *h. heidelbergensis* (şimşek, 2017) gibi bulunan ‘‘ilk insan’’ türlerinin evrilmeleri ile başlamıştır (McNeill, 2002). Aristoteles’in ‘‘insan düşünen hayvandır’’ (*homo sapiens*) anlayışı ve ‘‘insan araç yapan hayvandır’’ (*homo faber*) görüşü bilim insanları tarafından kabul görmüş, bu doğrultuda araştırmacıların insan türünü keşifleri sırasında, insan kabilelerini hayvanlar aleminden ayıran faktörlere önem verilmiştir (şenel, 1982). İnsan topluluklarını, insansı yaratıklardan farklı kılan temel olgular ise bebeklik ve çocukluk dönemlerinin uzun sürmesi akabinde ebeveynlerine daha fazla bağımlı olmaları, bunun sonucunda da daha yüksek öğrenme kapasitesine sahip olmaları olmuştur (McNeill, 2002).

1.1. PRİMİTİF TOPLUMLARDA FİZİKSEL AKTİVİTELER

İnsanlık tarihinin başlangıç noktası olarak kabul görmekte olan, besin toplayıcılığı devri olarak da tabir edilen, 2 milyon yıllık süreyi kapsayan Paleozoik Dönem; kendi içerisinde alt, orta ve st olmak üzere 3’e ayrılmıştır (şimşek, 2017). Bu süre zarfı içerisinde yaşam süren homo (insan/insansı) türlerinin en büyük uğraşı ise beslenme olmuştur. Yapılan alışmalar sonucu elde edilen dişler ve taş aletlere bakılarak insanların hem etil (leş, böcek) hem de otçul (meyve, yaprak, çeşitli tohum ve kökler) beslendikleri sonucuna ulaşılmıştır (Leakey & Lewin, 1979). Hayatlarını devam ettirebilmek için -besin elde etme, sert doğal koşullardan ve yabani hayvanlardan korunma- güdüleri ile gerçekleştirdikleri, ‘‘doğal hareketler’’ olarak nitelendirilen başlarda amaçsız ancak zamanla bilinçli hale gelen yürüme, koşma, atlama, sıçrama vb. fiziksel faaliyetlerde bulunmak zorunda kalmışlardır (Yıldız, 2002).

Fiziksel faaliyet olarak isimlendirebileceğimiz hareketlerin ortaya çıkmasında, hayvan davranışları n etken olarak nitelendirilebilir (Lombardo, 2012). Her türün en genç canlıları, hayata tutunabilmek için koordineli olmayan ve abartı yoğunluk içermeyen, tekrarlara dayalı tipik motor becerileri gereksinim duymuş ve bu becerileri öğrendikleri modellere sahip olmuşlardır. Bu hareketler, omurgasızlarında dahil olduğu ancak memelilerde daha kolay tanımlanabilen birçok hayvan türünde farklı şekillerde gelişmiştir (Oliveira, vd. 2009). Bu dönem varlıkları içerisinde arka ayakları üzerinde

duran, yürüyen, koşan tek primitif canlının ise insan olduğu iddia edilmiştir. Ortaya atılan teoriler, insanın baskın duruma gelmesinde ilk temel adımın dik duruş olduğu (Fifer, 1987), böylelikle de insanlık tarihinin ilk fiziksel aktiviteleri sayılan yürüyüş ve koşma faaliyetlerinin gerçekleştiği yönündedir (Alpman, 1972). Dik duruşun kazandırdığı avantaj, ileri dönemlerde silah üretimi ardından açığa çıkan mızrak ve oku fırlatmak için gerekli olan elleri, lokomotor görevinden kurtarmıştır (Fifer, 1987).

Bu bakımdan insanlar, yaşamlarını devam ettirebilmek için, -avlamak ve avlanmamak için- kendi türüne özgü fiziksel hareketlere başvurmuştur (Lombardo, 2012). Bedene ilişkin bu faaliyetlerin temelini ise hayatta kalma arzusu ve açlığın getirmiş olduğu zorunluluk sağlamıştır (Baker, 1988). Sert ve zorlu koşullarda yaşayıp sürekli doğa ile mücadele etmek zorunda olan ilkel toplumların, günlük hayatta karşılaştığı zorunluluklar neticesinde; engebeli arazilerde koşmaları, yüksek ve uzun atlamaları, yüksek ağaçlara ve kayalıklara tırmanmaları ve daha birçok faaliyette bulunması gerekmiştir (Alpman, 1972). Bu duruma örnek olarak bir yırtıcı tarafından tehdit edildiğinde bedeninin izin verdiği en hızlı şekilde ağacın güvenliğine sığınmak için koşmak, ardından mantıksal olarak tek el yerine 2 elin verdiği avantajı ve ayakların ön gerilme kabiliyetinin birleşimini kullanarak tırmanma eylemi gösterilebilir (Fifer, 1987).

Yıllar boyunca vahşi doğada hayatta kalabilmek için, bedene yönelik hareketlere başvuran bu topluluklar; yakından mücadele etme zorunluluğu olan canlılarla karşılaştıklarında kas gücünden ve vücut ağırlığından yararlanarak günümüz güreşinin ilkel formunu oluşturmuş, her türlü tutma, kavrama, ısırma, boğma gibi sert yöntemler kullanılmıştır. Güreşin yanında savunma ve saldırı olarak açığa çıkan, elin yumruk yapılması ardından kolun itme ve savurma yetisinin birleşimi sonucu günümüzde boks olarak bilinen mücadele sporunun da ilk formları oluşum göstermiştir (Alpman, 1972). Ancak bu faaliyetlerden; herhangi bir ön hazırlık içermemesi, o anki koşul neticesinde güdülere bağlı olarak sergilenmesinden dolayı sportif bir eylem olarak bahsetmek mümkün değildir.

İnsanlar, hayvanlara karşı fiziksel donanımsal eksikliğini kendilerini üstün konuma getirebilmek için akli ve muhakeme yetisi ile telafi edebilmiş (Arslantaş, 2014), varoluşlarını devam ettirebilmek adına gücünü ve kurnazlığını, çeviklik ve dayanıklılığı ile harmanlayarak kendilerini geliştirmişlerdir (Baker, 1988). Ayaküstü duruşun sağlamış olduğu avantaj sayesinde de kendilerini doğanın vahşi koşullarından koruyabilmişlerdir (Zurbitski, Mitropolski & Kerov, 2006). Böylelikle, tüm hayvan türlerinden niteliksel

olarak daha büyük bir ekolojik üstünlük elde etmişlerdir (Bingham, 2000). Bu üstünlüğü akıl yürütme yetisine borçlu olan insan ırkı, ilk başlarda güdüsel olarak yapılan fiziksel aktiviteler devam eden süreç ile ihtiyaç belirleme, iş birliği yapma, ekipman tasarlama gibi zihinsel aktiviteler aracılığıyla gelişimini devam ettirmiştir.

Paleozoik Çağ'ın, beslenmenin toplayıcılıkla sağlandığı alt döneminde yaşayan ilkel insanlar, akrabalardan oluşan küçük gruplar haline gelerek karşılıklı iş birliğine dayalı “kooperatif toplayıcılar” olmuştur (Tomasello, vd., 2012). Dönem toplulukları, ellerindeki sınırlı sayıdaki ilkel aletlerden dolayı ancak bir araya gelerek yaşamlarını devam ettirebilmiştir. Çünkü bitki temini sağlarken bile vahşi hayvanların saldırısına uğrama tehlikesine maruz kalmış ve bu tehlikelere ancak toplu halde iken karşı koyabilmişlerdir (Zurbitski, Mitropolski & Kerov, 2006). Arkeolojik kanıtlardan da elde edilen bulgular doğrultusunda, primitif insanların yaklaşık 400.000 yıl kadar önce henüz av malzemelerine erişimleri olmadığı dönemlerde, bireysel olarak avlanmanın çok tehlikeli veya zor olacağı mamut gibi büyük hayvanlara karşı, uzun başarısızlıklar serüveninin ardından riskleri bir araya getirebilme stratejisiyle “işbirlikli avcılığa” geçiş yaptıkları bilgisine ulaşılmıştır (Stiner, Barkai & Gobher, 2009). Bu bakımdan günümüzün takım ruhu prensiplerini anımsatan *işbirlikçi avcılık*, ortak çıkarlar doğrultusunda; birlikte çalışma istekliliğini bilmek, başarı sonucunda ne olacağını bilmek, bireyin kendi ve grubundakinin görev ve sorumluluklarına hâkim olması ve beklenmedik durumlarla başa çıkabilme gibi özel zihinsel çabaya gereksinim duymuşlardır (Bonnefon, 2017).

Zamanla, avcılık ve toplayıcılık ile geçimini sürdüren, küçük gruplar halinde yaşayan bu insanlar arasında, fiziksel yeteneklerdeki farklılar ve kadınların ebeveynlik rollerinden kaynaklı olarak cinsiyetler arası iş bölümü açığa çıkmıştır. Neredeyse erkek aktivitesi olarak kabul görmekte olan avcılık ile erkekler, kendilerinin beslenme gereksinimlerini çok rahat bir şekilde karşılayabilmişlerdir. Ancak dişiler, annelik rollerinden dolayı et kaynaklarına çok rahat ulaşamamış, bitki öğelerini toplamaya yönelmiştir. Erkekler ise fiziksel donanımların daha elverişli olması ve dişilerle çiftleşebilme olasılığını arttırmak amacıyla avcılığa yönelmiş ve boş zamanlarını, zindeliğini ve avlanma becerilerini geliştirmek için kullanmışlardır. Bu durum ise cinsel iş bölümünün başlangıcı olarak kabul görülmektedir (Hill, 1982).

Tüm bu iş birlikçi çalışmaların yetersiz kaldığı durumlarda, diğer canlıların fiziksel olarak üstün olma vaziyetlerinden kendilerini sıyırmak amacı ve (Baker, 1988)

rakibini uzaktan karşılama arzusu ile bir taraftan silah gelişimiyle uğraşmış diğer yandan fiziksel donanımlarını bu yönelimde geliştirmeye çabalamışlardır (Alpman, 1972).

Modern araştırmacıların Tanzanya'nın Olduvai vadisindeki kazılarında elde ettikleri bulgular ışığında (Özbek, 2000), ilk alet yapımının Orta Taş Devri olarak bilinen 200.000 yıl önce başlayıp 40.000 ile 30.000 yıl önce sona erdiği düşünülen dönemde yaşamış olan homo habilis (becerikli insan) türünde ortaya çıktığı görülmektedir (Clark, 1988). Bu sınırlı aletler ile dağınık küçük gruplar halinde, buzul çağının etkisi altında, toplayıcılığın beraberinde yaralı hayvanları avlayarak yaşamlarını mağaralarda devam ettirmekte olan ilkel insanlar (Konyar, t.y.), fizyolojik ihtiyaçları doğrultusunda; avlanma, savunma ve yenilebilir bitkiler toplamak için taş, kemik gibi çeşitli nesnelere kullanmayı öğrenmişlerdir (Zurbitski, Mitropolski & Kerov, 2006). Doğanın sunduğu imkanlar dahilinde ilk olarak taşları olduğu gibi saf halde kullanmış, sonraları ise onları yontmayı keşfederek daha kullanışlı hale getirmeleri beraberinde bundan sonraki hayatlarına yön verecek ekipman üretiminin yollarını açmışlardır (Turani, 1992).

İlkel dönemlerde varlığı bilinen 105-160 cm boylarında 20-50 kg arasında, daha küçük beyine sahip oldukları tahmin edilen insan türlerinin, kargı ve mızrak gibi oldukça karmaşık motor beceriler gerektiren fiziksel donanıma ve tahta çubuk üzerinde taş ve kemik aletleri kullanılarak keskinleştirilmiş uç yapmak için gereken gelişmiş el becerisine sahip olmadıkları düşünülmektedir. Bu nedenle av aletlerini fırlatma ya da atma faaliyetlerine (örn. mızrak atıcılığı), zihinsel olarak gelişmiş modern insana daha yakın dönemde yaşamış olan türlerde rastlanılmıştır (Kortlandt, 1979). Bu bakımdan zihinsel gelişim örneklerine daha çok rastlanılan, Ortadoğu ve Avrupa'da *homo sapienslerin* bir önceki evrimi olduğu düşünülen Neandertaller ile karşılaşmıştır. Küçük avcı grup olarak yaşamlarını sürdüren bu insanlar Fransa'da Le Moustei adı verilen araştırma merkezinden adını aldığı "Musteryan" aletini icat ederek bu gelişime katkı sağlamışlardır (Şimşek, 2017). Musteryanlar keskin kenarlara sahip taşlar olup, hayvan ve bitki besinlerini kesmek için kullanılmıştır. Bu işlevlerinin yanı sıra büyük, üçgen, sivri nesleler olmaları bakımından, saplı mermi olarak hem büyük hayvanlara karşı savunma aracı hem de avcılık aleti olarak kullanılarak besin teminini kolaylaştırmıştır (Kuhn, 1995). Ayrıca bu taş aletlerin çoğunlukla mağaralarda bulunmuş olması, bu bölgelerin av kamp yeri olarak kullanıldığını ve büyük av etlerinin buralarda işlendiğini sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır (Sharon & Oron, 2014).

Bu teknolojik gelişmeler, primitif insanlarda ki bedensel büyümeye paralel devam etmekte olan beyin gelişiminin katkısı ve çevrelerindeki bir dizi karmaşık olaydan kaynaklı ihtiyaçlardan oluşum göstermiştir (Malina & Little, 2008). Bu zihinsel muhakemenin etkisi ile daha bilinçli besin temini için ahşap ucunu avcının tuttuğu diğer kısmına delik ya da kanca yardımıyla mızrağın ucunun yerleştirildiği “mızrak atıcılar” (atlatl) ile karşılaşmaya başlanılmıştır. Bu icat sayesinde avcı kolunun uzunluğu, etkin şekilde uzamış ve mızrağın hızı artmıştır (Haviland, 1997) (Ek 1). Tahta mızrağın ucuna litik (doğal taş) veya kemik parçasının eklenmesiyle de daha ölümcül bir silah haline gelmiştir (Anderson Gerfaud, 1990). Böylelikle avların yakınına yaklaşma ihtiyacı ortadan kalkmış, güvenli mesafeden mızrak fırlatma ve yaralı olmayan hayvanları avlama olanakları doğmuştur (Haviland, 1997). Bu doğrultuda belki de en eski mızraklar sayılan keskin ahşap çıtalar, 1911 yılında Samuel Hazzledine Warren tarafından, İngiltere'nin Clacton-on-sea kasabasında suların çekildiği kıyıya maruz kalan tatlı su çökeltisinin el değmemiş kısmında keşfedilmiştir (Oakley, vd., 1977). Buzul çağından kaldığı düşünülen bu mızrak örneklerinin, avcı ahşap aletleri ile karşılaştırılması ardından boyut ve tasarım bakımından, sıkılaştırılmış itme mızraklarına benzer oldukları sonucuna ulaşılması da bu düşünceyi desteklemiştir. Ayrıca erken mızrakların hayvan iskeletleri ile birleşmesi, sadece yaralı hayvanları avlamaktan sıyrıldıklarını kanıtlamıştır (Churchill, 1993).

İklimsel etmenler ardından değişen hayvan faunası sonucunda daha hızlı hayvanların besin olarak kullanılma zorunluluğu isabet çalışmalarını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda Fransa da Lascaux Mağarası'nda keşfedilmiş olan duvar resimlerinde mızrak isabet izleri ile karşılaşmış olması, av öncesi hayvan figürleri üzerinde hedef çalışmaları yapmış olduklarını göstermiştir (Cain, 2019). Tüm bu araştırmaların yanında o dönemden kalma insan kemiklerinin, spor literatüründeki mızrak atma yaralanmaları ile karşılaştırılması ile tutarlı bir sonuç elde etmeleri Üst Paleolitik dönemde mızrak atıcılığıyla uğraştıklarını desteklemektedir (Villotte, vd., 2010).

Dans aktiviteleri, insanlarla sınırlı olmayan, ilk önce hayvanlarda gerçekleştirilen, sözel olmayan bir iletişim biçimi olarak sınıflandırılan ritmik hareketler bütünüdür (Garfinkel, 2010). Bu hareketler hem toplumsal ifade biçimi hem de ritüel etkinlik olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü erken dönem insanları doğanın; gece ve gündüz, ateş, yağmur, kuraklık ve deprem gibi fiziksel yasalarını anlamamışlardır. Tanrı ya da ruhların dünyayı kontrol ettiğine olan inançları doğrultusunda onları yatıştırmak için temel sportif etkinlik olan, günlük basit

hareketlerden oluşan dans figürlerini kullanmışlardır. Bu dinsel inancın beraberinde gerçekleştirilen eylemin, bireysel ve toplumsal başarıların beraberinde insan, hayvan ve bitki verimliliğini kutlamak içinde gerçekleştirildiği bilinmektedir (Kassing, 2007). Ancak bir daire içinde ayak izleri veya dans sırasında ölmüş insan topluluğu gibi görünür izler bırakamayacak olan bu etkinliği (Garfinkel, 2010), modern araştırmacılar ilk insanlardan kalma barınak, mağara duvarları ve kaya çıkıntıları üzerine çeşitli tekniklerle işlenmiş görüntülerden takip edilebilmişlerdir (Ragazzi, 2015). Mağara duvarlarına çizmiş oldukları resimler, etraflarını saran dünyayı, hayallerini ve düşüncelerini kısacası yaşadıkları hayatı anlamamıza yardımcı olmuştur (Turani, 1992). Araştırmacıların Hindistan'ın Mahya Pradesh bölgesinde Bhimbetha¹ kaya barınaklarında dinsel halk sembolleri, ayinler, av, savaş, mitoloji ve doğa ile ilgili görselleri keşfetmeleri ve bunlar içerisinde dansa dair kadın-erkek toplamda 161 figüre rastlanılmış olması bu düşünceleri desteklemektedir (Zenbilci ve Çetin, 2018). Bu bakımdan idealistler, bu hareketlerin bilinçli olarak gerçekleştirilmesinden dolayı hayatın zorunluluğu olmadan bir amaç doğrultusunda, zihnin yaratıcı zenginliğinin duygularla harmanlanmış halinin bedene yansıtılması sonucu açığa çıkması nedeniyle ilk sportif egzersizler olarak kabul etmektedirler (Şinoforoğlu, 2019).

Bu doğrultuda sportif etkinliklerin iş-üretim sürecinde doğmuş olduğunu ileri süren materyalist tarih anlayışı, ilk spor aktivitelerinin temelini; belirli bir amaç etrafında araç gereçlerin üretimi ve bunların kullanımında gerekli olan bedene yönelik vücut koordinasyonu ve performans ile açığa çıkmasına dayandırmıştır. Bu yüzden de ilk spor aktiviteleri mızrak atıcılığı olduğu görüşünü kabul etmiştir. Ancak idealist görüş bunun aksini ileri sürerek ilk spor faaliyetlerinin, zorunluluktan değil, zihnin yaratıcı zenginliğinden kaynaklı, duygularla harmanlanmış, amaçlı bedene ait hareketler olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakımdan ikinci görüşe göre ilk bilinçli sportif aktiviteler ayinsel danslar olarak kabul edilmiştir (A.g.e).

MÖ 10.000 civarında sıcak bir iklim kuşağının baş göstermesi ile buzullar erimeye başlamış böylelikle dünya çapında deniz seviyeleri hızla yükselmiştir. Bu durum yükseltisi düşük olan kıyı çizgilerini ve nehir yataklarını sular altında bırakmıştır (Jochim, 2011). Bu değişim doğrultusunda insanlar; suya yakın, av hayvanları bakımından bol, toplanabilecek besinler yönünden zengin alanlara; mağara, kaya altı sığınakları ve ağaç

¹ Bahsi geçen mağara görsellerine ilişkin bkz. Yashodhar Mathpal. *Prehistoric rock paintings of Bhimbetka Central India*, Hindistan: Abhinav Publications, 1984.

kovukları gibi dönemlik yaşayabilecekleri bölgelere göç etmişlerdir (Arslantaş, 2014). İklim faktörüyle açığa çıkan ormanlar sayesinde besin değeri yüksek; mamut, gergedan gibi büyük hayvanlar yerine orman faunasına ait geyik, at, kuş, tavşan gibi hızlı hayvanlar besin olarak tercih edilmeye başlanmıştır. Hayvanlardaki bu değişiklik mızrağa oranla daha hafif ve seri olan ok ve yayın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Soylu, 1982). Zamanla mızrak uçlarına takılan taşların geliştirilmesi sonucu ahşap veya kemik shaftların ucuna yerleştirilmek üzere küçük rötuşlu mikrolitler (küçük, sivri, taşlar) icat edilmiştir (Jochim, 2011). Bu alet hem biçim bakımından farklılık oluşturmuş hem de işlev konusunda uzmanlaşarak, kesme, delme gibi işlemleri gerçekleştirmiştir (Price, 1987). Mızraktan daha hafif ve seri kullanım içinde mikrolitler ağaçtan yapılmaya basit formlara sahip okların ucuna yerleştirilmiştir (Diakov ve Kovalev, 2014). Böylece mızraklardan esinlenerek daha küçük, hızlı ve uç kısmına takılan mikrolitler ile ölümcül bir silah haline gelen ok ve yay dönemin vazgeçilmez ekipmanlarından biri olmuştur.

Buzulların erimesinin ardından göl ve nehir gibi alanların artması sonucu açığa çıkan su kenarında yaşam, kara avcılığının beraberinde beslenmede farklılaşmayı getirerek su avcılığına da önem kazandırmıştır (Soylu, 1982). Bu durum su üzerinde hareket edip ilerleme ihtiyacını açığa çıkartmış; insanlar ilk olarak kas gücüne dayalı bir şekilde su içerisinde ilerlemiş, daha sonra kas gücüne vücut ağırlığının eklenmesi sonucu basit kayık türü vasıtalarla kendi ağırlıklarını yükleyerek, suda daha uzun süreli hareket etme olanağı bulmuştur (Alpman, 1972). Keskinleştirilmiş uçlara sahip aletler kullanılarak, ilkel kano ve tekneler için ağaç içlerinin temizlenme işlemi yapılarak deniz araçlarının gelişimleri sağlanmıştır (Haviland, vd, 2010). Bataklık sahalarda gerçekleştirilen arkeolojik keşifler sonucunda memeli kemikleri, levrek ve turna balığı gibi çeşitli su canlılarının kılçıkları bulunmuştur. Balıkçılık yapıldığının kanıtı olan zıpkın parçalarının, gaga benzeri dişleri ve tabanında eğik bir çentiğe sahip kafasının geyik gibi büyük bir canlının sırtından kesilmiş kıymıklardan oluşturulması bu düşünceleri desteklemiştir (Zhilin & Savchenko, 2019).

Yapılan çalışmalar erken kültürlerin oyunlara da önem verdiğini ve bu doğrultuda oyunların üç amaca hizmet ettiğini göstermektedir. Bunlardan ilki eğlence ve yaşam içinde kendiliğinden gelişen etkinlikler, ikincisi ise gençleri yetişkin yaşamına hazırlamak için yapılan faaliyetler ve üçüncüsü de hayatta kalabilmek için bedenini, hızını ve yeteneğini geliştirici aktivitelerden oluşmuştur (Barrow, 1983).

Sonuç olarak avcı-toplayıcı olarak yaşamlarını devam ettiren primitif insanlar, besin teminini arttırmak ve vahşi doğa koşullarından kendilerini koruyabilmek için *mızrak ve ok-yay* gibi aletleri icat etmişlerdir. Mağara duvarlarına çizmiş oldukları hayvan resimleri üzerinde atış antrenmanları yaparak avda başarısızlık ihtimallerini en aza indirmeye çalıştıkları, duvarlara atılan mızrakların izlerinden anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bilinçli olarak gerçekleştirilen çalışmalar beraberinde tarihçilerin de görüşleri etrafında ilk sportif faaliyetlerin mızrak atma ve danstan oluşmuş olduğu ifade edilebilir.

1.2. YERLEŞİK TOPLUMLARDA FİZİKSEL AKTİVİTELER

Cıvalı taşların karakteristiğini oluşturduğu Neolitik, diğer bir deyişle Yeni Taş Devri ilk toplumların geçim uygulamalarındaki büyük değişimi temsil eder. Geçmiş dönemlerde avcılık, bitki toplama ve balık tutmaya dayalı arama ekonomisi hâkim iken bu dönemde gıda üretim sistemine geçiş başlamıştır (Haviland, vd., 2005). Fakat bu geçiş birdenbire gerçekleşmemiş, tahmini tarihler biraz değişiklik göstermekle beraber yaklaşık Afrika'daki modern insanların kökeni ile 200.000 yıl önce başlayıp; insan, hayvan ve bitki etkileşimi birlikteliğinde MÖ 10.000 yıllarına kadar uzun bir süre boyunca sürmüştür. Neolitik devrim olarak tabir edilen tarıma geçiş (Olsson, 2001), dünyanın birçok yerinde Verimli Hilal (Yakın Doğu) olarak bilinen Güneybatı Asya; Mesoamerica (Orta ve Güney Meksika ile Orta Amerika'nın bitişik bölgeleri), Güney Amerika And Dağları, Amazon Havzası, Doğu Amerika Birleşik Devletleri, bu bölgelerin yanı sıra da Afrika'nın Sahel Bölgesi, Batı Afrika, Etiyopya ve Yeni Gine'de meydana gelmiştir. Gıda üretiminin bağımsız evrimi için ülkeler arasında ki Güney Batı Asya hem bitki (MÖ 8500 civarında) hem de hayvan evcilleştirmesi (MÖ 8000 civarında) için en erken tarihlere sahip olmuştur (Diamond, 1999). Ayrıca Neolitik devrim sadece birden çok yerde değil birden fazla nedenden de kaynaklanmıştır. Örneğin Yakın Doğu'nun Verimli Hilali'ndeki tarım ekonomilerinin yükselişi, son buzul çağının sonunda ki iklim değişikliğine bağlı olarak uzun zamandır avcılarının takip etmekte olduğu mega faunanın düşüşüne yol açmış ve böylece yabani otların yetiştirilmesine başlanılmıştır. Öte yandan Çin'de artan nüfus, geleneksel gıda üretimi üzerine aşırı baskı yaparak Asya tarımının gelişmesine yol açan bitki ve hayvanların yetiştirilmesini tetiklemiştir (Kretchmar, vd., 2017).

Bu devrimsel süreç zarfında insanların alet yapma becerilerinin yanında diğer varlıklardan üstünlük sağlayacak anlam tonlarını ayırt etmeleri beraberinde konuşma kalıpları gelişmiştir. Bu durum uygarlık tarihi için önemli bir unsuru teşkil ederek,

insanların bir arada durmasına ve birlikte çalışmalarına olanak sağlamıştır (Freeman, 1982). İlkel toplumlarda henüz yazı icat edilmediğinden döneme ilişkin bilgiler, gözlemlenebilen davranış örüntüleri çerçevesinde toplumsal yapılarını, akrabalık ilişkilerinin doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özcan, 1998). Birkaç aile grubu bir araya gelerek güçlü liderler etrafında birleşmiş ve kabileleri oluşturmuşlardır (Freeman, 1982). Böylelikle yirmi beşer kişilik gruplardan 500 kişilik büyük gruplara daha sonra ise 10 bin hatta 100 binlerce kişinin bulunduğu yerleşim yerlerine dönüşmüştür. Kabilelerin de arpa, buğday gibi bitkileri hasat etmeleri (Kretchmar, vd., 2017) beraberinde koyun, keçi, sığır gibi hayvanları beslemeleri göç etme gereksinimlerini ortadan kaldırmıştır (Freeman, 1982).

Neolitik saha mezar araştırmaları sonucunda cinsiyetler arası iş bölümü farklılıkları ile karşılaşmıştır. Erkek mezarları içerisinde daha çok zıpkın ve av malzemeleri bulunurken kadın mezarlarında delikli hayvan dişleri yer almıştır. Ancak çocuk mezarlarındaki birçok bulgu, miras kalan statünün bir göstergesi olarak düşünülmüştür (Molnar, 2008). Bu ve bunun gibi kalıntıların doğrultusunda erkekler hayvanlara bakmak, alet ve silah yapmak doğramacılık gibi işlerle ilgilenmiş olduğu, kadınların ise dokumacılık çömlek yapma gibi faaliyetlerle uğraşmış oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Şenel, 1982). Böylece şehir, tarım çağının temel ekonomik, kültürel ve sosyal birimlerini oluşturarak hayatta kalma zorluklarının hafiflemesine vesile olmuş, insanlar yerleşik hale geldikçe yaşam tarzlarında önemli ölçüde değişmiştir. Ancak fiziksel faaliyetler önemini sürdürmeye devam etmiştir (Kretchmar, vd., 2017).

Bu süreç içerisinde toplumun bedensel etkinlikleri, bilinçsiz taklit yoluyla gerçekleşmiştir. Ancak eğitim, çocuklar için kaçınılmaz olmuştur. Ailelerinin ve grubun işleyişi ile iç içe yaşamaları bilinçsizce büyüklerinin performanslarını taklit etmelerine olanak sağlamıştır. Katı bir şekilde geleneksel kalıplar aracılığıyla hayatta kalmayı amaçlayan sistemler oluşturulmaya başlanılmış; güvenlik ve topluluğa uyumun eğitimsel hedefleri ilkel çocuğu şekillendirmiştir. Ancak insanlar, yalnızca kendi fiziksel güçlerini geliştirerek güvenliklerini garanti altına alamamışlardır. Bu insanlar, kaderlerini bir tanrının kontrol ettiğine inanmışlar bu nedenle de her çocuğu, büyük bilinmeyenler içerisinde ki yaşamlarını kontrol etmede böylesine korkutucu ve harika bir rol oynayan ruhların ve tanrıların iyi niyetini geliştirmenin öngörülen yöntemlerini gözlemleyecek şekilde eğitmek önemli bir hal almıştır. Bu bakış açısına göre çocuğun grup dini

geleneklerine ve kullanımlarına uyacak şekilde biçimlendirmek toplum güvenliğini sağlamak için çok önemli olmuştur (Deobold, 1953).

Bu toplulukların besin teminlerinin avcılık ve toplayıcılıktan, tarım ve hayvancılığa dayalı üretim sistemine dönüşmesi yoğun tarımsal mevsimlerinin haricinde “boş zaman” kavramını açığa çıkartmıştır. Boş zamanlarında insanlar tarım dışı çeşitli işlerle uğraşma olanağına sahip olmuştur. Ortaya çıkan boş zaman ise şehirleşme için kullanılmakla beraber geçmiş dönemdeki bedene yönelik aktivitelerin farklı amaçlar doğrultusunda geliştirilmesini sağlamıştır (Şenel, 1982). Köylerdeki yerleşimler, kaba yaşam tarzlarındaki değişimler ve çocukların eğitim türlerinin kademeli olarak farklılaşması medeniyet sürecini hızlandırmıştır. Büyükler, gençlere hem hayatta kalmak hem de bireysel ve toplumsal yaşantıda varlığını sürdürebilmelerini sağlamak amacıyla fiziksel aletlerle gerçekleştirilen güç ve kurnazlığa dayalı eğitimler vermeye başlamışlardır. Bu insanların, kendini ve ailesini beslemesi ve onları dış güçlerden koruyabilmeleri için iyi avlanma ve dövüş becerilerini öğrenmeleri gerekli görülmüştür (Freeman, 1982). İlkel toplumlarda beden eğitiminin temel amacı, öncelikli olarak fiziksel verimliliği geliştirmek, ikincisi grup üyeliğini ve katılımını güçlendirmek, üçüncüsü ise rekreasyon sağlamak olmuştur. Toplum incelendiğinde bu tür amaçların insanın davranışını güçlü bir şekilde motive ettiği açığa çıkmaktadır. Fiziksel verimlilik, ilkel insanın hayatta kalma zorluğunun üstesinden gelme yeteneğinin bir testi kabul edilebilir. Günlük yaşamın zorluklarıyla karşılaşan ve doğal çevre ile rekabet eden bu toplumlar, modern insandan daha büyük ölçüde fiziksel becerisine güvenmiştir. Açık hava zorluklarına dayanmak için vücut geliştirme, yükleri taşıma, düşmanlarla savaşma, av izleme, alet ve silah yapma gibi becerilere başvurmuşlardır. Onlar için zayıf bir çocuk tehlike oluşturmuş, toplumun hayatta kalma şansını arttırmak için kabileler fiziksel verimliliği arttırmaya teşvik etmiştir (Deobold, 1953). Bu bakımdan yerleşik topluma geçilmesi, grup bilincinin geliştirmesinin yanı sıra geçmiş dönemlerde bedene yönelik faaliyetlerin insan kültürünün önemli bileşeni olmaya devam ederek toplumun şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Tüm bu olaylar beraberinde şehirlerin yükselişi, insan sayısının sıklığını ve yoğunluğunu arttırmış, servet ve mülkiyet kavramını açığa çıkarmıştır. Bu sebepten dolayı toplumlar mülkiyeti ve serveti korumak veya yağmalamak için savaşmaya başlamıştır. Bu yeni şehir merkezlerini savunmak için askeri sınıf açığa çıktıkça beden eğitimi, savaşçı yetiştirmek için kullanılma eğilimi göstermiştir (Kretchmar, vd., 2017).

Çünkü kendini ve klanını düşmanlardan korumak güçlü ve muktedir bir vücuda sahip olmayı gerekli kılmıştır (Deobold, 1953). Böylelikle savaşçı bir yapıya sahip, savaşta gerekli olan temel becerileri hâkim olmayı gerektiren oyunlar açığa çıkmıştır. Toplumlar daha da geliştikçe ve yaşam kolaylaştıkça hayatta kalma ve savaş becerilerinden (okçuluk, koşu, atlama, yüzme gibi) eğlence faaliyetleri türemiş, çocuklar ve yetişkinler eğlence amaçlı yarışmalar düzenlemeye başlamıştır. Şans, beceri ve çocuk oyunları olmak üzere birçok oyun türü gelişmiştir. Beceri ve çocuk oyunları; top oyunları, okçuluk, çember, kutup ve kar yılanı gibi oyunları içerirken yarışmalar kimi zaman kabile içerisinde kimi zamanda kabileler arasında gerçekleştirilen modern lakros veya hokeye benzeyen top oyunları şeklinde yapılmaya başlanmıştır. Spor ve oyun etkinlikleri geliştikçe toplumlarda popülerite kazanmış ve farklı kültürlerdeki toplumlara birebir olmasa da benzer şekilde yayılım göstermiştir (Freeman, 2011).

Oyuna verilen değer yanında geçmiş dönemlerde olduğu gibi dans, yaşamlarında önemli bir yere sahip olmuştur (Barrow, 1983). İlkel toplumlar, doğanın güçlerinden korkmalarına rağmen ona saygı duymuş ve dans etkinliklerini dua ve açıklanamayan güçlerle iletişim aracı olarak görmüşlerdir (Freeman, 1982). Erkekler avcılık öncesi alıştırmalarda, iyi hayvan sağlama ve bereketli hayvanlar elde etmeleri ardından başarılarını kutlamak için dans etmişlerdir. Bu ritmik hareketlerin, ılımlı hava şartları, yağmur, bolluk, bereket, evlilik, ölüm, cenaze, savaş gibi olgulara rivayet ettiğine inanmışlardır (Kassing, 2007).

Yerleşik toplumlara dair yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde okçuluk, zıpkın ve kano faaliyetlerine dair bulgulara ulaşılmıştır. Tarım faaliyetleri için su kenarlarında yaşamaya başlamış olan bu toplumlardan kalma sahalardaki mezarlarda bol miktarda balık kalıntısı ve su avcılığı materyalleri bulunmuştur. Kanolara yönelik arkeolojik bir kanıt olmamasına karşın, derin deniz balıkçılığının fiziksel kanıtları deniz kanolarının kullanıldığını göstermiştir (Molnar, 2005).

Şehir alanlarında yapılan incelemeler sonucunda ise mezarlar içerisinde yayların veya okların organik kanıtı bulunmamıştır. Ancak var olan ok uçları, yay ve okların kullanımını ifade ederek doğrudan okçulukla ilgili olmuştur. Bu dönem içerisinde ok ve yay daha çok avcılıkla ilgili olmuştur. Mezarlar içerisinde bu aletlerin yanı sıra kızıl geyik, yaban domuzu, kuş, ayı ve kurt gibi vahşi türlerden elde edilmiş vücut süsleri ve alet yapımında kullanıldığına dair kanıtlarla karşılaşmıştır. Ancak mezarlarda avlanmaya yapılan vurgu, besin tedariki sağlamaktaki öncelikli alan olmasından sıyrılışı

olmuştur (Thomas, 2014). Böylece avcılık eski işlevini değiştirerek insan ekonomisinin merkezini temsil etmekten çıkmış, çiftçiler için popüler bir eğlence aktivitesi olarak var olmaya başlamıştır. Avlanma eylemleri, sportif aktivite olarak yeni bir statü kazanmış, en iyi enerjiyi sarf eden avcı/sporcu, büyük onur ve ün sahibi olmuştur (Guttmann, 2015).

Sonuç olarak; yerleşik hayata geçmeye başlayan bu toplum, boş zaman kavramının açığa çıkmasıyla ilkel toplumlardaki sportif aktiviteleri geliştirmeye başlamışlardır. Hayatlarını devam ettirebilmek ve mülklerini korumak amacı ile beden eğitime önem vermenin yanı sıra besin temini için kullanmış oldukları av malzemelerini, artık besinlerini korumak ve eğlenmek amacıyla gerçekleştirmeye başlamışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

İLK UYGARLIKLARDA SPORİF FAALİYETLERİN GELİŞİMİ

Cıvalı taş döneminde tahıl yetiştiriciliği, çanak çömlek yapımı, ziynet eşyalarının artması ve şehirleşme gibi gelişimlerin ardından ilk büyük medeniyet atılımı dağ eteklerinde yaşayan toplumdaki, tarıma dayalı sisteme geçilmesiyle nehir kenarlarına taşınmıştır. Çünkü toplumlar hayatlarını devam ettirmek ve bitki yetiştirebilmek için sulak arazilere ihtiyaç duymuşlardır (Landsberger, 2017). Bu doğrultuda Nil, Dicle ve Fırat nehirlerinin kenarlarına yerleşilmesi; Mezopotamya, Mısır ve Anadolu uygarlıklarının var olması sağlamıştır (Kınal, 1969). Bu verimli vadiler sayesinde insanlar; arpa, buğday, hurma, pirinç gibi ürünleri bol yetiştirmenin yanı sıra balıkçılık ve avcılığa kolayca erişilebilmiştir. Böylesine elverişli koşullar altında, nüfus yoğunlukları artmış, öğretimler çoğalmıştır. Artan boş zaman da daha fazla fikir alışverişi ve iş birliğine dayalı girişimi arttırmıştır. Bu nedenden Mısır ve Mezopotamya’da kurulan uygarlıklar nehir medeniyetleri olarak adlandırılmış, beden eğitimi ve spor tarihi akışını doğrudan etkilemişlerdir (Deobold, 1953).

2.1. SÜMERLER (MÖ 4000-2000)

Dicle ve Fırat nehirleri arasında konumlanmış olan uygarlığın beşiği olarak da bilinen Mezopotamya’da 5000 yıldan uzun zaman önce dünyanın bilinen ilk uygarlığı olan Sümerler doğmuştur (Mechikoff, 2009). Bu uygarlık, Asya’da bulunan sıcak ve kurak bir iklime sahip, verimsiz toprakların olduğu Mezopotamya’nın alt yarısında yer almaktadır (Çığ, 2020). Geçimleri tarıma dayalı olan bu medeniyet, su ihtiyacını gideren Fırat ve Dicle nehirlerinden yaz aylarında yeteri kadar gereksinimini sağlayamaması doğrultusunda su kanalları ve su depolarına ihtiyaç duymuştur (Saygın, 2017). Böylelikle altyapı ve kanalizasyonu gelişmiş şehirler inşa edilmeye başlanılmıştır. Sulama sistemlerindeki gelişimle arazilere bereketli hale gelmiş, el sanatları ilerlemiş ve ticaret canlılık kazanmıştır (Olivova, 1985). Gelişen şehirler, MÖ 3000 civarında Eridu, Ur, Larsa, Uruk, Lagaş, Umma, Nippur ve Kiş’ri gibi kent devletlerine bölünmüştür (Gündüz, 2002). Toplumda ticaretin gelişmesi beraberinde seyahat, eğlence gibi rutin faaliyetleri de getirmiştir. Ancak bu durum mallarına sahip çıkabilmek için gücü koruma ve geliştirmeyi zorunlu kılmış, savaş için gerekli olan atletik yeteneğe ve fiziksel uygunluğa bağlı beceriler geliştirilmeye çalışılmıştır (Mechikoff, 2009).

Ticaretin gelişmesi insanları hayvanlardan farklı kılan “zekâ” denilen tanrısal yetinin somutlaşmış hali olan “yazı”nın ortaya çıkmasında katkı sağlamıştır (Kınal, 1969). Yapılan incelemeler sonucu bazı araştırmacılara göre farklılıklar

gözlemlenebilmesine rağmen yazının, yaklaşık MÖ 3500-3000 yılları arasında tarımsal faaliyetlerden kaynaklı olarak ortaya çıktığı yönünde olmuştur (Dartman, 2009). İlk olarak çiftçiler topladığı hasadı inançları doğrultusunda tanrının evi olarak nitelendirilen mabetlere teslim etmiş, din adamları da gelen her malı tabletlere işlemiştir. Böylelikle “piktografik” (sembol yazısı) yazı ortaya çıkmıştır (Kınal, 1969). Devam eden gelişimle Sümer Uygarlığı, kavimlerin iletişim kurma metotlarında çığır açan çivi yazısını bulmuş ve pişmiş topraktan yaptıkları “terra cota” denilen tabletlere yazılar yazarak kendi yaşamları hakkında ilk yazılı metinleri literatüre kazandırmışlardır (Sarıl, 2001).

Araştırmacıların Irak’ta yapmış oldukları kazı çalışmalarında 3500 yıldan daha eski olduğu düşünülen bir nevi çiftçilik el kitabı işlevi gören, çiftçinin oğluna tarımla ilgili yapması gereken talimatları işlemiş olduğu küçük kil tablet parçaları bulmaları da tüm bu düşünceleri desteklemektedir (Kramer, 1998). Böylelikle Sümerler’den kalma; taşlar, çömler, kil tabletler, kabartmalar ve heykeller üzerine işledikleri yazılar o dönem kültürünü ve spor yapısını anlamamıza olanak sağlamıştır (Çığ, 2020). Ayrıca bulunan bu kalıntıların incelenmesi öğretme ve öğrenme üzerine düşünmüş olduklarını, mesleki eğitim verme gayesi ile basit düzeyde ders kitap ve defterlerini oluşturduklarını göstermektedir. İlerlemeci bir eğitim niteliği taşımamakla beraber içerisinde beden eğitimi derslerinin bulunmadığı ancak matematik, hayvanbilimi, bitkibilimi, madenbilimi ve dilbilimi gibi derslerin öğretilmesi ile okul denemeleri yapılmıştır (Kramer, 1998).

Mezopotamya’da yaşamış toplumlar; insan olmanın ne anlama geldiğini ve yaşamın gizemlerini açıklamak için din olgusundan yararlanmışlardır. Bu bakımdan evrenin ve kendilerinin güçlü tanrılar tarafından var edildiğini, insanoğlunun da nihai amacının tanrılara hizmet etmesi olduğuna inanmışlardır (Mechikoff, 2009). Dini inançlar ve gelenekler sonucu sadece Tanrı ve kralların haklara sahip olduğunu kabullenerek meydana getirdikleri şehirlerde “teokratik devlet sosyalizmi” rejimi ile yönetilmişlerdir. Bu rejime göre içinde insanların da bulunduğu her şey tanrılara ait kabul görmüş ve onlar için çalışılması gerekmiştir (Kınal, 1969). Kral ve tanrılara verilen değer çoğaldıkça ibadet maksadıyla tapınaklar ve zigguratlar (tanrılar için yapılmış binalar) inşa edilmiştir. Toplum inancına göre tanrılar yeryüzüne indiklerinde yaşamlarını buralarda sürdürmüş ve halkı buradan kontrol etmiştir. Zigguratların üst katlarına yerleştirdikleri odalar ile insanlardan farklı görmedikleri tanrılarının ihtiyaçlarını gidermişlerdir (Kılıç ve Uncu, 2011). Tüm şehir de yapmış oldukları bu dini yapıların çevresine kurulmuştur (Saygın, 2017). Zaman ilerledikçe yöneticiler, tanrılara boyun

eğmekten kurtulmak için nedenler üretmiş; önce tanrıların temsilcileri olduklarını iddia etmişler sonra ise ayinler ile tanrılara bağlanmışlardır (Mechikoff, 2009). Böylelikle ölümlü diktatörler yeryüzünün kralı olarak görülmüş, bu pozisyonu sağlamlaştırmak için de Aşk Tanrıçası Inanna (tanrıçayı temsilen rahibe ile) ile *Yeni Yıl Bayramı* 'nın en önemli ayini “*kutsal evlilik*” gerçekleştirilerek mevkilerini sağlama almışlardır (Olivova, 1985; Kramer, 2002).

Ayinler içerisindeki ilahiler; kralın gücüne, otoritesine, fiziksel güzelliğine, insanüstü bilgeliği beraberinde adalet ve askeri başarılarına övgü temaları içermiş, kralları hem tanrı hem de ideal insan varlıkları olarak sunmuşlardır (Klein, 1995). Ayrıca kutsal evlilik ilahileri içerisinde spor ve eğlence aktiveleri (kült dövüşleri) ile karşılaşmıştır. Hokkabazlık ve akrobasi gösterileri ardından güreş müsabakaları gerçekleştirilmiştir. Dövüşçüler tanrıça için boyunlarını renkli bantlarla süslemiş, kült dövüşü için silahlarla donatılmışlardır. Vurmalı çalgıların gürültüleri eşliğinde ritüel olarak kan dökülmüştür. Tüm bunların yanında, topraklarda genel şenlik ve oyunlar yapılmış, muziplikler, etrafta koşmak, zıplamak ve dans etme gibi çeşitli aktivitelerde bulunulmuştur (Kilmer, 1991).

MÖ 2600 civarında evlilik törenleriyle bağlantılı olarak çim hokeyine benzerlik gösteren bir Sümer-Akad oyununun varlığı ile karşılaşmıştır. Oyun, pukku – mekku (top ve sopa) ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu sopa, hokey sopası veya bıçaklı uzun saplı bir baltayla aynı şekle sahip bir tokmak gibi tanımlanmıştır (Lamont, 1995). Farklı çalışmalarda “pukku” ve “mekku” oyun anlamına gelirken, hokey ve polo ya da benzetilmiştir. Ayrıca pukku'nun davul, mekkü'nun baget olarak tercüme edilmesi ile oyun manasının yanında müzik aleti anlamında da kullanılmıştır (Vermaak, 2011).

Yapılan çalışmalar sonucu Fırat bölgesinde on iki tableten ilk yazılı destan özelliği taşıyan Gılgamış destanı keşfedilmiştir. Bu metinler içerisindeki ana kahraman, bir Sümer şehri Uruk'un ilk hanedanlığında görev yapan Gılgamış isimli genç yöneticidir (Heidel, 1949). Ölümsüzlük arayışında, güzellik ve güç olarak diğer erkeklerden üstün ve olgun bir kral olan Gılgamış, yarı tanrısal yaratılışının sonsuz ve tatmin edilmez dileklerini, aşkta ve savaşta dengini bulamadığı için huzursuzluk içine düşmüştür. Rüyasında görmüş olduğu, gerçek hayatta tanışmalarından sonra da “sevgili bir dost” olarak benimsediği Endiku, bu duygusal buhranı biraz olsun hafifletmiştir (Sanders, 1960).

Metinlerde, kahramanın hem boy hem de güçte kendine denk olan Endiku ile güreşine yer verilmiştir (Crowther, 2007). Sjörbeg'in (1985) çalışmasına göre bu mücadele kemer güreşinin en belirgin örneklerinden biri olarak gerçekleşmiştir. Elde edilen verilere göre Gilgamiş, Inanna ile kutsal evliliği için hazırlanan düğün yerine gitmekte iken Endiku'nun Uruk'ta yolunu kesmesi ardından mücadeleye başlamışlardır. Uzman güreşçiler gibi eğilmişler, elleri ile birbirlerini kavramışlar akabinde duvarları sallamış, kapıları yok etmişlerdir. Gilgamiş bir dizi bükülü, bir ayağı yerde iken rakibinin kuşağından tutmuş ve onu başının üzerine kaldırmayı başarmıştır. Ayrıca kemer güreşini desteklemek adına dönem kalıntılarında bakıldığında kahraman, boğayla bile güreşmiş olsa hayvan, güreşçinin kavradığı bir kemer ile tasvir edilmiştir.

Elde edilen kalıntılarda Endiku;

“Ona cesurca meydan okuyacağım,

Uruk'ta bağıracağım: Burada en güçlü benim!

Eski düzeni değiştirmeye geldim

Bozkırda doğan, herkesten güçlü olan benim” sözlerini dile getirmiştir. Sjöberg'in çalışması beraberinde bu sözler güreş maçı olduğu düşüncesini desteklemektedir (Tigay, 2002).

Bunlara ek olarak Kafagia / Tell Agrab'daki Nintu tapınağında bulunan metal çift vazodaki sahne de kazananın rakip tarafından kemerini tutması ve onu yere atması usulüne dayanan “kemer güreşi” yapmakta olan iki yarı çıplak erkek görülmektedir. Bu simetrik temsilde de birbirlerine bakan rakipler, bacaklarını sıkıca yere basıp iyi bir denge sağlamış, vücutları öne doğru itip, elleri ile rakibin kuşağını kavramışlardır. Bunların yanı sıra Ur kraliyet mezarı kazılarında gelen silindirler içerisinde çeşitli güreş temsilleri ile karşılaşmıştır. İlkinde gövdeleri birbirine dolanmış iki yılan benzer şekilde iki rakibin görüntüsü ve yanlarında hakem veya antrenörü temsil eden elinde sopa bulunan kişi resmedilmiştir. Bir başka silindirde ise uzun etek giyen ve sol elinde sopa tutan hakem veya antrenör beraberinde güreşçi oldukları düşünülen biri baş aşağı diğeri ise elleri havada gösterilmiş iki çıplak kişi betimlenmiştir. Son olarak da tanrı veya kral önünde birbirlerinin bacaklarını kavramış iki güreşçi, yanlarında uzun bir etek giyen elinde palmye dalı olan eğitmen ile birlikte tasvir edilmektedir (Ek 2) (Festuccia, 2014). Bu tasvirler ve Gilgamiş destanı Mezopotamyalıların kemer güreşi yaptığını göstermektedir.

Tüm bilgilere ek olarak Sümer'in kuzeyinde Asur'da güreşçiler ve diğerleri için 9 günlük turnuva düzenlenilmiştir. Urdan gelen yasal metinde devletin ve tapınakların yiyecek ve birayla desteklediği ifade edilmiş, bu durumdan sporcuların iyi eğitilmiş ve organize olduğu anlaşılmaktadır (Crowther, 2007).

Güreş faaliyetlerinin yanı sıra dönem içerisinde boks ile de karşılaşmıştır. Kapalı elin veya yumruğun şekline ismini alan boks terimi litaretür içerisinde latince adı olan "pugnis" veya "pugilisim" isimlendirmeleriyle de kullanılmıştır (Lee-Barron, 2012). Terra cota kabartmaları, Sümer halkının el sargılarıyla boksa benzeten bir egzersiz yaptıklarını göstermiş, bazı araştırmacılar tarafından çıplak yumruklarla yapıldığı ifade edilmiş, bazılarında ise bu sahne sadece dans olarak yorumlanmıştır. Bunlarla beraber Sümerler'de okçuluk, tekne gezisi, balık tutma, hokkabazlık, akrobasi ve boğa dövüşü gibi etkinliklerin varlıkları saptanmıştır (Crowther, 2007).

Üçüncü Hanedanlık döneminde kral olan Şulgi ise kentin tanrısı veya atalarının tanrısının bir oğlu görülmesi sonucu, ilahi kabul edilmiştir. Bu kutsal statüsünü güçlendirmek için Uruk'ta bulunan kutsal evlilik ayini kutlamalarını devralmış, yeni yıl şenliğinde Inanna ile evliliğinin doğa ve toplumdaki yaşam ve doğurganlık güçlerini canlandığı ve bolluğu arttırdığı düşünülmüştür. Bu ilahi vasıf, mevcut fikir ve inançlara devrimci değişimler meydana getirmiştir. Böylelikle Sümer için çağdaş ve gelecek nesiller üzerine muazzam bir etki yaratan siyasi ve kültürel Rönesans gerçekleşmiş, iç reformlarla birlikte sert askeri değişimlerle de karşılaşmıştır (Klein, 1995).² Şulgi burada asker ve askeri bir lider olarak mükemmelliğinin yanı sıra olağanüstü bir fiziksel güç ve cesarete sahip olmuştur. Savaşlarda her zaman birliklerinin başında yürümüş, zaferinin şöhreti her yere ulaşmıştır (Klein, 1981). Yeteneklerini yansıtmak, siyasi ve askeri liderler olarak konumlarını meşrulaştırmak ve güçlendirmek için spor faaliyetlerini de kullanmasıyla (Owens, 2016); kahramanlığı, halkını koruyuculuğu ve bedensel faaliyetler içerisinde güç ve cesarete göstermiş olduğu yetenekleri ile tanınmıştır. Elde edilen metinlerde Şulgi'nin Gılgamış gibi güreşte olağan

² Şulgi babası Ur-Nammu'nun zamansız ölümünden kaynaklı olarak genç yaşta uzun bir hükümdarlıkla karşı karşıya kalmıştır. Taç giyme töreninden kısa bir süre sonra babasının ölümünün intikamını almak için Guitianlara karşı savaş açmış, bu başarılı hamlesinden sonra da Ur-Nammu'nun meşru varisi olarak otorite elde etmiştir. Şulgi hem iç hem dış politika alanlarında keskin bir dönüm noktasına adım atmıştır. Bölgesel genişleme politikası ile bir ordu yaratarak tapınak hane halklarının sistemini düzenlemiştir. Bu gelişmelerin yanında hem güney hem kuzey Babilleri kapsayan ekonomik sistem oluşturmuş, büroksilerin çeşitli görevleri içinde düzenli defter tutma ve idari eğitim veren bir dizi okul kurmuştur. Ağır ve ölçü sistemlerini standartlaştırmış, resmi takvim haline gelen yeni bir takvim de uygulamaya koymuştur. Daha geniş bilgi için bkz. (Klein, 1995).

üstü olduğu ortaya konulmuş, diğer ülkelerden gelen güçlü rakiplere karşı yarışmalara katıldığı ve “hileler” olarak adlandırılan güreş teknikleri ile uluslararası sporun ilk örnekleri sayılabilecek müsabakalarda ün kazandığı düşünülmektedir (Crowther, 2007).

Bu dönem hükümdarları genellikle düşmanlarını korkutmak ve tanrılarının yararlarına abartılı bir biçimde kendilerini övmüştür. Kendine övgü ilahileri: Şulgi'nin birinci şahısta kendini öven olarak temsil edildiği, özel ve kamusal alandaki yaşamda elde edilen başarılarla övünülen, dini anlatıların çoğunlukla olmadığı, kralın ideal bir insan olarak kişiliğinin ön plana çıkarıldığı metinler olmuştur (Klein, 1981). MÖ 1800 civarında olduğu düşünülen Sümerce yazılmış bir metinde kral kendisinden; “*Güç ve atletizm denemelerinde, savaş meydanında olduğu gibi büyük avludayım (en başta), kim bana karşı koyabilir? Atletizm ve güç denemesinde en güçlü olan benim*” şeklinde bahsetmiştir (Guttmann, 2015). Kralların fiziksel özelliklerinin önemli bir parçası olarak görülen “hızlı koşmak” Şulgi’de ön plana çıkmıştır. Hükümdar, Nippur ve Ur şehirleri arasında gidiş-geliş turunu koşmuştur. Yaklaşık 200 mil olan turu kısa bir sürede tamamlamak insanüstülük gerektirmiştir. Bu başarı; topografya, iklim, beslenme, sıvı tüketimi ve insan performansının sınırlarını gibi etkenlerin incelenmesi ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bakımından yılın serin aylarında yapıldığı, arazi boyunca yol istasyonlarının olduğu ve sıvı alımını gerçekleştirdiği, uygun bir diyet uyguladığı düşünülmüş, koşu ve yürüyüş karışımı bir metot kullanarak tamamladığı tahmin edilmiştir (Lamont, 1995).

“Şampiyon koşucu” ünvanını kazanma isteği ile *çift saatlik* mesafeyi yani yaklaşık 150 kilometrelik koşuya başlayan Şulgi ilahisinde:

Adım uzak günlere erişsin, (insanların) ağızından düşmesin diye,

Ünüm ülkenin her yanına yayılsın diye,

Bütün ülkelerde övüleyim diye,

Ben, koşucu, gücümü topladım, yola koyuldum,

Nippur’dan Ur’a

Yolu bir “çift saatlik” (mesafe) gibi aşmaya karar verdim,

Yorulmak bilmez bir aslan gibi şahlandım,

Belime bir kuşak (?) sardım,

Yıldandan kaçan telaşlı bir güvercin gibi açtım kollarımı,

Gözlerimi dağa dikmiş bir Anzu-kuşu gibi açtım dizlerimi.

Ur'a vardığında müzikli şarkılar ile karşılanması ardından:

*Ülkeye yerleştirdiğim kentler (in sakinleri) etrafımı sardılar,
Karakafalı halkım, koyunlar kadar çok şaşakaldılar bana,
Sığınağına gitmek için acele eden dağlı bir çocuk gibi,
Utu geniş ışığını insanların evlerinin üstüne saçtığı zaman,
Ekişnugal'e girdim,
Sin'in evini, koca ahırı bollukla doldurdum,
Öküzleri boğazladım orada, koyunları çoğalttım,
Davullar, tepler çınlattı ortalığı,
Tatlı, tigi-müziği çalındı orada.*

Burada istirahat ettikten sonra, kuvvetli yağın doluya aldırılmadan Nippur'a geri koşarak dini bir fesival olan eşeş bayramını aynı gün içerisinde iki farklı yerde kutlayabilmiştir.

*Ben, Şulgi, her şeyin çoğaltıcısı, ekmek-sunusunu götürdüm oraya,
Bir aslan gibi tahtımdan korku salarak,
Ninegal'in yüce sarayında,
Dizlerimi ovaladım, tatlı suda yıkandım,
Oturdum, ekmek yedim,
Bir baykuş (ve) bir şahin gibi atıldım,
Zaferle Nippur'a döndüm.
O gün fırtına uludu, rüzgarlar girdap gibi döndü,
Kuzey rüzgarı, Güney rüzgarı şiddetle kükredi,
Yedi rüzgarın yanında gökte şimşekler çaktı,
Kulakları sağır eden fırtına toprağı titretti,
Göğün bir ucundan diğerine güreledi lşkur,
Yukarıdaki yağmur aşağıdaki suyla kucaklaştı,
Onun (fırtınanın) küçük taşları, büyük taşları,
Sırtımı kamçıladı.
(Ama) ben, kral, korkmadan, yılmadan,
Genç bir aslan gibi fırladım,
Bozkırdaki eşek gibi ileri atıldım,*

Yüreğim sevinçle dolu bütün yolu koştum,

Tek başına giden sığa gibi yarıştım,

Utu (gibi) yüzümü eve çevirip,

On beş "çift-saatlik" yolculuğu tamamladım.

Yardımcılarım (hayretle) bana baktılar,

Eşeş bayramlarını (hem) Ur'da (hem de Nippur'da) aynı gün kutlarken ben.

Nippur'a ulaşması ardından Tanrı An'ın da onu krallık sembolleri ile kuşatması, Şulgi'yi nihai amacına ulaştırmış ve dünyanın övülen kudretli krallarından biri haline getirmiştir (Kramer, 1998). Ayrıca Sümer'in önde gelen tanrılarında An ve Enlil'in askeri girişimlerinde de onu desteklemeleri "genç bir aslan gibi" yükselmesini sağlamıştır (Kramer, 1967). Böylece Şulgi, avcı ve sporcu olarak güçlü eylemlere yönelmiş, ilahilerinde avdaki mükemmellik ve cesareti ile övünmeye devam etmiştir. Bu yetilerini göstermek içinde diğer hayvanları avlarken karşılaştığı aslanı nasıl öldürdüğünü ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Şulgi sıradan bir avcıdan farklı olarak, avını ağla yakalamak için güvenlik çitinin arkasına saklanmamış ya da uzaktan baltasını fırlatmamıştır. O, aslan ile birebir mücadele ederek bozkırları güvenli hale getirmiştir (Klein, 1981). Bunlara ek olarak ormandaki öküzleri yay ve oku ile avlamış, ovaların eşek ve yaban keçilerini bumerangı ile yere çarpmıştır (Kramer, 1967).

Yay, ok ve mızrak ilkel dönemlerdeki işlevi gibi önceleri efsane de bahsedilen kraliyet aslanını avlamak için kullanılmıştır (Olivova, 1985). Kralın aslanla mücadelesinin en eski temsili Uruk'ta bulunan "aslan avı steli" (dikili taş) eseri olmuştur (McMahon, 2009). Kraliyet aslan avının gözler önüne konulduğu tek ve en eski eser olarak nitelendirilen stelde, kral oku ile hedefine yönelmişken, aslanın çok yakınına gelmiş; kral, aslan ile neredeyse yüz yüze betimlenmiştir. Bu doğrultuda Mezopotamya uygarlıkları da avcılığı, soylulara has bir faaliyet olarak nitelendirmişlerdir. Dönemin önderleri güçlerini, halklarına ve çevrelerine kanıtlaması için kraliyet avları düzenlenmiş, aslan, boğa gibi güçlü ve vahşi hayvanları avlamıştır (Öz, 2016). Çünkü aslanlar, paradoksal olarak krallara denk sayılabilecek tek canlı olarak görülmüş, güçlü aslanlara karşı zafer üstlenmek eşsiz kuvvet ve kahramanlık getirmiştir (McMahon, 2009). Arkeolog Leonard Woolley 2015 yılında Ur'da yapmış olduğu kazı çalışması sırasında bir aslanla savaşan çıplak kahramanların bulunduğu silindir mühürü açığa çıkarması tüm bilgileri desteklemektedir (William, 2017) (Ek 3). Ancak kraliyet soyunun gerçekte güçleri, dönemin en güncel silahları olan yay, ok, kılıç ve hançere dayanmıştır (Olivova,

1985). Dönem metinlerinin incelenmesi sonucu, askeri olarak ok ve yaygın yaygın şekilde kullanıldığı anlaşılırken (Civil, 2003), kalan toprak mühürler ile avcılıktan hariç oklarla hedefler üzerinde isabet antrenmanları da yapmışlardır (Alpman, 1972; Afyon ve Tunç, 1997).

Ayrıca bahsi geçen silahlar at besleyen bu toplumda at arabasının gelişmesi ile daha etkili hale gelerek avcılığın yanında askeri silahlar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlk savaş arabasının, Irak'ın Tell Agrab'ında bulunan bronz heykelciğe bakarak MÖ 4000-3000 civarında ortaya çıktığı düşünülmektedir (Ek 4) (Olivova, 1985). Dönem kalıntılarının incelenmesi ile iki ve dört tekerlekli olmak üzere iki tip savaş arabası ile karşılaşmıştır. Dört tekerlekli olan araç iki sürücüsüne daha fazla alan sunmasına rağmen daha düşük bir hız ve manevra kabiliyeti vermiştir. Bu arabalarda savaşan adamlar, yayla değil cirit ve mızrak ile silahlandırılmıştır. Bu durum ihtiyaç duydukları menzilin daha kısa ve orta mesafeli olduğunu göstermektedir. Ancak devam eden süreç ile arabalarda devrimci bir gelişim gerçekleşmiştir. Arabalara daha hafif bir gövde yapılarak, etkili hareketlilik ve manevra kabiliyeti kazandırılmıştır. Daha hızlı koşan atlarında araçlara yerleştirilmesi ile daha yavaş ve ağır olan mızrak ve ciritten menzili daha uzun ve seri atış yapılabilen ok ve yay kullanımına geçilmiştir (Yadin, 1963).

Tüm bu gelişmeler birçok karmaşık çalışma alanına da neden olmuştur. Savaş arabaları için marangoz, demirci, doğramacı gibi çeşitli zanaatkarlar gerekli olmuş, parçalarının tamirleri sökülüp takılmaları için açık havada saklanabilecekleri yerler gerekmiştir. Ayrıca iyi eğitilmiş atlar olmadan savaş arabaları bir işe yaramamış, atlarda fiziksel güç ve insan alt yapısına ihtiyaç duyulmuştur (meralar, ahırlar, yetiştiriciler, veterinerler). Dört nala koşan atı kontrol ederek, manevra ve atış yapmak, son derece yetenekli ve ciddi bir eğitim ile sürekli antrenman yapan sürücüler gerektirmiştir (Hacker, 2012). Maliyeti yüksek olan bu faktörlerden dolayı atlı etkinlikler krallara münhasır olmuş ve devrin en görkemli sporu olarak savaş arabası yarışları kabul edilmiştir. Fakat kralın diğer ölümlülerle rekabet etmesi fikri, sınırsız kişisel gücü ve kendine has sosyal duruşu ile çelişki içermektedir (Olivova, 1985).

Tüm bu faaliyetlerle birlikte masa oyunları Sümer sosyal hayatında önemli bir yere sahip olmuş, büyük uygarlıklar içerisinde geniş uygulama alanı bulmuştur. Hizalama, savaş, avcılık, yarış ve mancala gibi çeşitli tahta oyunları kategorize edilmektedir. Erken dönemlerden beri bu bölgelerde iyi bilinen rekreasyonel faaliyetler

olarak karşımıza çıkan, çoğunlukla da yarış, savaş ve avcılık oyunları gibi türleri görülen masa oyunları beceri ve şans oyunları olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Vermaak, 2011). Yapılan incelemeler sonucunda MÖ 2600 civarına tarihlendirilen, Ur'da bulunan şans oyunlarına dair kalıntılar tüm bu düşünceleri desteklemiş ve güzel işlemeli oyun tahtaları, her türlü eğlenceden hoşlanan bir topluma işaret etmiştir (Woolley, 1946).

Böylesine bir toplumda fiziksel aktivitelerde farklılıklar içermiştir. Krallar, kraliyet için uygun görülen sporlara katılırken, sıradan insanlar daha düşük maddi gereksinimlere ihtiyaç duyulan günlük eğlence faaliyetlerine katılmak için zaman bulabilmişlerdir (Mechikoff, 2009). Ancak, alt sınıfların sporları ve rekreatif faaliyetleri hakkında daha az bilgiye ulaşılmakla beraber bazı aktivitelerde liderlerin sporlarına benzerlik gösteren aktivitelerde bulunmuşlardır. Bulunan belgeler Sümer sporcularının güreş hareketlerinin muhtemelen Şulgi tarzında (hileler) olduğundan bahsetmektedir. Atletizm ve güç denemeleri tapınak festivallerindekine benzer şekilde günlük aktiviteleri oluşturmuştur (Crowther, 2007). Toplumdaki kadın ve çocuklar, kabul ve geçit törenlerine katılmaları dışında düzenli katılımcılar olamamışlardır. Cenaze oyunları da dahil olmak üzere devlet tarafından düzenlenen dini festivaller, organize spor etkinlikleri için fırsat sağlamış, bütün toplumu seyirci olarak bir araya getirmiştir. Bu gibi durumlar, liderlere siyasi, askeri ve kültürel hakimiyetlerini sergileme olanakları sağlamıştır (Owens, 2016).

Sonuç olarak Sümer beden eğitimi ve spor faaliyetleri dönemin inançları doğrultusunda tanrı ve tanrı olarak görmüş oldukları yöneticiler etrafında; boks, güreş, at arabası yarışları, okçuluk, balık tutma, akrobasi ve koşu yarışları şeklinde gerçekleştirmiştir. Üst sınıfların yanı sıra sıradan insanlar da krallarının sporlarına benzer günlük aktivitelerde bulunmuşlardır.

2.2. ASURLAR VE BABİLLER (MÖ 2000-609)

Sargon adı verilen hükümdar öncülüğünde kurulan Akadlar, Sümerler üzerine büyük bir göç hareketi gerçekleştirerek bu kent kültürünü özümsemişler ve ardından Sümer hakimiyetine son vermişlerdir. Göç dalgaları ile bölgenin demografik yapısında değişimler baş göstererek bugün Irak olarak bilinen Fırat ve Dicle gibi büyük nehirlerle bağlı bölgeyi kapsayan alanda Asur ve Babil krallıkları doğmuştur (Köroğlu, 2011). Bu medeniyetler diğer Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi ülkenin 2/3'ünü çöl

olmaktan kurtaran nehirler sayesinde, tarıma dayalı yerleşik uygarlıklar olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir (Saggs, 1965).

Asurlar, önemli ticaret noktalarının birleşmiş olduğu kuzey Mezopotamya’da yer almıştır. Güneyde bulunan Babiller ile sürekli olarak yolları kesişmiş, ticari ilişkilerde bulunmuşlardır. Bu bakımdan hem kendi hem de diğer Mezopotamya uygarlıkları arasında birçok kültür alışverişi gerçekleşerek benzer yapılarda gelişim göstermişlerdir (Michel, 2017). Özellikle Asur ve Babil kültürleri, Sümer kültüründen etkilenerek şekillenmiştir. Sümer’deki gibi çok tanrılı bir inanışa sahip olmalarına rağmen tanrıların isimlendirmesinde farklı adlar kullanmışlardır. Asur ve Babil kentlerinde de gökyüzü Tanrısı An (Anu), yeryüzü Tanrısı Enlil gibi tanrılara zigguratlar inşa edilmiştir (Hooke, 1953). Bu medeniyetlerde de içerisinde diğer alanlarda olduğu gibi vücut kültürleri, Sümerlerle benzerlikler teşkil etmiştir. Askeri bir yapıya sahip olan ve ticaretle uğraşan bu toplumlar, kendilerini geliştirmek için beden aktivitelerine değer vermiştir. Bu bakımdan da askeri temelli olarak; okçuların, mızraklıların ve sapancıların kendine has idmanlarını uygulamışlardır (Alpman, 1972). Bu çalışmaların yanı sıra temelinde büyük bir sevgi ve güven unsurları bulunan, bireysel gibi görünen ancak tamamen takım işi olan -binici, eğitim, at ve at bakıcısı- biniciliği av ve savaş unsuru olarak uygulamışlardır.

Hükümdarlar, halk üzerindeki etkilerini, vücut güçleri doğrultusunda artacağını düşünmeleri bakımından kendilerini sürekli olarak idmanlara tabi tutmuşlar, savaşlarla ve av faaliyetleri ile meşgul olmuşlardır (Alpman, 1972). Bu doğrultuda, Sümerler döneminde Uruk’ta bulunan “aslan avı steli”ne benzer örnekler Asurlarda, kral tasvir ve mühür izlerinde görülmüştür. Vahşi hayvanları avlamak, krallar için önemli olmuş, buna dair izlerde sanat eserlerine yansımıştır (Özüdoğru, 2013). Dönem içerisinde krallar avlanmak için kendilerini ilahi komutanın altındaki rahipler olarak görmüş ve tanrıları avdaki müttefikleri olarak düşünmüşlerdir (Wiseman, 1952). Büyük ve asil imparator olan Ashurbanibal, Dicle’de ki sarayını aslan av sahneleri ile kaplamış, “*Ben Ashurbanibal, evrenin kralı, Asur kralı, asil sporumda ova aslanını kuyruğundan yakaladım.*” şeklinde kumtaşı steline yazdırmıştır (Betzig, 2008).

Asurlarda aslan avı festivalleri de düzenlenmiştir. Suriye ovası genellikle bu festivallerle tanınmış, aslanlar Afrika’dan yakalanarak getirilmiş ve av etkinliğine kadar kafeslerde tutulmuştur (Koroğlu, 2006). Köpekler ve dövücüler tarafından aslanlara sopalarla vurularak krala doğru sürükletilmiştir (Nejat & Rhea, 1998). Kralda onları; ok, kopuz, mızrak ya da hançerlerle öldürmüş ve cansız bedenlerinin üzerine şarap dökülen

bir tören düzenlenmiştir (Alden, 2005). Avın sonunda görevliler ölü hayvanları toplamış, kralda avın başarısını tanrıçasına ithaf eden bir konuşma yapmıştır (Nejat & Rhea, 1998). Halk ise bu soylu sporunu güvenli bir yerden izleyebilme olanağına sahip olmuştur (Alden, 2005). Seyircilerin varlığı, kraliyet avının ritüel faaliyetlerin yanı sıra oyun karakteri üstlendiğine dair bir işaret olarak yorumlanabilir (Olivova, 1985). Ayrıca bu gelenekler, Babil ve İran'da da devam etmiştir (Betzig, 2008).

Avcılık, yiyecek temini sağlamanın yanında, kral tarafından gerçekleştirilen ritüel bir olay olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Kral av yoluyla gücünü vahşi hayvanlar üzerinde göstermiştir. Bu bakımdan Asur kralı Tiglath Pileser'in (MÖ 1115-1077); ayı, sırtlan, leopar, kaplan, geyik, deve kuşu, boğa, yaban domuzu, bizon, fil gibi birçok farklı türü avlamaktan hoşlandığı bilinmektedir. Ayrıca Tiglath Pileser, Akdeniz şehri Arvadi'yi ziyaret etmeye giderken komuta etmekte olduğu tekneden deniz canlılarını zıpkınladığı da kayıtlara dahil edilmiştir (Hunt, 2008).

Asillerin yanı sıra avcılık ve okçuluk becerileri toplumda da önemli bir yere sahip olmuştur. Öyle ki Asurlu bir memur çocuğuna belirli bir yaşa geldiğinde yay hediye edilmiş, çocukluğunun çoğu kısmını oyun peşinde arkadaşları veya kendisiyle rekabet halinde hedeflere ateş ederek bu becerilerini geliştirmeye çalışarak geçirmiştir (Saggs, 1965). Asurlar döneminden kalma buluntularda elinde oku ve yayı bulunan 2 sporcu ve beraberinde omzunda ceylan, elinde ise tavşan tutan kişiler tasvir edilmiş, avcılık ve okçuluk faaliyetlerinin yapıldığına dair bilgi aktarımı sağlanmıştır (Ek 5). Bulunan başka bir eserde ise ceylan ve tavşan avının dışında vahşi bir boğanın avlanıldığını görmekteyiz. Resimde at tarafından sürülen savaş arabası, gerisinde ata liderlik eden, sağ elinde mızrak taşıyan bir süvari ve yerde ölüm acısı içerisinde yatan bir boğa görülmektedir (Ek 6) (Field Sports of Assyria, 1854).

Sualtı dalgıçların ilk örneği, MÖ 9. yüzyıla tarihlenen bazı Asur kabartmalarında görülmektedir. Tasvirler içerisinde hayvan derilerinden elde edildiği düşünülen içine hava doldurulmuş tulumlardan nefes alarak yüzen erkekler görülmektedir. Bu hava torbalarının itme kuvveti göz önüne alındığında, yüzeyde mi yoksa suyun biraz altında mı olduğunu belirlemek mümkün olmasa da ikincisi durum daha muhtemel görülmektedir. Çünkü torbalar havadaysa, torbaları ağızlarında tutma ihtiyaçlarına anlam verilememektedir. Bu nedenle, torbayı kullanarak yüzebildiklerini ve belki de su yüzeyinin altında yüzdüğünü görüp gizlendikleri sonucuna varmak mantıklı olabilir (Ek 7) (Rossi, Russo & Russo, 2009). Dönemden kalma belgelere dayanarak düşmanların

oklarından kaçmak için nehrin karşısına kadar yüzdükleri durum düşünülürse suyun altında gizlendikleri durum daha olasıdır (Alpman, 1972). Ayrıca suyun ve kalenin üzerinde oklu savaşçıların bulunması su altında gizlenerek ilerledikleri düşüncesini destekler niteliktedir.

Babil'e baktığımız da ise imparatorluğun ilk kralı olan Kral Hammurabi (MÖ 1792-1750) tüm Mezopotamya bölgesini kontrol edene kadar komşu bölgeleri feth ederek çağının en büyük hanedanlığını oluşturmuştur. Bu krallık içerisinde Hammurabi tarihteki ilk yazılı yasalar olarak bilinen Hammurabi yasalarını ilan etmiştir (Isles & Pearn, 2013). Hammurabi kanunun içinde ki bir madde şunları belirtmektedir. “Eğer bir adam başkasını, üzerine büyü atmakla suçladıysa ve bunu kanıtlayamazsa, sanıklar onu nehre atacaktır. Eğer kutsal nehir onu fethederse (batarsa) sanık onun evini ele geçirir. Eğer nehir sanığın suçlu olmadığını ve zarar görmeden kaçtığını kanıtlarsa, o zaman iddiaya neden olan kişi ölüm cezasına çarptırılacaktır” (Johns, 1904). Bu durum Babil şehrindekilerin, Fırat nehrinde boğulma riskinin farkında olduklarını, bir kişinin suçu veya masumiyetinin ise su ile belirlenebildiğinden yüzme bilenlerin avantaja sahip olduğunu göstermiştir. Kısacası zamanının en büyük şehrinde yüzme bilmenin dürüst olmaktan daha önemli olduğunu söyleyebiliriz (Isles & Pearn, 2013).

Asurlar ve Babiller'de güreş ve boksun gerçekleştiğine dair bulgularla karşılaşmıştır. Bir Babil kabartmasına iki boksörün mücadelesi yansımıştır. Sağ ayağını öne basan, sağ yumruğu ile savunma pozisyonunda duran, sol yumruğuyla da hız ve dengeleme için hazır durumda bulunan iki boksörün elleri, bandajlar ile sarılmış, üst kısmı çıplak, dizlerine kadar inen etekler ile örtülü şekilde resmedilmiştir. Bu kabartma boksun ilk uygulamasının işaretlerinden olmuştur (Alpman, 1972).

Mezopotamya'da oldukça popüler bir görünüme sahip olan güreşe dair Babiller döneminden çok az kanıt kalmıştır (Azize, 2002). Tanrı Ninurta'nın şerefine düzenlenmiş olan festivalden kalan “*Atletik genç adam, sizin için fiziksel ve kudretle savaşır*” yazıtı, gençlerin birbirleriyle güreşmesini ifade edilerek güreşin dönem içinde yer aldığı başka bir kanıtı olmuştur (Lambert, 1996).

2.3. HİTİTLER (MÖ 2000-1200)

Anadolu, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve Avrupa ile Asya arasındaki köprü görevi görmüş bir coğrafyaya sahiptir. Coğrafi konumu ve doğal unsurlarının

etkisiyle doğu-batı yönlü ulaşım ağları, farklı kültürlerin bir araya gelmesine katkı sağlamıştır (Wilhelm, 2002). En eski devletlerden olan Hititler, MÖ 2. binyılda Anadolu'ya yerleşmiş ve kendilerini “Hattuşa şehri ülkesinin halkı” olarak tanımlamışlardır (Klengel, 2002). Bu bakımdan Sümerler'in bazı geleneklerini devam ettiren, Babil ve Asurlar'ın izinden giden Hititler, deniz ve kara yolları üzerinden gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerle Mezopotamya kültürünü; Akdeniz havzasında, özellikle Mısır ve Yunanistan'a yaymak için önemli bir konuma sahip olmuştur (Crowther, 2007).

Hititler, Mezopotamya'dan etkilenen kültürünün bir devamı olarak yazı sistemlerinde de çivi yazısını kullanmışlardır (Klengel, 2002). İlk Hitit kralı I. Hattusili Kuzey Mezopotamya'ya yaptığı işgal sırasında Anadolu'ya getirmek için yazıyı değerli görmüş, katiplere “*hadi bakalım, oralardaki beyleriniz için yazıp çizdiğiniz o şeylerden, şimdi benim için yazacaksınız!*” demiştir. Bu katipler ilk yazılarını anadilleri olan Akadca ve Babilce şeklinde yazmışlar, daha sonraları ise Hititçe eserler verebilmeye başlamışlardır. Böylelikle birçok uygarlığın bilgileri, Anadolu ve Hitit kültürüne egemen olmuştur. Fakat yazının Hitit diline uyarlanması, din ve kültürel faktörlerde olduğu gibi benzerlik sınırları içinde kalmıştır (Ünal, 2002).

Yazısı olmayan devirlerin dini olgularını anlamaya olanak yoktur. Bunun için yazı önemli bir yere sahip olmuştur. Hitit dini farklı medeniyetlerden alınma çok tanrılı bir din olmuş, binlerce tanrı ve tanrıçanın varlığına inanılmıştır (Ünal, 2003). Hitit yazılarında “Hattuşaş ülkesinin bin tanrısından” bolca bahsedilmesi bu kanıyı desteklemiştir (Seheer, 2002). Mezopotamya topluluklarında tanrılar efendileri, insanlar ise köleleri temsil etmiştir. Ölümsüzlükleri dışında insanlardan farklı görülmeyen tanrılar, canlıların ihtiyaç duyduğu yaşamsal faktörlere gereksinim duymuşlardır (Ünal, 2003). Bu sebeple üst düzey tanrılar için evler ve tapınaklar inşa edilmiştir (Seeher, 2002). Bunun beraberinde tanrılarını hoşnut tutabilmek için değişik festivaller, bayramlar ve kült gezileri tertip etmişler, çeşitli ritüellerle bu amaca hizmet sağlamışlardır (Akdağ, 2018).

Tanrılara sürekli ibadet ve hükmü garanti eden düzenli ayin ve törenler, yılın belirli zamanlarında daha kapsamlı festivallerle tamamlanmıştır. Bu festivallerin içeriği genelde olduğu gibi sadece tapınak personellerinden değil, kraliyet ailesinin üyelerini ve diğer ileri gelenleri de kapsamıştır. Kutsal alanların içinde ve dışında gerçekleştirilen ayinlerin, ritüellerin, törenlerin ve festivallerin tamamı ise Hitit kültü olarak tanımlanmaktadır. Bu külte uyulması, tanrılarının lütfunun bir ön koşulu olarak kabul

edilmiş; bu nedenle Hititler ile tanrılar arasında özel ilişkinin kurulmasında ve korunmasında rol oynamıştır (Schwemer, 2016). Öyle ki Hitit kaynaklarında birden fazla bayram ve törenlerden bahsedilmiş, bayramların bazıları yılın belli dönemlerinde, bazıları ise tanrıya özel olarak gerçekleştirilmiştir (De Martino, 2002). Birçok görevli, bu törenlerde tanrıların tapınaklarında dini efendilerini memnun etmek için çalışmışlardır (Akdağ, 2018). Yapılan törenlerin maksadı, tanrılarını onurlandırmanın yanında Hitit İmparatorluğu için lazım olan; tanrısal korumanın sağlanması, tarım ve hayvancılık veriminin iyileşmesi, askeri girişimlerin başarıyla sonuçlanması ve ülke dirliğinin garantiye alınması olmuştur (De Martino, 2002).

Elde edilen verilere göre Hitit takvimine geçmiş, kutlanması zorunlu olan minimum 170 adet bayram bulunmuştur (Ünal, 2003). Dini bayramlar; atletizm, dans ve akrobasi gibi etkinlikleriyle birlikte tanrıları ve insanları eğlendirmek için verilen ziyafet ve ritüellerin bir parçası olarak Hitit takvimine dahil edilmiştir (Owens, 2016). Hitit dini festivalleri; alaylar, fedakarlıklar, teklifler, dualar, arınma törenleri, ritüel yemekler ve atletik yarışmalar veya fiziksel yetenek testleri gibi çeşitli aktivite türlerini içermiştir. Bu bakımdan Hitit yarışmaları her zaman dini festivallerin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Carter, 1988). Festivaller içerisinde onaylanmış spor disiplinleri; boks ve güreş, ayrıca “yumruk”, “kuvvet” ve “kucaklamak” gibi kelimeleri kullanmış oldukları için Yunan pankrasyonunda olduğu gibi güreş ve boks birleştiren bir spor yapmış oldukları düşünülmektedir (Crowther, 2007). Bununla birlikte, gülle atma (kelimenin tam anlamıyla taşı atmak) ve halter gibi beden aktiviteleri de uygulanmıştır. Bu disiplinlerin yanı sıra *peynir dövüşü* veya *peynirle mücadele* adı verilen bir sporla da karşılaşmıştır. 8 farklı belgede güreşten sonra varlığı en iyi kanıtlanmış olan peynir dövüşü 4 temel standart adımdan oluşmuştur. Birinci adımda peynir sıkılmış veya preslenmiş, ikinci adımda peynir tanrılar tarafından kutsanması için sunulmuş, üçüncü adımda insanlara dağıtılmıştır. Son adımda ise peynir dövüşü başlamıştır (Cammarosano, 2011).

Müzik ve dans tüm Hitit festivallerinin kutlanması için gerekli olan alaylarının temelini oluşturmuştur (Gabbay, 2003). Anadolu’da var olmuş medeniyetler içerisinde ilk defa müzik ve dans detaylı olarak Hitit toplumunda resmedilmiş, bayramlar, kült törenleri, yarışmalar ve kutlamalar gibi organize etkinliklere dahil edilmiştir (Sipahi, 2019b). Festivaller içerisinde müzisyenlerin; davul, zil ve tef sesleri eşliğinde söylediği şarkılar, parlak kıyafetli akrobat ve dansçıların gösterileriyle birlikte seyircilere sunulmuştur. Ancak ilk görevleri sadece festival zamanlarında göz ucuyla görme onuruna

erişebildikleri oldukça iyi korunmakta olan kral ve kraliçeleri eğlendirmek olmuş, ritüellere karnaval havası kazandırmışlardır (Byrce, 2004). Elde edilen metinlerde erkeklerden daha fazla bahsedilmesine rağmen cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin herkesin dans etiği bilinmektedir. Dansçılar; geri dönme, eğilme, koşma, hatta ellerinin ve başlarının üzerinde durma şeklinde tanımlanmıştır. Bu tür akrobatik hareketler, İnandık bölgesinde bulunan rölyef vazoda iki kişinin takla attığı bir dizi müzisyen ve sanatçının tasvir edilmesiyle kanıtlanmıştır (Gabbay, 2003).

Hitit kalıntıları arasında bulunan kabartmalı vazolar dönemin sportif aktiviteleri hakkında bilgi edinmemize olanak sağlamaktadır. İnandıktepe (Çankırı) Vazosu ve Boğazköy ile Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlı Hüseyindede tepesinden elde edilen vazolar, dans sahnelerinin kanıtları olarak döneme ışık tutmaktadır (Yıldırım, 2001). Sipahi ve Yıldırım'a göre Hüseyindede'de bulunan bir buluntunun üst frizi (kabartmalardaki şerit), aynı bölgedeki bir başka buluntunun alt frizi ile İnandık Vazosu'nun en üst frizi yan yana getirildiğinde birbirlerini tamamlar niteliktedir. Bu sebeple törenlerde bir arada yer almış olduğu düşünülmektedir. Vazolarda bereket ve gücü temsil eden dönemin kutsal hayvanı boğa resimlerine yer verilmiştir. Ayrıca boğa, hava tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olarak da görülmüştür (Sipahi, 2019a).

Vazoların üzerindeki figürler incelendiğinde, müzik eşliğinde boğalarla bağlantılı olarak yeni bir Hitit dans çeşidiyle karşılaşılmıştır. Kabartmalarda, boğa üzerinde atılan saltolar tasvir edilmiştir. Akrobatların boğa üzerinde gerçekleştirdiği atlamalar iki sahne ile betimlenmiştir. Birinci kısmında akrobat, sırtı aşağı gelecek şekilde el ve ayakları boğanın sırtında dururken, ikinci saltoda ise boğanın arka kısmında yere düşerken resmedilmiştir (Ünal, 2003). Ancak bu atletik hareketler, Ege uygarlıklarında olduğu gibi sadece bir boğanın üzerinden atlama uygulaması olmamış, dans ve müzikler eşliğinde uygulanmıştır (Sipahi, 2019b). Birleştirilmiş vazolar üzerinde önce solo dansı yapan kadın figürlerinden sonra boğa sahneleri ve erkeklerin solo dansı gerçekleşmiştir. Son olarak, kadın ve erkeğin dans ederek birleşmesiyle törenin tamamlanmış olduğu arkeolojik bulgulara yansımıştır (Sipahi, 2019a). Bu vazolar haricinde kült törenleriyle alakalı akrobasi gösterileriyle de karşılaşılmıştır. Hatay kazılarında bulunmuş olan MÖ 17. yüzyıla tarihlendirilen silindir mühür üzerinde, koşan bir boğa sırtında tek eli üzerinde amuda kalkan akrobatlar ve Alacahöyük kabartmaları üzerinde hokkabazlık ve akrobatik sahneleri görülmektedir. Bu bakımdan müzisyenler, dansçılar ve akrobatların törenin bir

parçası olması çerçevesinde akrobatların gösterdiği beceriler, kişiliklerinin sergilenmesi olarak ifade edilebilir (Karagöz Arıhan ve Gültekin, 2012).

Hitit döneminde avlanma, Mezopotamya uygarlıklarındaki görünümüne benzer biçimde kralların sporu olmaya devam etmiştir (Hoffner, 2003). Bu bakımdan avcılık ve kült performansının birbirine bağlandığı tarih öncesi geleneğin kutlanıldığı KI.LAM festivali yapılmaya başlanılmıştır. Etkinlik kapsamında bir grup dansçı programı başlatmış (Gabbay, 2003), ardından koşma, binicilik ve okçuluk yarışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamaların benzerlerinin AN. TAIJ.SUMSAR festivali gibi birçok başka festivallerde de uygulanmış olduğu dönemden kalma belgelere yansımıştır (Cammorosano, 2011). Hattuşaş'ta Ahtansum Festivali olarak bilinen bir bahar ayini sırasında Hitit kralının önünde koşu yarışı düzenlenmiş, kralın korumaları onursal bir unvana sahip olmak için yarışmışlardır (Crowther, 2007).

Gecenin Tanrısı için atfedilen başka bir mevsimsel festivalde ise ilk olarak tapınağa doğru geçit töreni düzenlenmiş, yemek tertip edilmiş, ardından yarışmaya katılacak genç erkekler, mücadele veremeyecek duruma gelene kadar artan taş ağırlıkları kaldırdıkları (halter) yarışmalara katılmışlardır (Carter,1988). Bununla beraber sportif uygulamalar ve atletik yarışmalar Yunanlarda olduğu gibi sosyal kültürün önemli bir parçası olmaktan ziyade tanrıları eğlendirmek amacıyla yapılmış ve bu bakımdan Hitit kültürünün önemli bir parçasını oluşturmuşlardır (Crowther, 2007). Öyle ki bu atletik etkinlikler Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi siyasi kazanç elde etmek için gerçekleştirilmemiş, daha çok dini, siyasi ve ticari etkinlikleri anmak ve korumak için yapılmıştır. Bu bağlamda Hitit tabletlerinde festivaller, hükümdarların kendilerini sporcu olarak göstermeye istekli olmadıklarını ortaya koymuştur. Festivaller daha çok kralın, halkının koruyucusu ve oyunların ev sahibi olarak durduğu, görkemli ritüellerin performans yeri olarak hizmet etmiştir (Scanlon, 2006)

Festivallerde görülmekte olduğu gibi Hitit metinlerinde Homer'de anlatılan neredeyse tüm atletik yarışmaları; koşu, okçuluk, silahlı dövüş, gülle atma, boks ve güreş, savaş arabası yarışları ve cirit atmayı bünyesinde bulundurmıştır. Ancak askeri bağlamda mızrak ve savaş arabalarını yaygın anlamda kullanmasına rağmen rekabetçi etkinlikler olarak tasvir etmemişlerdir (A.g.e.). Araştırmacılar, Hitit sporu ile Homer'in cenaze yarışmalarında gerçekleşen sekiz etkinliğin altısının benzerlikleri bakımından bu durumu dikkat çekici bulmuş ve Hititleri, Yunan agonu (yarışma) bakımından öncü görmüşlerdir (Crowther, 2007).

Hititler sosyal yaşantılarında yürümenin yanında eşek ve katırlardan bir yerden bir yere gitmekte ve eşya taşımada yararlanmışlardır. Atlar ise iki tekerlekli yarış arabalarını çekmekte, kralları ve üst düzey yöneticileri taşımakta kullanmışlardır (Hoffner, 2003). Elde edilen bu bulgular incelendiğinde atın; savaş, tarım ve ulaşım alanlarında önemli bir yerinin olduğu göze çarpmaktadır. Festivallerde at yarışını anımsatan, kralın bindiği arabayı süren, atın yularını ilk tutana ödül verildiği spor etkinlikleri yer almıştır. Bu tür faaliyetlerin sirk gösterileri ve olimpik oyunlardaki yarışmaların temellerini oluşturduğu düşünülmektedir (Ünal, 2016). Toplum içerisinde önemli bir yere sahip olan, atlara dair Anadolu Boğazköy kazılarında adını *Mittani diyarının at terbiyecisi Kikkuli'den* alan, dünyanın ilk antrenman kitabı olma özelliğine sahip tabletler bulunmuştur. Metinde sonbaharda başlayacak olan yarış atlarının eğitimi; yemek, su gibi ihtiyaçları ve tüm faaliyetlerini kapsayan en az 184 günlük programla anlatılmıştır. Atlar, masaj veya battaniye gibi materyallerle özel muamele gördükleri ahırlarında vakit geçirmiş, sabahın erken vakitlerinde gecenin geç saatlerini kapsayan zaman dilimlerinde eğitime tabi tutulmuşlardır (Raulwing, 2009). Atların, insana göre daha üstün olan gece görüşünü savaşlarda avantaja çevirebilmek ve gündüz sıcağından korunabilmek için genellikle gece idmanları tercih edilmiştir. Kikkuli, atlara içerisinde birçok nehir olan parkurlarda uzun mesafe antrenmanlarını önermiş, 40 km'lik başlangıç antrenmanının ardından 4 günlük ağır çalışmalar (160 km) devamında 1 haftalık dinlenme sonucunda aşamalı olarak artan (30-70 km) koşular gerçekleştirilmiştir. Aralıklı antrenmanın ilkel formları atlar üzerinde uygulanarak gelişimleri sağlanmıştır (McMiken, 1990).

Bayramların haricinde, MÖ 1700ler civarında ilk defa Hitit uygarlığınca kullanılmış olan, MÖ 1200lerde ise savaşın ve üretim sistemlerinin temel malzemesi olan demirin kullanılması medeniyetler için boş zaman kavramını açığa çıkartarak; spor, sanat resim gibi etkinlikler için gerekli zeminin oluşmasını sağlamıştır (Fişek, 1985). Demirin kullanılmasının ardından Hititliler, fiziklerini sergilemeye zorlandıkları askeri liderler altında örgütlenmişlerdir (Kyle, 2007). Bu bakımdan açığa çıkan spor faaliyetleri, Hititlerin militarist doğasını yansıtmıştır. Yarışmalar; okçuluk ve mızrak atıcılığının yanı sıra boks, güreş, koşma ve gülle atmadan oluşmuştur (Owens, 2016). Böylesine bir militarist toplumdan beklenildiği gibi spor gösterileri savaş oyunlarından meydana gelmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen oyunlarda delikanlıları iki takıma ayırmış, bir gruba "Hititler" diğer gruba ise "masalı adamlar" denilmiştir. Mücadelenin sonucu

önceden tahmin edilebilir olmuştur, bunun nedeni ise Hititlere tunç silahlar verilirken, düşman tarafa kamış kargıların verilmesi olmuştur (Ünal, 2016). Bu durum rekabetin ritüelden ibaret olduğunu göstermiş, fakat bazı durumlarda mücadele gerçek olmuş ve kazanan tarafa ödüller verilmiştir. Okçuluk yarışmalarında kazananların şarapla ödüllendirildiği, hedefi vuramayanların ise küçük düşürüldüğü literatüre geçmiştir. Bunun yanında kralın korumalarının katıldığı yarışmaları kazananlara, onurlu asker unvanı verildiği bilinmektedir (Owens, 2016).

Sonuç olarak Anadolu'ya yerleşmiş olan Hitit Medeniyeti, tanrılarını onurlandırmak ve toplumsal refahın devamını sağlamak için düzenlemiş oldukları dini ağırlıklı festivalleri içerisine; güreş, boks, dans, müzik, boğa dansı, akrobasi, halter, gülle atma, koşu gibi spor motifleri işlemişlerdir. Hayatlarına dahil etmiş oldukları binek hayvanının bakımı ve eğitimi için ilk antrenman kitabı olma özelliğine sahip Kikkuli tabletlerini kendinden sonra gelen uygarlıklara bırakarak at ve atlı sporların gelişiminin önünü açmışlardır.

2.4. URARTULAR (MÖ 861-595)

Asur kralı Sargon'un sarayına dair yapılan incelemelerde Asurluların, Urartularla olan savaşları göze çarpmaktadır. Bu medeniyetin varlığına dair ilk kanıtlar Uratri/Uruatri kelimeleri ile Asur yıllıklarında açığa çıkmıştır. Urartuların, MÖ 13. yüzyıldan itibaren Asur seferlerinin öncelikli hedefi haline gelmesinden dolayı, bu medeniyetin gelişimine dair izler Asur kayıtlarından incelenebilmiştir (Salvini, 2011). Dönemin güçlü devleti olan Asurluların, yayılım politikası karşısında ayakta durabilmek için MÖ 9. yüzyıl civarında yaşamlarını dağlık alanlarda geçiren Uruadri ve Nairi beylikleri bir araya gelerek Van Tuşpa'da Urartu devletini kurmuştur. Urartu medeniyetinin kuruluşunun tamamlanmasıyla Asurlar'a karşı askeri üstünlük mücadelesi başlamıştır (Tiryaki, 2015).³ Bu sebepten ötürü dönemin sportif etkinlikleri, askeri tabanlı ve Asur-Urartu çekişmesinden dolayı Mezopotamya temelli olarak oluşum göstermiştir.

Sargon'un Urartu'ya yapmış olduğu seferlerini anlattığı metinlerde; *“bozkırlara, sürülerinin ezici toprağına yaklaştım... Tarui, Tarmakisa ve Dalaiya topraklarında, güçlü*

³ Urartu dağlık bir alanda derin vadiler ve tarıma uygun sınırlı bir bölgeden oluşmaktadır. Bu alanda Urartu Krallığı kurulmadan önce çeşitli etnik gruplar yarı göçebe olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Asur yıllıkları içerisinde 8 ülke ve 51 kentten oluştuğu yazılan bu alan “Uruadri ülkesi” olarak isimlendirilmiştir. Yine aynı bölge dolaylarında 43 krallıktan oluşan “Nairi ülkesi” olarak adlandırılan beyliklerin varlıkları bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2017).

kaleler ve bereketli tahıl ambarları inşa etmişler. Duvarları sağlamdı... rezervlerin atları, kraliyet ordusu tüm yıl boyunca ahırlarda tutuldu ve yem sağlandı.” şeklinde bahsederek dönem hakkında bilgi akışı sağlamıştır. Urartu'nun çevresinde yer alan topluluklar ata binme konusunda Urartular kadar marifetli olmamışlar, yıllarca geniş topraklarında vahşi atların taylarını yakalayıp kraliyet için yetiştirmişlerdir (Luckenbill, 1923). Bu bakımdan Sargon, Urartu ordusunun dünyadaki en iyi eğitilmiş atlara sahip olduğunu iddia etmiştir. Urartu topraklarında yaşayanlara gelince süvari atları konusunda emsalsiz olmuşlardır. Kralın geniş topraklarında doğan vahşi atların, taylarını yakalayan halk, bunlara eyer vurmuş ancak ileri giderken, bir tarafa dönerken veya etrafında dönerken, yani savaşın taktiklerini yaparken asla dizginlerini kaçırmamışlardır (Saggs, 1963). Atlarla bağlantısı noktasında, süvari becerileriyle dünyaca ünlü olan Urartu devletinin Bastam kentinde ortaya çıkarılan binanın, toprağının analizi (yüksek fosfor ve potasyum seviyeleri) neticesinde hayvanların bu şehir içerisinde ahırlarda tutuldukları sonucuna ulaşılmıştır (Cantrell & Finkelstein, 2006). Ayrıca yapılan kazılar sonucunda ulaşılan at koşum takımları; göğüs plakaları, atların kafalarına takılan çingiraklar, at alınlıkları, at gemleri, gözlükleri gibi envanterler ata verilen önemin göstergeleri arasında olmuştur (Castelluccia & Dan, 2019). Hem at eğitimi hem de süvariler açısından oldukça sıkı bir eğitime tabi olan bu medeniyet, süvarileri için at yarışları düzenlemiştir. Bostaniçi Köyü civarında, hipodrom benzeri at yarışları gerçekleştirilen bir bölgeden elde edilen bulgularda hükümdar Menua'nın kartal anlamına gelen Arsibini isimli atı 11,27 m mesafeye sıçramıştır (Belli, Çakmaklı ve Gültekin, 2012).

Asur ve Hititlerdeki at arabalarına benzer şekilde Urartular'da atlı arabalar var olmuştur. Dönemden kalma tunç levhalar atlı arabalara ilişkin kanıtları sunmaktadır. At göğüslükleri savunma ve törenler için dekoratif amaçlı olarak kullanılmıştır. Bu göğüslüklerin üzerine savaş sahnesinden bir iz olan, zıt yönlü savaş arabaları betimlenmiştir. Savaş arabalarında genellikle 1 sürücü ve 1 savaşçı yer almıştır. Tören geçişlerinde aynı ciddiyet korunarak savaşa gider pozisyonda 2 biniciyle gerçekleştirilmiştir. Savaş arabaları genellikle 2 tekerlek ve kasadan oluşmuştur. MÖ 700'lerden kalma disk üzerinde sürücünün yanında ok atan 2 asker tasviri bu düşünceleri desteklemiştir (Çavuşoğlu, t.y.). Adana müzesi koleksiyonunda yer alan MÖ 7. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen iki farklı kemer parçaları üzerindeki betimlemeler, bahsi geçen figürlere benzerlikler taşımaktadır. Ancak hedefinde düşmanlar yerine, boğalar ve aslanların yer aldığı avcılık sahneleriyle tasvir edilmişlerdir (Taşyürek, 1977). Benzer bir

örneğe Ahlat müzesi içerisinde bulunan MÖ 900-600'e tarihlendirilen kemer parçalarında da karşılaşılmaktadır (Ek, 9-10). Bu kapsamda Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi avcılık faaliyetlerinin besin temini sağlamaktan ziyade kutsal sayılan boğa ve aslanların avlanmasından dolayı dini nitelikli olarak gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz.

Urartu bölgesine dair yapılan arkeolojik çalışmalar doğrultusunda sıklıkla ok uçlarıyla karşılaşılmaması, dönem içerisinde ok ve yaya verilen önemin göstergesi olmuştur. Hem avcılık sahnelerinde hem de savaşlarda yaygın olarak kullanılan ok ve yaya yönelik olarak, ok atma yarışmaları düzenlenilmiştir. Urartu kralı olan II. Argiştı'ye (MÖ 714-685) ait bir stelde; "*Rusa'nın oğlu Argiştı, Gilurani'nin ormanı önünden, Batu oğlu İşpili'nin bahçesine kadar, okunu 485 metre uzaklığa attı.*" yazan bu sözler ok atma yarışının kanıtlarından biri olarak yer almaktadır (Belli, Çakmaklı ve Gültekin, 2012: Belli'den 2007).

Sargon döneminden itibaren İskitler ve Kimmerler olarak bilinen kabileler, Urartu Krallığı'na akınlar yapmaya başlamışlardır. Bu süreç zarfında at binme ustalığı, yay kullanımı gibi askeri karakteristik özelliklerin topluluklar arasında paylaşılmasıyla arabaların tören ve savaşlarda kullanımı, azalma eğilimi göstermeye başlamıştır (Parpola, 2004-2005).

Dönemin gözde savaş atlarını yetiştirmenin yanında farklı bölgeler üzerine gerçekleştirdikleri seferlerde koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar beraberinde atları da haraç olarak almışlardır. Bu bakımdan Urartu ekonomisi, büyük oranda haraç ve savaşa dayalı bir yapı göstermektedir (Belli, Çakmaklı ve Gültekin, 2012). Ancak buğday, arpa, susam, darı, bağlar gibi çeşitli tarım fonksiyonları, çayırılık sahalarda özellikle mevsimlik yaylacılıkta koyun ve keçi yetiştiriciliği de yapılmıştır (Khudaverdyan, Khachatryan & Eganyan, 2016). Maden yataklarına yakın alanlarda kurulmuş olmalarından dolayı maden işçiliği bakımından kendilerini geliştirmişlerdir. Mezarlar ve yerleşim alanlarına bırakmış oldukları madeni eserler ile dönemin sportif etkinlikleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamışlardır. Eserler arasında genellikle bronzdan yapılmış; kemer, takı, miğfer, kalkan, kazan, at koşum takımları yer almıştır. Askeri yapının izleri savaş aletleri; mızrak ucu, kılıç, kama ve ok uçları gibi bulgulardan izlenebilmektedir (Göğtaş ve İğit, 2019).

Urartular, kemerlerinin üzerlerine dansçıları, akrobatlar ve müzisyenleri işlemişlerdir. Tasvirler Hitit ve Ege medeniyetlerine olduğu gibi boğa akrobasisine benzerlikler taşımaktadır. Bu bakımdan müzik eşliğinde akrobasi gösterilerinin olması

günümüz ritmik jimnastiğinin bir örneği olarak düşünülebilir. Tef çalan müzisyenin ritmine uygun olarak parende atan ve tef ile saz çalan iki kadın arasında parende atan akrobatlara ilişkin figürlere çeşitli kemer üzeri işlemlerde rastlanılmaktadır (Belli, Çakmaklı ve Gültekin, 2012).

Sonuç olarak; Van gölü civarında Asurlarla olan çekişmeleri sonucunda askeri temellere sahip olarak hüküm süren Urartu Krallığı'nın sportif etkinlikleri, savaşa yönelik ve Asurlardan dolayı Mezopotamya uygarlıklarına benzer izlerle şekillenmiştir. Bu bakımdan dönem içerisinde, okçuluk, avcılık, at ve at arabası yarışları ile jimnastik aktiviteleri yer almıştır.

2.5. ANTİK MISIR

Avcılık ve toplayıcılığa dayalı göçebe yaşamı benimseyen toplumlardan tarımsal yaşam tarzına geçişin başlaması ile Mısır Uygarlığı su ihtiyacını gidermek için Nil vadisine konumlanmıştır. Etiyopya dağlarındaki yaz yağmurlarından dolayı yıllık taşkınlarıyla ünlü olan Nil nehrinden, su gereksinimini temin ederek verimli topraklarda tarım faaliyetleriyle uğraşarak nehir kenarlarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Freeman, 2003). Mısır'ın çoğu bölgesinin çöllerden oluşması nedeniyle yıllar boyunca birçok alanda (su içme, yemek yapma, banyo yapma, çamaşır yıkama, bitkileri sulama) Nil Nehri'ne bağımlı olmuşlardır (Nardo, 2004).

Eski krallık (MÖ 2700-2160), Orta Krallık (MÖ 2065-1785), Yeni Krallık (MÖ 1580-1200) ve Çöküş dönemleri (1200-1333) olmak üzere 4 döneme ayrılan Antik Mısır tarihinde, beden eğitimi ve spor faaliyetlerine dair geniş bilgilere rastlanılmaktadır (Vercoutter, 2012). Ölümden sonraki yaşamın, yeryüzündeki yaşamı yansıtmaya olan inançları doğrultusunda mezarlara; yiyecek, giyecek; savaş ve spor için silahlar, eğlence için ise oyun ekipmanları yerleştirmişlerdir (Hamed, 2015). Üstün bir vücut kültürüne sahip olan Mısırların, yaptıkları aktiviteler neticesinde elde ettikleri fiziksel zindelikler, erkek ve dişi formlarında dönem heykel ve resimlerinde yansımıştır (Touny, t.y.). Bunların yanı sıra mezar duvarlarına işledikleri resimler, dönemden kalma kaynaklar olarak, sosyal yaşam ve ilgi alanları geniş bilgiler sunmaktadır (Brier & Hobbs, 2008).

Dönem tasvirlerinde erkekler, güçlü ve kaslı olarak tasvir edilirken; kadınlar, narin ve hoş kokulu olarak betimlenilmiştir. Bu fiziksel donanıma erişebilmek ve eğlenmek için bedene yönelik aktivitelerle meşgul olmuşlardır. Sağlık standardını

yükseltmekte sporun paha biçilmez rolü dolayısıyla ulusal üretkenliğin farkına varmışlar ve bir bütün olarak (kadın, erkek, genç, çocuk) sportif faaliyetlere dahil olmuşlardır (Touny, t.y.). Öyle ki toplum içerisinde obezite, sadece iğrenç olarak görülmekle kalmamış, aynı zamanda aptallık belirtisi olarak kabul edilmiştir (Olivova, 1985).

Erken Mısır topluluklarında zengin, fakir, soylu, köylü herkes çeşitli spor ve oyunlara katılmıştır. Oyunu iş ile bütünleştirerek tatmin edici bir denge kurmuşlardır. Ülkenin büyük çoğunluğu, iş gücünü oluşturan; çiftçiler, inşaat işçileri, zanaatkârlar gibi sıradan insanlardan meydana gelmiştir (Nardo, 2004). Diğer kıyı medeniyetlerine benzer şekilde dini yaşantıyı merkeze almaları doğrultusunda firavunlar, kendilerini tanrı olarak göstermişlerdir. İlk başlarda tanrılar ilahi bir kökene dayandırılmış, sonraları ise insan anneden doğan tanrının oğlu kavramı kabullenilmiştir. Ölümsüz olmayan firavunlar, istisnai fiziksel yetilere sahip olmuş ve bu özelliklerini, yönetim gücünü ve taht hakkını göstermenin bir aracı olarak kullanmışlardır (Osborne, 2010). Dönemin üst düzey yöneticileri de iktidar ve prestijleriyle sıradan insanlardan ayrılarak birçok hizmetkara sahip kişiler olmuşlardır (Nardo, 2004). Toplum arasında açığa çıkan bu statü farklılıkları, dönemin spor faaliyetlerinde de farklılaşmayı getirmiştir.

Tarımın gelişmesi sonucu avcılık faaliyetleri, üst sınıflar tarafından eğlence amaçlı olarak yapılırken, alt sınıflar tarafından kalori değeri yüksek besinlere ulaşmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle balık tutma ve avlanma Mısır'ın üst ve orta sınıf insanları için geleneksel eğlence ritüelleri haline dönüşmüştür. Ancak yoksul insanlar için önemli protein kaynağı olarak tercih edilmiştir. Çöl avı peşine düşmek, üst sınıfların aramakta oldukları adrenalini sağlamış; aslan ve leopar gibi hayvanları avlamışlardır. Avcılarda bu hayvanları çeşitli yöntem ve aletlerle takip etmişlerdir. Ok-yay, mızrak ve sapan gibi ekipmanlarla uzaktan saldırırlarken; mızrak, kılıç, bıçak gibi aletler daha yakın mücadelelerde tercih edilmiştir. Sapanlar, daha çok kuş avlamak için kullanmışlardır (Nardo, 2005). Ayrıca avlanmak ve yaralı hayvanların izlerini sürmek için köpekleri eğitmiş oldukları bilinmektedir (Kamil, 2004).

Çocuk yaştan itibaren canlı hedefleri vurabilme yetisi kazanmak uğruna saatlerce yay, mızrak ve sopa atma egzersizleri yapılmış, yetişkinler de bu becerilerini geliştirmek için düzenli olarak çalışmışlardır (Brier & Hobbs, 2008). Sen-ne-müt mezarından av grubu içerisinde, küçük hayvanları devirmek için kullanılan, ahşap uçları olan kavis okların bulunması, aynı amaç için kullanıldığı düşünülen içi boş kamışların

içerisine gevşek şekilde oturtulan mızrakların bulunması bu düşünceleri desteklemektedir (Hayes, 1959).

Ramses III'ün (MÖ 1198-1165) bir avlanma sahnesinde, kralın okları tarafından yaralanmış olan bir aslanın peşinde olduğu görülmektedir. Ancak Ramses mızrağı ile arkadan saldıran başka bir canlıyla uğraşmaktadır. Bu sahne Asurbanipal (MÖ 668-626) tarafından da tasvir edilmiş benzer bir olayı hatırlatmaktadır. Bu sebepten Mısırlıların, atı ve arabayı Asya'dan devraldıkları, savaş arabalarını sadece savaşta değil sporda, büyük hayvan avlarında Asya'yı taklit ederek kullandıkları düşünülmektedir (Ek 8) (Frankfort, 1954). Ancak firavunlar vahşi doğada; aslan, fil gibi tehlikeli yaratıkları avlamamışlardır. Bunun yerine Mezopotamya hükümdarları gibi aslanların yabancı topraklarda yakalanmasını, kafeslerde taşınarak, av etkinlikleri için arenaya bırakılması tarzını benimsemişlerdir (Nardo, 2004).

Kralların bu spora olan düşkünlüğü kraliyet ahırlarında dikkatlice eğitilen ve beslenen atlara olan sevgilerine de yansımıştır. Bu bakımdan eski Mısırlar, atların eğitimi için saatlerini harcamış; atların arka ayaklarının eklemelerini bükmüş, arka kısımlarını indirmiş, baş ve boyunlarını yükselterek yüzlerini hemen hemen toprak hattına dik hale getirmişlerdir. Bu duruş tam olarak antik mezar ve tapınak duvarlarına resmedilmiştir (Hansen, 1992). Hayatlarına önemli bir yere sahip olan bu alanda prenslerde atların egzersiz ve eğitimleriyle ilgilenmiştir. Amenophis II'nin atlarının dörtnele koşarken bile hiç terlemeyip yorulmayacak kadar iyi eğitilmiş olduğu, Thutmase IV'ün de rüzgârdan hızlı atlarının olduğu literatüre yansımıştır (Olivova, 1985). Ancak Mısır bilimciler arasında bu atların asla sürülmediği (Schulman, 1957), hatta Mısır ordusunun, ata binmeyi aşağılayıcı olarak görüp süvari olarak dahi ata binmeyerek yalnızca arabaları çekmek için kullanmış oldukları bilinmektedir (Hamed, 2015; Ruiz'den 2001).

MÖ 1699-1600 yılları arasında Hyksos (yabancı toprakların kralı) Mısır'a, hareketli arabadan ok atma geleneğini tanıtmıştır. Mısırlıların okçuluk becerileri, üstün atları ve iki tekerli arabaları kullanarak geliştirilmiştir (Crowther, 2007). Böylece vahşi hayvanlar, savaş arabaları üzerinden ok-yay veya mızrak kullanmak için iki elinin serbest kaldığı, asil kişiler tarafından arenalar içerisinde öldürülmüştür. Ancak bir bu kadar popüler olan diğer eğlence biçimi ise diğer insanların avlanmalarını izlemek olmuştur. Kralların at arabaları üzerinde yapmış oldukları av faaliyetlerinden, sabit bir hedefe ok atma oyunu türetilmiştir. Soylular at arabaları üzerinden, tahta olması muhtemel bir hedefe bir veya daha çok kez nişan almıştır. Kralların atışları o kadar güçlü olmuştur ki

hedefleri paramparça etmişlerdir (Olivova, 1985). Bu alanda Amenophis II'nin öylesine güçlü yayının olduğuna dair hikayeler anlatılmış, kimsenin onun yayını çekebilecek güçte olmadığına inanılmıştır (Craig, 2002).

Bu bilgiler beraberinde Amenophis II'nin dikili taşı, sporun elitlerce uygulandığı ve Eski Mısır'da çok yaygın olduğu kanıtlanmıştır. Okçuluk, koşma, kürek çekme ve atlı sporlardaki becerileriyle gurur duyulmuştur (Touny, t.y.). Ancak her alanda iyi oldukları düşünülen firavunların yapamadığı tek şey rekabet etmek olmuştur. Okçuluk veya herhangi bir atletik aktivitede firavunlar, direkt olarak üstün görülmüş, sonucunda tahmin edilmesi üzerine yarışmalara katılmalarına gerek duyulmamıştır. Ayrıca olası bir yenilgi durumunda halkın ayaklanma ihtimaline karşıda riske girilmemiştir (Craig, 2002).

Savaş ve spor arasında sürekli idman gerektirmesinden kraliyet sporlarına giden yolun, Mısırlıların savaşçı ruhunu gösterdiği düşünülmüştür (Decker, 1992).

Eski Mısır literatürlerinde at arabalarını kullanan kralların ve subayların cesaretleri; atları ve savaş arabalarını çeşitli muharebelerde kullanabilme becerileri olmuştur (Hamed, 2015). Yönetici erdemleri sayesinde cesur ve güçlü olan firavunlar; bir savaşçı olarak ordunun başında durmuş, Savaş Tanrısı Ay'a benzeyen gerçek bir lider olarak askerlerini cesaretlendirmişlerdir (Decker, 1992). Eski Krallık zamanında kısa askerlik hizmeti ve ihtiyaç anında uygun sayıda eğitilmiş adamın toplanabildiği milis sistemleri oluşturulmuştur. Krallık orduları, vezir tarafından komuta edilmiş, ordunun silah ekipmanları, yiyecek ve cephanelik gibi ihtiyaçlarından piyade grubundan bir yönetici sorumlu olmuştur. Piyadeler silahlara göre taburlara ayrılmıştır. Sapan ve okçular hafif birlikleri, mızraklılar ise ağır piyade birliklerini oluşturmuştur (Wise & McBride, 1981). Geliştirilmiş savaş arabalarının manevra kabiliyeti ve okçuların kompozit yayları tercih etmeye başlamasıyla yayların menzil gücü firavunların yönetmiş oldukları orduların yenilmezliğine katkıda bulunmuştur. Oldukça uzun, düz veya oluklu bir ahşap çekirdeğin her iki tarafına yapıştırılmış iki ince antilop boynuz tabakasından oluşturulmuş okların çevresi, tamamen kalın bir tutkal kaplaması ve huş kabuğunun pürüzsüz yapısı ile çevrelenmiştir (Hayes, 1959).

Mısır Firavunu Taharqa'nın koşu steline göre MÖ 685-684 yılından itibaren kralın birliklerinin eğitimden sonra yaklaşık 100 km'lik bir mesafede Memphis'ten Fajwna'a giden ve geri dönen bir yarışmada performansları test edilmiştir. Bu süreçte kral

koşuculara arabası ile eşlik ederek etkinliği denetleyerek, müsabaka bitiminde tüm katılımcılara ödüller vermiştir (Decker & Förster 2002).

Pek çok sıra dışı mimari eseri geride bırakmış olan Mısırlılar, spor mekanlarının doğaçlama ustası olmuşlardır. Arabalarıyla dörtnala koşan krallar için hipodromlar inşa edilmiştir. Mısırlılar antik dünyanın en önemli spor tesislerinden birini inşa etmişlerdir. Üçüncü hanedandan Djoser'in mezar alanının bir parçası olan pist (MÖ 2600), taştan inşa edilmiştir. Uzun bir pist olmasına rağmen parkurun kısa oluşu (yaklaşık 140 m) dikkat çekicidir (Decker, 1992). Araştırmacılar, firavun koşusunun, sembolik mezar alanı yerine kraliyet sarayında gerçekleştiğini ve koşunun bir yarış olmadığı, bir tören olduğunu düşünmektedir. "Jübile koşusu"na firavunlar, iktidara katılımlarının 30. yıl dönümünde ve sonrasında her 3 yılda bir zorunlu olarak katılmışlardır. Törene kraliçeler bile dahil edilmiştir. Bu etkinliğin amacı firavunların toprakları üzerinde haklarını savunmaları ve koşuyu başarıyla tamamlayarak yeteneklerini göstermeleri olmuştur. Bu etkinliği tamamlayamamış yöneticiye dair örnek bulunamamıştır. Bu bakımdan firavunların iyi performans gösterememe tehlikesi olsaydı böyle bir tören düzenlenmeyeceği düşünülmektedir (Crowther, 2007). Jübile koşusunun sona ermesinden sonra mezar kompleksinde kalan izler, kaldırılan tesisler hakkında da çıkarımlarda bulunmamıza yardımcı olmuş, parkurda okçuluk alanına işaret eden ipuçlarına ulaşılmıştır (Decker, 1992).

Eski Mısır kültüründe diğer her şey gibi spor da dinle yakından bağlantılı olmuştur (Hamed, 2015). Yerel tanrıları onurlandırma, hasat dönemleri gibi birçok olayı kutlamak için içinde fiziksel aktivitelerin bulunduğu festivaller düzenlenmiştir (Olivova, 1985). Festivaller boyunca halk, tanrılarını görmek, isteklerini dile getirmek ve savaş sporları yarışmalarını izlemek için büyük tapınaklara gitmişlerdir (Hamed, 2015). Eski İmparatorluk dönemiyle ilgili çok az bilgi bulunmuş olsa da hasat temsillerinden birinde, işçilerin ellerinde insan kemiğine benzer iki sopa tuttuğu ve kıyafetlerini bir kenara bırakmış vaziyette sopalarını çırparak hızlı hareketlerle koşup, dans etkinlikleri yansıtmıştır (Erman, 1894). Bu tarz ritüel etkinlikler, Eski Mısır varlığının temel bir parçasını oluşturmuş, sadece bireysel ve sosyal refah için değil, aynı zamanda dinle bağlantılı olarak kozmik düzenin korunması içinde çok önemli bir yere sahip olmuştur (Morgan, 2017: Thompson'dan 2001). Müzik ve dans etkinlikleri; dini festivaller, cenaze törenleri, kraliyet taç giyme törenleri, akşam yemeği partileri, düğün törenleri, saray ritüelleri ve zafer kutlamaları gibi çeşitli birçok alanda yer almıştır (Nardo, 2005). Manevi

bir uygulama olan dans aktivitesiyle tanrılara ve şeytanlara yardım edildiğine, iyi niyetin çağrıldığına, kötü ruhların kovulduğuna, hastaların iyileştiğine inanılmıştır (Osborne, 2010). Dansçılar neredeyse her zaman “*sonsuzluk şöleni*”nde yani ölen kişinin onuruna düzenlenen kutlamalara katılmıştır. Ölen kişinin heykeline eşlik eden grup, dansçılar tarafından yönetilmiştir. Dansçıların müzik ihtiyacını ise arkalarında bulunan 3-4 kadın şarkıcı gidermiştir (Erman, 1894). Dans etkinlikleri genel olarak müzik olan her yerde bulunmuş, birlikte gerçekleştirilmiş olmasa da kadınlar ve erkekler dans etmişlerdir (Nardo, 2005).

Dans ve akrobasi, insanların bedenleri ve hareket olanaklarıyla gerçekleştirebildiği aktiviteler arasında yer almıştır (Decker & Herb, 1994). Fiziksel çeviklik, güç gerektiren uzun ve yorucu eğitimler ile gerçekleştirilmiştir (Gardiner, 1930). Bu bakımdan Mısır’da akrobasi ve dans birbirinden ayıramaz iki olgu olarak karşımıza çıkmıştır. Bazı dans formları akrobatik unsurlar içerirken, bazı akrobatik egzersizler basit dans parçalarına dönüşmüştür. Bu açıdan sadece dans veya akrobasiden söz etmek mümkün değildir. Dansta, vücudun hareketleri dünyadaki amaç ve ihtiyaçlardan ayrılmış, kendi iyiliği doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Hareketin kendisi, belirleyici durumunda olmuştur (Decker & Herb, 1994). Elde edilen tasvirlerde çember hareketi, takla ve birbirlerini kaldırıp atan kız tasvirleri ile karşılaşılmıştır (Nardo, 2005). Ayrıca üst sınıflar genellikle sedanter oyunları ve akrobasi gösterilerini izlemeyi tercih etmişlerdir (Gardiner, 1930).

Eski Krallığın sonlarına doğru mezarlardan, boğa güreşlerine dair sahneler açığa çıkmaktadır. Bu mücadele Orta ve Yeni Krallık boyunca devam ettirilmiştir. Boğa güreşleri genellikle ölen kişinin öbür dünyada devam etmek istediği pastoral yaşamın bir parçası olarak görülmüştür (Galan, 1994). Hephaestus Tapınağı’nda bulunan resimlerde; kimi zaman 2 boğa karşılıklı güreştirilmiş, kimi zamanda bir insan, bir boğa ile mücadele vermiştir (Gardiner, 1930). Erkeklerde, boğa dövüşlerindeki amaç ile aynı doğrultuda güreş maçları yapmışlardır. Ciddi karşılaşmaların olduğu müsabakalarda, güreşçilerin çoğunluğu sahalardan çıkarılmak zorunda kalmışlardır (Erman, 1894).

Güreş sahneleri; Orta Mısır’ın 11. hanedanının hükümdarı Sesostris I’in idaresindeki dönemde inşa edilen Nomarchal Mezarları’nda bulunmuştur (Motte, 2017). Bunların yanında Beni Hasan Mezarları’ndaki güreş tekniklerinde yüzün üzerinde tutma ve bükme hareketleri gösterilmiştir (Brier & Hobbs, 2008). Ayrıca karşılaşma bittikten sonra, kazananın krala dönük biçimde iki elinin zafer içinde yükseldiği bilinmektedir

(Hamed, 2015). Güreş MÖ 2000-1500 yılları civarındaki mirasını, Beni Hasan Mezarları'ndaki ayrıntılı resimleri sayesinde koruyabilmiştir. Güreş daha çok özel kişiler ve askerler tarafından bireysel eğitim amacı olarak uygulanmıştır. Orta Krallık (MÖ 1986-1759) hükümdarlarının 30 kadar mezarının 4'ü güreş sahneleri ile dekore edilmiştir. Güreş salonları sırasıyla 59, 122 ve 219 çift güreşçi ile küçük, orta, büyük güreş alanı şeklinde adlandırılmıştır (Craig, 2002). Yeni Krallık döneminde Mısırlıların yabancılara karşı güreştiği ilginç sahnelere rastlanılmıştır (Carroll, 1988). Fakat Yeni Krallık döneminden sonra güreşçiler resmedilmemesine rağmen kazanmış oldukları popülariteyle uygulanmaya devam ettirilmiştir (Hamed, 2015).

Mısır'ın güneyinde yer alan Eski Nubia'da güreşle ilgili çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bu kültür içerisinde küçük yaştan itibaren gerçekleştirilen eğitimler ardından en iyi güreşçiler turnuvalarda köylerini temsil etmiş ve kazananlar büyük saygı görmüştür. Zafer işaretleri ise dallar, hayvan derileri ve hayvan kuyrukları olmuştur. Bunların yanı sıra zafer şarkıları bestelenmiş usta güreşçilerin ölümleri yıllık turnuvalarda anılmıştır. Güreş bir kült anlamına sahip olarak ata kültürüne hizmet etmiştir (Carroll, 1988).

Eski Mısır'da, güreşle yakından ilişkili gördükleri sopa dövüşleri de oldukça popülerdir (Decker, 1992). Modern eskrim gibi Mısır sportif eskriminin; askeri personele, topuz, pala ve düz kılıcın kullanımını öğretmek için kullanılan tatbikatlar ve bu uygulamaların gelenekselleştirilmesi olarak başladığı varsayılmıştır. Yeni Krallık döneminde Mısır askerleri tarafından kullanılan çubuklar, manevra kabiliyeti gerektiren dövüş silahlarına dönüştürülmüştür. Bu sopalar eğitim ve eskrim olarak tasvir edilmese de gerçekte dövüş silahı olarak kullanılmıştır. Tutankamon Mezarlığı'nda bu tür sopaların birkaç örneği bulunmuştur (Piccione, 1999). Çubukların beraberinde Mısırlılar, ağır darbelere karşı kendilerini korumak için çeşitli ekipmanlar düşünmüşlerdir. Bunlardan biri, Ramesses III'ün balkonunun altındaki sahnede temsil edilen, ön kola tutturulmuş olan, parmaklara kadar ulaşan kalkan benzeri bir tahtadır. Bir diğeri ise çene ve alın kısmını kapsayacak şekilde kullanılan deri banttır. Bu tür koruyucu ekipmanlar kullanılmadığında genellikle sporcular her iki elinde de birer silah taşımışlardır (Decker, 1992). Çubuk dövüşü, firavunu ritüel bir olay olarak onurlandırmış ve zaman zaman cenaze törenlerinde gerçekleştirilmiştir (Crowther, 2007). Ayrıca ödül savaşlarının da düzenlendiği bilinmektedir (Erman, 1894). Yirminci hanedan döneminden kalma

kabartmada ise bu tip güreş ve sopa savaşlarını izleyen zarif giyimli seyirci gruplarına rastlanılmıştır (Mandell, 1984).

Güreş ve sopa dövüşü gibi günümüze bolca kaynak ile ulaşmış olmasada boks, üçüncü dövüş sporunu olarak varlığını ortaya koymuştur. Amenophis III döneminde, Sed festivali sırasında çeşitli savaş pozisyonlarında olan 6 grup boksör figürü gösterilmiştir. Boksörlerin agresif bir eylemde bulunduğu ve savunma pozisyonuyla ilişkili oldukları düşünülmektedir (Decker, 1992).

Mısırlılar, Yeni Krallık dönemindeki festival kutlamalarında *ölü bir kral onuruna*; güreş, boks ve tek sopa yarışmalarına katılmışlardır. Medinet Habu sahnelerinde “Firavun’un Huzurunda” ifadesinin bulunması bunu kanıtlamıştır (Wilson, 1931).

Hem soylu sınıf hem de işçi sınıfın boş zaman etkinliklerinde bulunduğu anlaşılma ile beraber yoğun iş yükünden kaynaklı olarak oyun için daha az zaman ayırabilmişlerdir. Elde edilen birçok kanıt, yalnızca oyun için boş zamanları olmayanların bile şaka yaptıklarını, şarkı söyleyip dans ettiklerini ifade etmektedir (Brier & Hobbs, 2008). Elde edilen boş zamanlarda basit top oyunları, halat çekme gibi oyunlar büyük bir popülerlik içerisinde gerçekleştirilmiştir (Nardo, 2005). Mısır toplumu içerisinde rekreatif etkinlikler neredeyse sonsuz olmuştur (Mandell, 1984). Bu nedenle Mısır’dan kalma oyunlar üzerinde birçok farklı gruplandırma yapılmıştır. Örneğin az ya da çok karmaşık hareketlerle karakterize edilen ve hareketin düzenlenmesinin oyunun özünü belirlediği oyunlar veya insan vücudunun hareketinin oyun sırasında sadece küçük bir rol oynadığı, beden önemli olmadığı oyunlar şeklide ayrılmıştır (Decker & Herb, 1994).

Çocuk oyunlarına baktığımızda ise genellikle ritüellerle bağlantılı oldukları görülmüştür. Bunun sebebinin, çocuğu ritüel eylemden sorumlu bir adama dönüşmesinin sağlanması olduğu düşünülmektedir. Oyunlar güreş, sopa dövüşü, akrobasi ya da gruplar halinde gerçekleştirilen savaş oyunlarından oluşmuş (Morgan, 2017), bunlara ek olarak dengeleme ve atlama oyunlarının yapıldığı (Mereruka'nın Mezarındaki tasvirlerden anlaşılacaktır) (Ek 11) (Harpur & Scremin, 2008). Ayrıca dinlenme oyunları olarak adlandırabileceğimiz kâğıt ve tahta oyunlarının da uygulandığı araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir (Decker & Herb, 1994).

Kadınlar ve genç kızların ise kendilerine özgü oyunlarla ilgilenmiş, saman tokası etrafına deri dikilerek yapılan toplar aracılığıyla hokkabazlıklar yapmışlardır. Topu

atmayı ilginç hale getirmek için bir kız diğerini sırtına almış, benzer biçimde karşısında duran diğer biniciye top fırlatmıştır. Topu düşürenin sonraki tur alta geçerek “at” işlevi gördüğü tahmin edilmektedir (Gardiner, 1930; Brier & Hobbs, 2008) (Ek 12). Tüm bu oyunlara ilave olarak erkekler, mutlu çocukları ellerinde ve dizleri üzerinde yürürken sırtlarında taşımışlardır. Çocuklar kovalamaca ve halat çekme oynamış, uzun ve yüksek atlama alıştırılmaları yapmışlardır. Bazı ağırlık yarışmalarında kum torbalarının kaldırıldığı da bilinmektedir (Mandell, 1984). Eski Krallık döneminde top oynayan çocukların resmi bulunamamasına karşın, tarih öncesi mezarlar içerisinde, birçok bölümler halinde kesilmiş, deri ile dikilmiş, içerisi saman veya sazlarla doldurulmuş materyallerle karşılaşmıştır (Kamil, 2004)

Eski krallıktan kalma kireçtaşı kabartmalarında, gençlerin jimnastik hareketleri yaptıkları, başka bir rölyefte ise kollarını arkasından katlanmış olarak kafası üzerinde duran bir genç ile karşılaşmıştır (Mandell, 1984).

Eski Mısır’da (soylu veya halk) küçük yaşlardan itibaren yüzme öğretimi yapıldığı bilinmektedir (Nardo, 2005). Ancak bu aktivitede yüzücülerin nehirde timsahlara dikkat etmesi gerekmiş, soyluların, birçoğunun evinde yüzme havuzu olmasından dolayı timsahlar konusunda endişelenmelerine gerek kalmamıştır (Mechikoff, 2009). Nil ve sayısız kolları, su sporları ve benzeri aktiviteler için de ideal bir ortam sağlamıştır. Bu açıdan Mısırlılar yüzme ve kürek çekme yeteneklerinin iyi olmasıyla kayıtlara geçmiştir. (Decker, 1992). Kürek sporunun başlangıcı olarak düşünülen, Firavun Akhnaton (MÖ 1352-1336) Nil nehri üzerinde kürek festivali olarak tanımlanan bir krallık yarışması düzenlediği bilinmektedir. Bu spor içerisinde firavunların müthiş kürek çekme becerileri sergilenmiştir (Mechikoff, 2009). Ayrıca Tanrı Seth ve Horus arasındaki bir kürek çekme yarışına da antik kaynaklarda rastlanılmaktadır (Olivova, 1985).

İşçi sınıfındaki erkekler arasında gerçekleştirilen en yaygın su sporu su mızrak dövüşü olmuştur. Oyun; iki kano üzerinde dik duran ve uzun sopa tutan bir veya daha fazla oyuncu arasında, kürekçilerin teknelere yaptırmış olduğu manevralarla birlikte oyuncuların birbirlerini suya atma usulüne dayanmıştır. Daha tehlikeli ve heyecanlı başka bir su oyunu ise Nil’in akıntısını atlatmak üzere kurgulanmıştır. Yine bir tekne üzerinde Nil’in çeşitli yerlerinde akıntının farklılaştığı, dik ve pürüzlü kayaların olduğu yerlerde akıntılar ile boğuşulmuştur (Nardo, 2005). Ayrıca Mısır’da sportif etkinliklerin yanı sıra

Nil'in serin sularının tadını çıkarmak ve eğlence amaçlı yelken açmış oldukları bilinmektedir (Brier & Hobbs, 2008).

Sonuç olarak Mısır, konum olarak sert ve kurak bir bölgede yer almasından dolayı Nil Nehri çevresinde su sporları, bedenlerini geliştirmek ve eğlence amaçlı olarak dans, jimnastik, boks, eskrim, avcılık, okçuluk, boğa güreşi, savaş arabası yarışı gibi aktiviteleri yaşamlarının bir parçası haline getirmişlerdir.

2.6. ESKİ ÇİN

Eski Çin, Neolitik Çağ ile başlayıp 1890'a kadar devam eden bir dönem olarak tarihlendirilmektedir (Speak, 1999). Çin, farklı iklimlerin görüldüğü geniş bir bölgeye sahiptir. İklim özellikleri, ülke genelindeki geçim ve yerleşim farklılığına neden olmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar, iklim değişikliklerinin Çin tarihini şekillendirmede derin etkilere sahip olduğu görüşünü kabul etmektedirler (Zhang, vd, 2005). Demografik ve antropolojik tarihçiler burada yaşamış olan 4 farklı kültür tanımlamıştır.

1. Oldukça gelişmiş bir tarım toplumu
2. Otlakların ve çöllerin göçebe sığır yetiştiricileri
3. Himalaya ve Tibet komplekslerinin dağ insanları
4. Tropikal bölgelerin karışık kültürleri

Bu toplumlar içerisinde göçebe halklar, savaş için neredeyse kalıcı bir eğitim olan; avcılık, at eğitimi ve binicilik egzersizlerini içeren bir yaşam şekli benimserken, dağ halkları da benzer biçimde savaşçı ve dayanıklılık gerektiren yaşam tarzına sahip olmuşlardır. Yerleşik ve kıyı düzlüğü kültürleri ise yaşam ve rekreatif etkinliklerde daha az agresif olmuşlardır. Ancak bu kalabalık toplumlar, zaman zaman dış medeniyetleri içerisine alan dinamik bir yapıda gelişimini devam ettirmiştir (Speak, 1999). Bu anlamda iklim koşulları, hanedanlık sistemiyle idare edilen Antik Çin'in yönetim kaderini belirlemede önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmiştir (Zhang, vd, 2005).

Köklü bir geçmişe sahip olan Çin, beden eğitimi tarihindeki en eski kaynaklardan biri olarak, uzak doğunun beden kültürüne etkisini devamlı kılmıştır (Alpman, 1972). Antik Çin, başlarda "spor" kelimesine sahip olmamasına rağmen, içerisinde her zaman zengin bir sportif içerik barındırmıştır (Jian, 2008). Fiziksel kültür,

uzun bir tarihsel süreç ile sporun doğmasına ve gelişimine katkılarda bulunmuş, çeşitli sporların ortaya çıkmasına ve yayılımına etki etmiştir (Jing-xian, 2010). Ancak Eski Çin kültürü, doğayı takip etmek, huzur, görgü kurallarına saygı ve nezaket kurallarına uyma gibi felsefi düşünceler barındırmalarından dolayı Antik Yunan’da görülen, spora resmi bir mücadele, güç ve hız içeren rekabetçi becerilerden oluşan Batı sporlarından ayrılmıştır (Jian, 2008). Böylece benzer köklerden gelmelerine rağmen Batı ve Doğu sporları farklı gelişim göstermiştir (Mao-mao, 2011). Bu bağlamda Çin’de üç ana bedensel aktivite kategorisi bulunmaktadır. Bunlar;

Sağlık amaçlı yapılan egzersizler,

Çeşitli dövüş sporları dahil olmak üzere askeri sporlar,

Dans, su sporları ve halk festivallerinin de içinde olduğu eğlence amaçlı faaliyetlerdir (Jian, 2008).

Sosyal yaşam sürecinde beden kültürünün yavaş yavaş oluşmasıyla sağlık ve askeri eğitim amaçlı faaliyetler görülmeye başlamıştır (Ji, 2006). Bu bakımdan Antik Çin sporları esas olarak “sağlığı koruyan sporlar” ve “wushu sporları” olarak karakterize edilmiştir (Jian, 2008). Wushu, dövüş sanatları olarak tercüme edilen Çince bir terimdir. *Wu* askeri becerileri ve savaşla, *shu* ise aktivite yapma becerisi, yolu veya yöntemleri ile ilişkili olmuştur. Öncelikli olarak dövüş sanatlarından oluşmasına rağmen wushu; dans, drama, mediatif egzersiz ve rekabetçi sporlar ile de bağlantılı olmuştur. Başlangıcında aile fertlerini ve klanlarını korumak için açığa çıkan bu spor, Zhou Hanedanlığında (MÖ 1066-256) ileri bir seviyeye taşınmış, iç ve dış karmaşalara karşı güvenlik önlemi olarak geliştirilerek yayılım göstermiştir (Demarco, 1999).

Eski Çin askeri spor kültürü, köle toplumunun orta ve geç dönemlerinde doğmuştur. Bu dönemde maddi farklılıklara dayalı sınıfsal ayrımlar açığa çıkmış, ilk savaşa yönelik izlerden olan mülk yağmalaması başlamıştır. Güçlerini geliştirmek için mülk sahipleri, kendi ordularını kurmaya çalışmış, bu doğrultuda bazı tarım aletlerini (çapa, tırmık vb), askeri silah olarak kullanmışlardır. Bu bakımdan Antik Çin’de dövüş sanatlarının iki ana formu bulunmuştur. Biri silah kullanılarak yapılmış, bir diğeri ise yumruk ve ayak kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Savaş eğitiminin amacı; insanların fiziğini güçlendirmek, iradelerini eğitmek, mallarını ve ailelerini düşmanlardan korumak olmuştur (Jing-xian, 2010). Böylelikle ordular eğitime, yeni silahlar türetilip geliştirilmeye başlanmıştır. Devam eden süreç ile 23-56 yaş arasındaki her erkeğin

zorunlu hizmet altına alınması sonucu erkekler askeri eğitim sürecine sokulmuştur (Dongqiao, 2008). Egzersizler, doğal olarak veya aletlerle yapılmış, iki tekerlekli arabalar ve süvariler, piyadeler tarafından desteklenmiştir. Esnaflar ve yaya askerlerinin eğitimi için çeşitli wushu formlarından yararlanılmıştır (Speak, 1999). Askeri becerileri geliştirmek amacıyla yapılan yarışma pratiklerinde hafif rekabet vurgulanmıştır (Gang, 2002).

MÖ 2100-221 yılları arasında askeri eğitimlerin içerikleri; atıcılık, iki tekerlekli araba, boks, güreş, yürüyüş, atlama, taş atma, eskrim ve yüzme gibi aktivitelerden meydana gelmiş, tüm bu aktivitelerde Çin spor prototiplerini oluşturmuştur (Dongqiao, 2008). Koşmak, atmak ve atlamak askeri tatbikatlardan evrimleşmiş, wushu da Eski Çin kültürünün ayrılmaz bir bileşeni haline gelmiştir (Speak, 1999). Böylelikle Eski Çin spor kültürünün temelini köle ve feodal toplum içerisinde hâkim olan askeri beden faaliyetleri oluşturmuştur (Dongqiao, 2008). Bu bakımdan eski sporların askeri eğitim ile filizlendiği ancak sivil eğlenceye yaygınlaştığı ifade edilebilir (Mao-mao, 2011). Böylece eğlence ve sağlıkla ilişkilendirilmiş sporlar, askeri spordan türeyerek gelişim göstermeye başlamışlardır (Dongqiao, 2008).

Çinliler, uzun zaman önce vücut hareketlerinin bazı hastalıkları iyileştirdiğine inanmışlar ve bu alanda bedensel aktivitelerde bulunmuşlardır. Bunun en büyük örneği ise MÖ 3000’li yılların sonlarına doğru Yinn Kong Chi zamanında salgın hastalıkların defedilmesinde, dans ve bedensel hareketlerin uygulanması olmuştur. Bu doğrultuda geliştirilen Çin boksunu olarak da nitelendirilen “kungfu” Çin’e damgasını vurmuştur. Bu kavram ile tüm vücut alıştırmaları nitelendirilmiştir (Alpman, 1972). Kungfu içerisinde, özellikle sağlık ve mutluluk için yapılan egzersizleri barındırmıştır (Güven, 1982). Bununla beraber sağlık için erken bir kungfu türü olan wushu ve yüzme gibi aktivitelerle de uğraşmışlardır (Crowther, 2007). Çünkü wushu, sadece fiziksel egzersizlerle yetinmemiş, aynı zamanda nefes ve kalbe dikkat ederek vücudu ve kendini geliştirmeyi hedeflemiştir (Guo & Li, 2017). Zamanla Wushu’nun bir parçası olan “Tai ji Quan” ile karşılaşmıştır (Guo, Qiu & Liu, 2013). Tai ji Quan geleneksel olarak kendini savunma ve sağlıklı yaşam amaçlı uygulanmıştır. Günümüz araştırmalarına göre bu aktivitelerin; hipertansiyon, kardiyovasküler hastalıklar, diyabet, kanser gibi kronik hastaların önlenmesinde katkı sağladığı bilinmektedir (Guo, vd., 2016).

Çin’de beden eğitiminin başlangıcına dair yapılan birçok araştırma Huang-Ti’nin (Sarı İmparator) Çin’in ilk gerçek hükümdarı olarak kabul ederek, Çin tarihinin

MÖ 2967’de başladığını ileri sürmüştür. Huang-Ti döneminde; yazma, tıbbi araştırma ve tarım gibi faaliyetlerin yanı sıra avcılık, güreş, okçuluk, kılıç ustalığı ve futbol gibi beden eğitime yönelik aktiviteleri yapılmıştır (Peiser, 1996). Arkeologların Sarı Nehir havzasında Neolitik sahalarda yaptıkları araştırmalar neticesinde ilkel formlarda Çince *T’su-Chü* yani *ayaktopu* oynamak için kullanıldığı düşünülen taş topları açığa çıkarması bu düşüncüyü desteklemiştir. Ayrıca bu materyallerin Huang-Ti (Sarı İmparator) döneminde (MÖ 2697–2597) -henüz deriden topların icat edilmediği zamanlarda- askeri becerileri geliştirmeye yönelik olarak tercih edildiği düşünülmektedir (Lan & Xing, 2008). Devam eden süreçte T’su-Chü etkinliği Han hanedanlığı dönemine gelindiğinde ilk popülerliğini kazanmış (Xiuling, 2000), Tang ve Song İmparatorluklarına geçildiğinde doruğuna ulaşabilmiştir. Dönem içerisinde hüküm süren imparatorların, ayaktopuna özel bir ilgi göstermeleri nedeniyle devlet işlerini aksatmışlar, halkın da eğlence niteliğindeki bu etkinliğe katılmasıyla popülerlik kazanmıştır. Ayaktopu birçok sporun gelişiminin de yolunu açmıştır (Guo & Li, 2017). Bu doğrultuda; elle, ayakla, sopayla, at üzerinde gerçekleştirilen, iki tarafa veya ortaya yerleştirilen kale ile sert, tüy veya hava dolu yuvarlak veya farklı şekle sahip toplarla oynatılan, topu belirli bir yere atma usulüne dayalı oyunlar türetilmiştir (Alpman, 1972).

MS 618-907 yılları arasında oyun; iç kısmının hayvan idrar hücreleri ile doldurularak şişirilmesi ve sekiz parça deri kullanılarak dikilmiş olan topun icat edilmesi ile daha yaygın hale gelmiştir. Ayrıca bu oyunda bir hedefe ihtiyaç duyularak, bambu direklerine gol deliği bulunan ağ atılarak oyun daha zorlu hale getirilmiş, topun kale deliğine isabet ettirilmesi zafer kabul edilmiştir (Ek 13) (Jing-xian, 2010). Ayak topu, on kişi üzerindeki takımlar arasında, teknik, taktik ve en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş kurallar ile uygulanmış, hata durumu halinde oyunun durdurulması gereken pozisyonlar tespit edilerek bugünün sporlarına yaklaşan bir seviyeye ulaştırılmıştır (Alpman, 1972). Han hanedanlığından kalan yirmi beş bölümden oluşan futbol el kitabı dünyadaki en eski branş kitabı özelliğini taşımaktadır (Jing-xian, 2010). Halkın oyuna olan ilgisiyle de ülkenin çeşitli bölgelerinde yapılan turnuvalar sayesinde yayılım göstermiştir (Tharsen, 2006).

Dönem şairlerinden Li you, “Ju Cheng Ming” adlı şiiri yazmış ve oyuncularını çevreleyen keyifli atmosferi yansıtmıştır (Tharsen, 2006).

“Futbol savaşı hakkındaki kitabeler”

Yuvarlak toplar ve kare duvarlar

Tıpkı ying yang gibi

Ay şeklindeki birbirine karşı kaleler

Her iki tarafta altı eşit sayıda oyuncu

Hakemi seç ve hakemi ata.

Değişmeyen yönergelerin üzerine arkadaşlarını ya da akrabalarını kayırmak yok.

Barışı ve adaleti devam ettir.

Başkalarının hatalarına şikâyet etme

Futbolu yönetmek için bunların hepsi gerekliyse

Birinin ihtiyacını yönetmek için ne kadarına ihtiyacımız var!

Polo sporu eski zamanlarda “jiju” veya “top oyunu oynamak” olarak adlandırılarak MÖ 206-24 yılları arası bir dönemde ortaya çıkmıştır (Guo & Li, 2017). MS 600 yılından sonra binicilik becerilerinin gelişmesiyle popülerleşerek hem saray hem de halk tarafından tercih edilen bir aktivite olarak altın çağını yaşamıştır (Zhijun, 2006). Polo; her biri dört oyuncudan oluşan iki takım arasında topa vurmak için kullanılan tokmaklar ile iki kale arasında gerçekleştirilen en eski takım oyunu olarak bilinmektedir (Laffaye, 1999). Polo, at üzerinde savaşılan askerleri eğitmenin en iyi yolu olmasıyla birlikler arasında popülerlik kazanmış, günlük polo eğitimleri haricinde büyük ölçekli yarışmalar düzenlenmiştir. İmparatorların poloda yetenekli olanlara büyük para ödülleri vermeleri ve resmi görevlere getirmeleri oyuna olan ilgiyi doruk noktasına ulaştırmıştır (Yan, Tianju & Liebao, 2012). MS 618-917 yılları arasında en popüler eğlence aktivitesi haline gelen polodan başka satranç, kayak ve buz sporları gibi sivil spor aktiviteleri de yapılmıştır. Bu gelişim ile halk kültürü oluşmaya başlamış, spor ve eğlence faaliyetlerinin yönü saraydan halka doğru değişime uğramıştır. Bu durum ilerleyen dönemlerde imparatorun “insanlarla oynamak” için saraydan çıkmasına da neden olmuştur (Hong-jun, Ying-lin & Lu-ping, 2004). Ancak 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, halkın isyanını önleyebilmek için at yetiştirmenin yasaklanması sonucu polo sporu popülerliğini yitirmiştir (Guo & Li, 2017).

Ayrıca polo sporundan başka golfu anımsatan *isabet topu* anlamına gelen “Chui Wan” sporu uygulama alanı bulmuştur. İki takım arasında 1 metrelik çubuklarla at üzerinde gerçekleştirilen polo oyununun yaygınlaşması, iyi binicilik becerilerine sahip olmayan hükümet yetkililerinin oyun içerisinde değişiklikler yapmasına neden olmuştur. En büyük yenilik ise atların oyundan çıkarılması olmuştur. Böylece polonun

basitleştirilmiş versiyonu olan chui wan imparatorunda dahil olmak üzere üst sınıf arasında popülerlik kazanırken, halk arasında da “buda ball” adıyla oynanmıştır (Zhang & Wu, 2018). 1271-1644 yılları arası dönemden *chui wan* oyununa dair çok sayıda eski malzemenin bulunması oyunun en parlak döneminin Yuan ve Ming Hanedanlıklarında olduğunu düşündürmektedir. Ancak 1644 yılı sonrasında chui wan’a ait kalıntıların azlığı, bu dönem içerisinde nedeni bilinmeyen bir biçimde oyunun yok olduğuna işaret etmektedir (Yan, Tianju & Liebao, 2012). 13. yüzyıla tarihlendirilen chui wan oyuna dair duvar resminde dönemin tipik kıyafetlerini yansıtan kırmızı giyinmiş iki kişi oyunu oynamaktadır. Oyunculardan biri düz bir zeminde topa vurmak için hazırlanırken rakip oyuncu çömelerek rakibini izlemektedir. Bunlara ek olarak oyuna dahil olmayan golf oyunundaki caddy⁴ işlevi gören iki kişi ellerinde sopaları ile oyunculara yardımcı olmaktadır (Ek 14) (Zhang & Wu, 2018).

Ayrıca bu sporların ardından Tang ve Sung hanedanlıklarında el ile oynanılan nazik oyun türlerinden “top fırlatma” (p’ao-ch’iu) ve “buz üzerinde oynanan top” (ping shang ch’iu-hs) gibi çeşitli oyunlara da rastlanılmıştır (Liu, 1985).

Çin’de yapılan güreş faaliyetleri hem Türkler hem de Moğollardaki güreş kurallarına benzerlik göstermektedir. Vurma, tekme gibi aşırı girişimler yasaklanmış, kol ve bacak oyunlarının ardından yere atılan güreşçi mağlup sayılmıştır (Alpman, 1972). Dağılmış olan Çin’i bir araya getiren İmparator Qin Shi’nin de (MÖ 226-201) şehirlerdeki tüm silahları toplatması sonucunda dövüş sanatları popülerlik kazanmıştır. Qin Hanedanı eğitim çavuşları esas olarak göğüs göğüsse çarpışmaya odaklanmışlardır. Dönem içerisinde kalma güreş desenli bronz madalya bu durumu açıklayıcısı olmuş, resimde iki güreşçi silahsız olarak zafer kazanmak için mücadele etmiştir (Li, 2004). Bu durum halkın mücadele istediğini güreşle gidermelerine yol açmıştır. Balık, ejderha, kuş, at ve boğa başlı maskeler takarak birbirleriyle mücadele veren halk, güreşe akrobatik ve mistik bir yön kazandırmıştır (Alpman, 1972). Farklı bir çalışmaya göre ise bu durum bir hayvan dansı olarak görülmüştür. Aktörler maskeleri, hayvanları taklit etmek için takmışlardır. Bu gerçek bir güreş değil, saf bir dans performansı olarak düşünülmüştür. Güreşle kıyaslandığında tamamen farklı bir doğası olan maskeli güreş askeri sporlardan sanatsal bir performans tarzına evrilmiştir (Wei, 2004).

⁴ Caddy; golf oyunu esnasında, oyuncunun sopalarını taşıyan, kurallar çerçevesinde oyuncuya her konuda yardımcı olan kişidir.

Qin Hanedanlığı mezarından çıkan güreş müsabakası yapılan ahşap eserlerde, iki güreşçi ve hakem olduğu düşünülen bir kişi tasvir edilmiştir. Güreşçi kıyafetleri ise üçgen şortlu, bel çevresinde arkadan bağlanan ve uçlarının arka tarafından sarkmakta olduğu kemerden oluşmaktadır. Resmin üst kısmında sarkık bir perdenin bulunması sahnede gerçekleşen bir gösteri maçı olduğunu düşündürmektedir. Bu durum güreşin, iki yönlü olarak geliştiğini sanatsal performanslar ile spor müsabakası olarak ayrı özelliklerde yapıldığını göstermektedir (Li, 2004). Güreşin bu farklılaşması ve evrimi 5. yüzyıla kadar sürmüştür. Güreş için genel bir ad olarak *Suma* terimi kullanılmıştır. Güreş müsabakaları saray tarafından organize edilerek, resmi ve özel olmak üzere iki farklı şekilde düzenlenmiştir. Resmi güreşler ziyafet ve büyük hanedan toplantılarında ordu için güçlü dövüşçüler seçmek için yapılmıştır. Özel güreşler dini festivaller kapsamında tapınaklarda yapılmıştır (Wei, 2004).

Yayın icadı mitlerle bağdaştırılarak “I” adındaki Tanrı veya Çin savaş Tanrısı Ch’ui ile bağlantılı olmuştur. Ancak Han-cho, Yao, I, Chenkuan gibi tanrıların ölümlü savaşlarında ok ve yay kullanmış oldukları birçok Çin efsanesinde yer almıştır. En göze çarpan efsane dünyayı bir güneş çarpışması sonucu yok edilmesinden kurtarmanın kahramanca başarısı etrafında dönen okçu Yi’dir (Peiser, 1996). Zamanın şafağında, cennet imparatoru Yao’nun günlerinde ölümlü dünya, yıkımı sağlayan, Çin halkına sefalet ve yıkım getiren canavarlar tarafından yağmalanmıştır (Selby, 2000). Eski Çin’e göre güneş, bir tür kuştu ve ağaçta yaşayan yoğun ısıya yol açan on kuş vardı. Bitkilerinin solup öldüğü, dünyanın kuraklıkla baş başa kaldığı dönemlerde imparator bu sorunu çözmek için *okçuluk tanrısı Hou Yi*’ye başvurdu (China Archery Culture, 2017). Yi, koyu kırmızı bir yay ve canavarları yenme gücüne sahip ahşap av oklarıyla yeryüzüne inerek cenneti aydınlatması için tek bir güneşi bırakasıya kadar canavarlarla savaşmış ve nihai amacına ulaşmıştır (Selby, 2000).

Efsanelerden de anlaşıldığı üzere Çin tarihi boyunca *okçuluk* faaliyetleri yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Okçuluğun geçmişi hakkında daha somut bir kaynak olarak, arkeologların saha çalışmaları sırasında keşfetmiş oldukları geçmiş dönemlerden kalma ok uçları gösterilmektedir. Ancak o dönemlerde av aracı olarak kullanılmakta olan ok, zamanla ilkel işlevinden sıyrılarak geleneklerin kültürel bir sembolü haline gelmiştir. Bu değişikliğine örnek olarak; köle toplumlarında doğan çocuklar için ebeveynlerinin kapıya ok ve yay asarak, çocuğun bu silahı ile dünyayı fethedeceğine olan inanışları gösterilebilir. Bu örneğe ek olarak; yedi-sekiz yaşına gelmiş bir

çocuğun attığı okun, bedenini terk etmeyeceğine inanışları ve cenaze nesnesi olarak kullanılması ifade edilebilir (Tian, 2008).

Eski Çin’de okçuluk; “han” yani orijinal Çin okçuluğu ve “hu” yani Çin’in batı bölgesinde yaşayan ulusların okçuluk teknikleri olmak üzere 2’ye ayrılmıştır. Antik Çağ’da Çin ulusu, düzenli olarak çevre milletlerle okçuluk yarışmaları düzenlemiştir. Bu yarışmaların çoğunun kasıtlı olarak seçilen oyuncular arasında gerçekleşmesi atletik yarışma olması dışında siyasi ve kültürel bir etkinlik olduklarına göstermektedir (Lianzhen, t.y.). Bu doğrultuda Çinliler barış dönemlerinde komşuları olan Türklerle uluslararası okçuluk yarışları yapmışlardır (Alpman, 1972).

Çin toplumunda ritüel spor etkinliklerinin en eski kanıtı “Book of Songs” (Şiir Kitabı) kitabından gelmiştir. Şiirlerin yazarları belirsiz olmakla beraber, içindekiler MÖ 1066 tarihine kadar gitmektedir. Ritüel spor aktivitelerini en açık şekilde ifade eden şiirler; “Minor Odes” (küçük kaside) “The Guests are Taking Their Seats” (misafirler oturur) ve “Major Odes” (büyük kaside) olmuştur. Bu şiirlerin her biri 56 karakter, 5 kıtadan meydana gelmiş ve eğlencelerde gerçekleşen okçuluk turnuvalarının açıklamalarını içermiştir (Tharsen, 2006).

Zamanla ok ve yay; avcılık, spor, ritüeller, sınavlar ve savaş silahı çeşitli fonksiyonlarda kullanılmaya başlamıştır. Okçuluk becerisi, Çin İmparatorları için erdem olarak kabul edilmiş ve MÖ 12. yüzyıl civarında seçkinlere verilen altı asil dersten biri olmuştur (China Archery Culture, 2017). Bu dönem içerisinde (MÖ 1111-771) hanedanlığın büyük şehirlerinde aristokratların oğulları için okullar açılmıştır. İlkbahar ve yaz aylarında fiziksel aktiviteler, sonbahar ve kış dönemlerinde de edebi eğitimler verilen okullarda; ritüel, müzik, okçuluk, savaşçılık, okuma ve matematik olmak üzere 6 ders okutulmuştur. On üç yaşındaki çocukların; müzik, şiir ve dansla eğitilmesi ve on beş yaşındakilerin ise dans, okçuluk, savaş ve matematik derslerini öğrenmiş olması beklenilmektedir (Wooyeal & Bell, 2004).

MÖ 12. yüzyılda eğitim faaliyetleri arasında bulunan, müzik ve dans ile yalnızca estetik özellikler değil aynı zamanda neşe, öfke, üzüntü gibi duygularla zindelik elde edilmeye çalışılmıştır. Zamanla müzik ve dansa şiir de eklenmiştir. Böylece şiir; hırsı, şarkı sesini, dans içeriğini ifade etmiştir. Bu üç olgu, kalbe dayanır ve sonra müzik aletleri onu takip eder. Şarkılar eşliğinde dans eden çocuklar, dinsel gizemlerle çevrili bu etkinliklerden ilham alarak manevi dünyadan göksel ataya saygı duyma alanına

ulaşmıştır. Büyülü ruhlarla dolu derin ve medeni bir duygu kazandırılması amaçlanmıştır (Xiangdong, 2002).

Dönem içerisinde hükümet yetkilileri için kayıt ve hesaplamalar yapabilmelerine ek olarak okçuluk ve savaş becerileri ile müzik aletlerini icra etmelerinde mükemmel olma şartları öne sürülmüştür (Wooyeal & Bell, 2004). Çünkü fiziksel bir egzersiz olan okçuluğun; insan ruhu, gücü ve psikolojik kalitesi üzerine yüksek etkisinin farkına varmışlardır (Tian, 2008). Ülkede dört ana okçuluk ritüeliyle karşılaşmıştır. Bunlar;

Kral veya diğer hükümdar tarafında yönetilen binbaşı okçuluk ritüeli,

Ziyaret eden konukların onuruna düzenlenen ağırlama okçuluk ritüeli,

Resmi ziyafetlerde düzenlenen yan okçuluk ritüeli,

Kraliyet ailesinin hizmetine sunulacak okçuları seçmek için feodal şeflere düzenlenen okçuluk ritüelidir (Selby, 2000). Bu bağlamda okçuluk ritüellerinin hem yarışma hem de Çin temel düşünceleri doğrultusunda görgü kuralları nezaretinde gerçekleştirilen gösteriler olduklarından bahsedilmektedir.

Çin'in tek idari sistemin altında toplanılmadığı ve iç savaşların olduğu MÖ 475-221 yılları içerisinde sosyal faaliyetlere yer verilmiştir. Bahar gezileri, balık tutma, horoz dövüşü, boğa güreşi, at yarışı, satranç, güreş, ağırlık kaldırma, tekne yarışı, uçurtma uçurma, şehir danslarına katılma gibi birçok eğlence faaliyetleri yapılmaya başlanılmıştır (Hong-jun, Ying-lin & Lu-ping, 2004). Ayrıca Eski Çin'de zihinsel becerilere dayalı "Go" ve "Çin satrancı" gibi masa ve şans oyunları da popülerlik kazanmıştır (Tharsen, 2006).

MÖ 3. yüzyıl dolaylarında *ip atlama* oyununa dair kanıtlarla karşılaşmış; dönem tasvirlerinde kısa ve uzun halatlar kullanılarak toplu veya bireysel olarak gerçekleştirilen rekreatif etkinlikler tespit edilmiştir (Guo & Li, 2017). Ayrıca hem halk hem de saray etrafında uygulanması sonucu ilkbahar programlarına *halat çekme* aktiviteleri dahil edilmiş, üzerinde tutma yeri bulunan halatlarla yarışmalar düzenlenilmiştir. Bu etkinliğin, komşuları olan Türkler aracılığıyla Çin'de yaygınlaştırılmış olduğu düşünülmektedir (Alpman, 1972).

Araştırmacılar Asya'da yüzmeyle alakalı birçok efsanenin varlığını eski dönemlere dayandırmışlardır. Antik Çin kaynaklarına yapılan incelemeler sonucu "yüzme" kelimesine dair bulgulara *şiiirler kitabı* ve MÖ 221 öncesi dönem kitaplarından

ulaşarak, uygulanması hakkında birçok örnekle karşılaşılmıştır (Avramidis, 2011). Şiirlerde suda oynayan çocuklardan bahsedilmiş, 10 yaşında yüzmeyi, 15 yaşlarına geldiklerinde ise dalmayı öğrendikleri ifade edilmiştir. Ayrıca beşinci ayın beşinci gününde geleneksel kürek yarışmaları düzenlendiği bilinmektedir (Alpman, 1972). Bu alanda Guan Zhong isimli üst düzey yetkilinin MÖ 645 civarında yüzme havuzlarını inşa edilmesini emrettiği ve iyi yüzücülere büyük ödüller takdim ettiği kayıtlara arasında yer almıştır (Wigo, 2009).

Arkeologların saha çalışmaları sonucunda Hemudu bölgesinden 8000 yıl öncesine tarihlendiren “kano”nun bulunması atalarının nehri geçme tekniğine hâkim olduklarını göstermiştir (Hong-jun, Ying-lin & Lu-ping, 2004).

Tüm bu dönemler içerisinde sporlar genel olarak hızlı bir şekilde gelişmiştir. Ancak hanedanlara göre değişiklikler gözlemlenebilmektedir. Kimi hanedanlar bu gelişmeye büyük katkılarda bulunurken kimi hanedanlar sporun geri kalmasına sebep olmuşlardır (Dongqiao, 2008).

Çin feodal toplumunun uzun tarihsel sürecinde, konfüçyüsçülük toplumun her alanına nüfuz etmiş ve toplum üzerinde her zaman büyük bir etkisi görülmüştür (Min ve Li-min, 2008). Konfüçyüsçülük, etik ve ahlaki bir kültür türüdür. Ahlaki eğitimi ilk sıraya koymak konfüçyüsçülüğün özelliğidir. Bu bakımdan ahlak, bütün faaliyetlere dahil edilmiş ve eski spor aktiviteleriyle uğraşan insanların ağırlıklı olarak etik ve ahlaki konulara egemen olması gerekmiştir (Hua, 2000). Ahlaki kavramların sergilenmesine dayanan yarışmalarda rekabet teşvik edilmeyerek, ahlakın yüceltilmesi desteklenmiştir (Gang, 2002). MÖ 500’de konfüçyüsçülük ve MÖ 100’den itibaren de Taoizm rekabete tamamen karşı çıkmıştır. Bu akımlar iyilik severliğe dayalı olarak uyumlu ataerkil yapıyı korumaya çalışmıştır. Çatışmaların bu uyuma zarar vermesini engellemek doğrultusunda rekabete karşı durmuşlardır (Speak, 1999).

Konfüçyüsçülüğün geleneksel sporlara olumlu ve olumsuz etkileri bulunmuştur. Olumlu katkıları arasına; etik, erdem, nezaket, sadakat gibi özellikler dahil edilmiştir. Ayrıca görgü kurallarına önem verilerek, herkesin uyması gerektiği belirtilmiştir (Hong-hong, 2009). Konfüçyüsçülük, ritüel sistemi olarak kurulduktan sonra, gelişen geleneksel sporların ritüel işlevlerini güçlendirmiştir (Yongyi & Yong, 2011). Bu bakımdan antik spor faaliyetleri, dini fedakarlıklarla bağlantılı bir şekilde gerçekleştirilmiş, şarkılar ve danslar eşliğinde tanrılar eğlendirilmeye çalışılmıştır. Böylece başlarda basit ve kaba

hareketlerden oluşan dans figürleri, daha izlenilesi ve sağlık için önemli olan aktivitelere dönüşmüştür (Mao-mao, 2011).

Konfüçyüsçülüğün gerici kültürel özellikleri, eski sporların gelişimini psikolojik açıdan da etkileyerek sporların biçimini, daha sakin ve ılımlı hale dönüştürmüştür (Hua, 2000). Zekâ ve hafif fiziksel gücü vurgulayan konfüçyüsçülük, sporun gelişimini ciddi şekilde engellemiştir (Hong-hong, 2009). Kas gelişimi ve güzelliği, Taoizm ve konfüçyüsçülük tarafından hiçbir zaman çok değerli görülmemiş, erdem ve zihin sağlığının; temel sağlık, uzun ömürlülük ve saygın hedeflere ulaşmada rolünün daha büyük olduğu düşünülmüştür (Speak, 1999). Bu doğrultuda her şey de iyi, okumada yüksek felsefesi ile hareket edilmiştir. Konfüçyüsçülük tarafından sporun kısıtlanması, sporun ihmaline yol açmıştır (Hong-hong, 2009).

Konfüçyüsçülüğün yaygın bir kültür olduğu ülkede, spor faaliyetlerinin insanların kalbinde önemli bir yer edinmesi mümkün olmamıştır. Çok sevilen T'su-Chü bile zahmetli ve uyumsuz olarak kabul edilmiştir. Konfüçyüsçülüğün yükselişiyle Tang ordusunda hem askeri eğitim aracı hem de eğlence etkinliği olan T'su-Chü yavaş yavaş değişmiş; çok oyunculu rekabetten bir veya iki kişilik mücadeleye geçilmiştir. Bu durum eski T'su-Chü'nün modern futbola dönüşmemesinin önemli nedenlerinden biri kabul edilebilir (Min & Li-min, 2008).

Sonuç olarak, eski Çin uygarlığı, Batı sporlarından farklı bir yapı içerisinde askeri, sağlık ve eğlence amaçlı olarak gelişme göstermiştir. Bu doğrultuda toplum içerisinde wushu, kungfu, okçuluk, binicilik, akrobasi, dans, güreş, ip atlama, halat çekme, yüzme, kürek ve çeşitli top oyunları gibi birçok aktivite gerçekleştirilmiştir.

2.7. ESKİ TÜRKLER

Türk tarihi, Orta Asya olarak isimlendirilen, Aral ve Baykal Gölleri ve Tanrı Dağları sınırlı geniş bir alanda MÖ 4000 yıllarından itibaren gelişim göstermiştir. Türklerin yaşamış oldukları bu coğrafi bölgenin; iklim şartları, yapıları ve doğal zenginlikleri gibi faktörler; siyasi, ekonomik temellerini oluştururken beden kültürünü de şekillendirmiştir (İşcan, 1988). Türkler, sert iklim ve zor tabiat şartlarından kaynaklı sağlam vücut yapısına sahip olmuşlardır. Kışın doğan çocukları karla, yazın doğanları ise soğuk suyla yıkayarak küçük yaşta zorluklara göğüs gerebilecek hale getirmişlerdir. Buldukları geniş bozkır alanların tarımsal faaliyetlerden ziyade hayvancılığa uygun

olması ve bolca av hayvanlarının bulunması, konar-göçer bir yaşam benimseyen Eski Türk toplumunun ekonomik sistemi hayvancılığa dayanmıştır (Gömeç, 2016).

2.7.1 Eski Türklerde Atın Yeri

Geniş bir coğrafi alana sahip olmaları, ulaşım ve taşıma bakımından binicilik faaliyetlerini zorunluluk haline getirmiştir. Bu bağlamda ilk olarak atı evcilleştiren ve atlı hayvan kültürünü açığa çıkaranın Türkler oldukları görüşü araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Atın evcilleştirilmesi, insanlık tarihinde bir kereye özel olarak, kültürlerin açığa çıkmasında kendine has sonuçlar doğurmuş bir başarı olarak kabul görülmektedir (Gürün, 1981). Yenisey bölgesinde (MÖ 1300-700 civarı) yer alan kayalıklar ve eski dönem mezarlarındaki eşyalar üzerinde at resmi işlenmiş figürlerle karşılaşması bu düşünceleri desteklemiştir (Çoruhlu, 2012). Toplumda bu kadar değer verilen at dönemin destanlarının ana figürlerindedir. Oğuz Kağan Destanı'na at ile başlanırken, Dede Korkut'ta at, insanlarla özdeşleştirilmiştir (Yıldız, 2002). Atların binek hayvan olarak kullanılması ulaşım sorununa çözüm olmuş, etleri, sütleri ve çekiş güçlerinden faydalanılmıştır (Levine, 1999). Böylece at; hızı, gücü, çevikliği ve asaletiyle bozkırın olmazsa olmazı haline gelerek; ulaşım, yük taşıma ve spor gibi birçok alanda göçmen toplumun, medeniyet yolunda gelişimine katkı sağlamıştır (Belek, 2015).

Grousset (1980) Türklerin at binme becerilerini; *“Bir defa eyere oturduktan sonra, küçük ve çirkin ama yorulmak bilmeyen ve yıldırım gibi giden atlarına sanki yapışık kalırlardı. Bütün hayatlarını atları üzerinde kâh bacaklarını ayırarak, kâh kadınlar gibi yan oturarak geçirirlerdi. At üzerinde kurultay toplarlar, alış-veriş yaparlar, yerler, içerler, hatta atın boynuna doğru eğilerek uyurlar”* şeklinde ifade etmiştir.

Hayatlarının çoğunu at üzerinde geçiren Türk boyları, at bakıcılığı ve eğitimini alanında uzmanlaşmışlardır (Dever ve İslam, 2015). At seçimi ve yetiştiriciliği, babadan çocuğa geçen kendine özgü yöntemler içeren becerilerle sağlanmıştır. Kırgız usulü yetiştiricilikte en az 1 ay süren eğitimler sonucunda atların yirmi yedi kilometreden az koşmamaları gerekmiştir. Çünkü Kırgızlarda at yarışı bütün oyunların en yücesi olarak kabul görülmektedir (Kıdırmayev, 1995).

Ulusun yaşam biçimleri doğrultusunda cinsiyet ayırt etmeksizin çocuklara bu kültürlerin eğitimleri dönemin yaşam koşullarına uygun olarak çok küçük yaşlarda verilmeye başlanılmıştır. Çocuklar, sınırlı bir alanda koyunlar üzerine bindirilerek at

biniciliğine hazırlık eğitimleri almışlardır. Devam eden süreçle, çok yorucu olmayan, eğlence ve oyun ağırlıklı ata binme egzersizleri gerçekleştirilmeye başlanılmıştır. Böylelikle çocuklara; atın hareketlerine uyum, dengeli bir duruş ve ata kendi yüklerini bindirmeden uzun mesafe kat edebilecekleri biniş kabiliyetleri kazandırılmıştır (Alpman, 1972). Çocuklar, binici eğitimleriyle birlikte silah talimleri de erken yaşlardan itibaren verilmiştir. Çocuklar, kendi boyutlarına göre ok ve yaylarla atış ve isabet çalışmaları yapmışlardır. Bunlara ek olarak benzer çalışmalarla Türk idman ve oyun türleri gençlik döneminde de öğretilmeye devam ettirilmiştir (Yıldız, 2002). Yaşı büyüdükçe olgunlaşan çocuklar, ata binmeye, keskin kılıç kullanmaya başlamıştır. Ata hükmetmenin, kılıcı ustalıklı kullanmanın ve okla istediği yere isabetli atışlar yapabilmeyi verdiği zevk karşısında gençler, yaşlılarına bu kabiliyetlerini gösterme azimleriyle gelişimlerini sürdürmüşlerdir (Kepecioğlu, 1935).

Savaş meydanlarında Türklerin en büyük destekçileri de yine atlar olmuştur. Türk'ün yanında her daim atı olmuş, biri öldüğünde yedek atıyla savaşarak yaya kalma tehlikesinden kendini sıyrabilmiştir (Çınar, 1995). At üzerinde ayağa kalkarak yol almaları neticesinde güçlü bacaklara sahip olan biniciler, sağa ok atarken, solu kollayabilecek kadarda hız kazanmışlardır (Gömeç, 2016). Bu yetileriyle değişik savaş taktikleri geliştiren Türkler, yanlarında her zaman kılıç, mızrak, ok ve yayı bulunmasına rağmen, gerekmedikçe kılıç ve mızraklarını kullanmamışlardır. Savaş stratejilerinin temeli; göğüs göğüse çarpışmadan ziyade yanlardan vurma, arkadan kuşatma ve ustalıklı geri çekilip düşmanı yorarak onları pusuya düşürme esasına dayanmıştır (Yücel, 1999). Çünkü özel eğitilmiş atlarının, hızı ve manevra kabiliyeti sayesinde kazandıkları avantajı kullanarak, uzaktan savaşmayı tercih etmişlerdir (Çınar, 1995). Buna örnek olarak; savaşın en kritik anında savaş meydanını terk edencesine kaçmaya başlamalarının ardından, atlarının üzerinde geriye doğrulup attıkları oklarla kendilerini kovalayan düşmanları bozguna uğratışları gösterilebilir (Alpman, 1972). Bahsi geçen at üzerinde geriye dönerek ok atış stili Türkler ile o kadar özdeşleşmiştir ki Avar İmparatorluğu'nun bayrağı üzerinde bu atış tarzının resmi yer almıştır (Şinforoğlu, 2019).

İnsanların; tapınma, korunma, barınma ve savaşa hazırlık gibi nedenlerle gerçekleştirmiş oldukları hareketlerin bazı kurallara bağlanması sonucu geleneksel sporlar açığa çıkmıştır. Bu faaliyetleri, diğer sporlardan ayıran unsurlar; eğlence amaçlı olarak, oyun biçiminde ve halk tarafından benimsenerek kuşaktan kuşağa aktarılması olmuştur. Böylelikle Türk milleti, yaşam şartları doğrultusunda savunma ve korunma

amaçlı geliştirdikleri hareketleri birtakım kurallar çerçevesinde oyunlaştırıp, eğlenceli bir hal almalarını sağlayarak önemli gün ve törenlerde geleneksel bir biçimde uygulamıştır (Akış, 2019). Tarih boyunca Türkler arasında kutsal sayılan at ile bir “at kültürü” meydana getirmişler ve çeşitli merasimler sırasında gerçekleşen birçok aktivite içerisinde yer vermişlerdir (Eröz, 1983). Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre, Türkler ayin hazırlığı olarak atlarıyla ava çıkmış; koç, koyun, at ve geyik gibi hayvanları göğe ve yere kurban ettikleri bayramlar düzenlemişlerdir (Esin, 1979). Beşinci ayda gerçekleştirilen bu bayramlarda yere iliştirilmiş bir çubuk etrafında at yarışları yapılmıştır (Eberhard, 1996). Ayrıca cenaze törenlerinde de şölenler düzenlenmiştir. Kaynaklara göre cenaze törenlerinde çadırın etrafında yedi tur at koşturulup, her çadırın önüne gelindiğinde bıçakla yüzlerini keserek ağladıkları (Esin, 1979), ölü gömülmeden önce ve sonra ölünün çadırının çevresinde at koşuları yapmış oldukları bilinmektedir (Tayga, 1990). Eski Türk toplumu, sosyal yaşantısının her alanına entegre etmiş olduğu at ile önemli günlerde müzik eşliğinde gerçekleştirmiş oldukları at yarışlarına çok önem vermiştir. Devamında ata bağlı sportif aktiviteler açığa çıkmıştır (Yıldırım, 1999).

2.7.2. Türk Toplumlarında Atlı Sporlar

Toplum arasında çok mühim olan, *kuş kanatsız, er atsız olmaz* sözleriyle manevi boyutu büyütülen at; eski Türklerin en vazgeçilmez eğlence ve savaşa hazırlık kaynaklarından biri olmuştur (Mutlu, 1976). Bu bakımdan eski Türkler’de birçok atlı spor faaliyetleriyle karşılaşmıştır.

2.7.2.1. Gökbörü

Orta Asya milli oyunlarının başında yer alan *gökberi/ kökbari/ oğlak/ ulak* isimleriyle tanınan oyun, Afganistan’da *buzkaşi* Kazakistan’da ise *kükbar/kökbar* şeklinde adlandırılmıştır. Türkler arasında çeşitli isimlerde adlandırılrsa da yarışmanın temelleri korunarak değiştirilmemiştir (Çay, 1988). Kelime anlamı olarak “Gri kurt” anlamına gelen gökbörü oyunu, Kırgızistan’ın ıssız bozkırlarında hayvan sürelerinin otlatıldığı uzak zamanlarda açığa çıkmıştır. Kurtların, evcil hayvanlara yaptığı saldırılarda ateşli silahlara sahip olmayan göçebe Türkler, kurtları takip etmiş ve onları ölümüne sürmüşlerdir (Zhusupov & Dayirbekov, 2019). Canlı ele geçirmiş oldukları kurtları da at üstünde birbirlerine atarak eğlenmişlerdir. Kurtların azalması sonucu, büyüklerin tekeyi, küçüklerinse oğlakları kullanarak eğlenceyi devam ettirmeleri sonucu

oyun ortaya çıkmıştır (Kaya, 2005). Sonraki yıllarda düğünler, eğlence ve bayramların en popüler etkinliklerinden biri olarak günümüz geleneksel sporlar içerisinde Orta Asya’da devam ettirilmektedir (Tayga, 1990).

Gökberi, her iki tarafta 4er kişi bulunan 2 takım arasında oynanmaktadır. Oyun; en süratli ve manevra kabiliyeti yüksek olan oyuncunun, hakemin oyun alanının merkezine çoğunlukla “hallal” veya “adelet çemberi” adı verilen daire şekline sahip bölgeye (Çay, 1988) bırakmış olduğu oğlağı kapmasıyla başlamaktadır. Oğlağı ilk kaparak avantaj elde etmek için binici ve atının birbirine uyum içerisinde iyi idmanlı olmaları gerekmektedir. İlk olarak oğlağı kapan oyuncu, oğlağı atın eyerinin üzerinde veya bacalarının arasında rakip oyunculardan saklamaya çalışarak atını dörtnala sürmeye başlar, bu sırada takım arkadaşları oğlağı kaptırmamak için rakip oyuncuları savunmaktadır (Kunter, 1938). Asıl oyuncu kaptığı oğlağı belirlenmiş olan alana bırakarak puan kazanmaya çalışır. Sağ taraftaki oyuncular oğlağı sol tarafa bırakırlarken, sol taraftaki oyuncuların sağ tarafa bırakması gerekmektedir. Bunu gerçekleştiren taraf sayı kazanır. En çok puan alan tarafta oyunun galibi sayılır. Oyun yirmişer dakikalık 3 bölümden oluşmaktadır. Oyun içerisinde belli başlı kurallar yer almaktadır;

Rakibin eline, ayağına vurmak veya kamçılama,

Aşırı sert hamlelerde bulunmak,

Atıyla, rakip oyuncunun atına vurmak,

Eliyle rakip oyuncuya dokunmak,

Oğlağı kapan oyuncuya atı ile vurmak,

Rakibi engellemek için elinden veya atından çekmek yasaktır. Kural ihlalinde bulunan oyunculara 2 dakika oyundan ihraç veya hareketin şiddetine göre diskalifiye cezaları verilmektedir (Trt Avaz, 2015a).

Ayrıca oyun sonunda yenilen, gökbörünün ana malzemesi olan oğlağın etinin, iyileştirme özelliğine ve kısırlığa yardımcı olduğuna inanılmaktadır (Zhusupov & Dayirbekov, 2019).

Gökbörü oyununa hazırlık amacıyla 2 kişi arasında gerçekleştirilen *kög ulak tartkan* adı verilen ancak Türkçede *oğlak kapmaca* olarak bilinen oyunda oğlağı /kuzuyu kapıp rakibine yakalanmadan atmayı başaranın kazandığı bir etkinlik olarak uygulanmıştır (Yıldıran, 1986). Bir başka gökbörüye hazırlık oyunu ise genellikle Kazak

ve Kırgız Türklerin’de yaygın olan, “attan avdaşırma” adı verilen kızların da katılmış olduğu, atlıların birbirlerini attan düşürmeye çalıştıkları bir oyundur (Ülkütaşır, 1967). Zamanla gökberi oyunu, Özbekler’de aynı özellikler doğrultusunda ancak daha da zorlaştırılarak; hendek, engel ve engebeler bulunan araziler üzerinde uygulanarak devam ettirilmiştir (Yıldıran, 1986).

2.7.2.2. Çevgan

Eski metinlerde çevgan olarak adlandırılan oyun Türkler arasında *çöven/çöğen*, *çevgen*, *çevkan*, *çöken*, *çöğan* ve *çöğen* olarak kullanılmıştır (Tarcan, 1932; Ülkütaşır, 1967; Türkmen, 2009). Aynı zamanda Farsça’da “gûy ü çevgân” (çomak-top) olarak geçen oyun, Divani Lügat-it Türk ve Kutadgu Bilig’de *çöğen* adıyla bahsedilmiştir (Halıcı, 1993). Hint yerlileri arasında “sağol kangei” olarak bilinen çevgan oyunu, 19. yüzyılda İngiliz askerlerinin, Afganistan ve kuzey Hindistan’a yaptıkları işgaller sırasında kendi dillerine daha uygun ve daha kolay telaffuz edilebilmesi gibi nedenlerden Tibet dilinin batı diyalektiğinde “pulu” olarak adlandırılan bu oyunu “polo” şeklinde değişime uğratarak Avrupa’ya taşımışlardır. Pulu kelimesi “top” anlamı taşımaktadır (Tarcan, 1932; Ülkütaşır, 1967; Türkmen, 2009).

Geleneksel veya çağdaş bir sporun, bir toplum içerisinde ata sporu olarak adlandırılabilmesi için o uygarlığın yaşayışlarının tümünde var olması gerekmektedir. Türkistan coğrafyasındaki Türklerin, sosyal yaşantıları ve sanat eserlerinde -minyatür sanatları, edebi metinler- çevgan oyununun tasvirleriyle sıklıkla karşılaşılması oyunun, Asya kökenli olduğunu düşündürmektedir. En eski takım sporlarından olduğu bilinen çevgan, zamanla Orta Asya’dan Japonya’ya, Tibet’e, Hindistan’a, Bizans’a ve Mısır’a yayılım göstermiştir (Türkmen, 2009).

Meşhur halk şair-i Yunus Emre divanına’da konu olmuş;

“Kim ala bu topı çevganumuzdan,

Top uran meydanda çevgan benümdür”

“Erenler meydanında yuvarlanır top idüm,

Padişah çevganımda kaldım ise ne oldı” mısralarıyla oyundan bahsetmiştir (Ülkütaşır, 1967, s. 665).

Çevgan; tasıl adı verilen ipe standart ölçüsü bulunmayan bir alanda, ayva büyüklüğünde çevresi deriyle kaplanmış, *guy* isimli top ve ismini almış olduğu 1 metre 30 santim boyunda, uç kısmı kıvrık bir şekle sahip “çevgen” veya “şevgan” adı verilen sopayla oynanılmaktadır (Yıldız, 2002). Divanü Lügat-it Türk de geçen “bandal” ve “topık” olarak nitelendirilen sopa ve top hakkında bilgi verilmiş, Atalay tarafından yapılan tercümesi de ise şu şekilde açıklanmıştır;

“Bandal: Ağaçtan omuzbaşı şeklinde çıkarılan parça. Bunu çocuklar alırlar, yakarlar geceleyin közünü birbirlerine vururlar, atarlar. Buna ot bandal denir, çevgen oyununda oynanır”.

“Topık: Top, çevgenle vurulan top, topaç” (Atalay I, 1985).

Oyun geniş ve düz sahalarda en az dört, en fazla on kişiden oluşan takımlar halinde, 30’ar dakikalık devreler içerisinde çevganla, topun rakiplerden sıyrılarak rakip takımın kalesine isabetli top atmaya çalışıldığı bir oyun türüdür. Oyunda ki amaç; en çok isabetli topu hedefe ulaştırarak rakip takımdan daha yüksek bir sayı elde etmektir. Oyun bitiminde en çok puanın sahibi olan takım ödülün sahibi olmaktadır. Çevgen oyunun ilk kuralları Türkler tarafından hazırlanılmıştır. Rakibin önüne geçmek, rakip ata çarpmak veya çevgen ile vurmak kural dışı hareketler olarak kabul edilmektedir (Çavuşoğlu, 2008). Hem erkek hem de kadınların oynamış oldukları bu oyun da at ile binici arasında muazzam bir uyum ve çok çalışma gerekli olmuştur. Atın süratli iken ani hareket değişikliği yapması, sürücüsünün isteklerine hızlı reaksiyon vermesi ve çabuk hızlanması düzenli çalışmalar gerektirmiştir (Yıldız, 2002). Ayrıca bu becerileri sergileyecek atta, hafif tıknazlık, yere yakınlık, kısa sırt, geniş bel, güçlü bacaklar gibi fiziksel özellikler aranmıştır (Toros, 2015).

Günümüzde çöğen sporu, hemen hemen aynı özellikleri sahip birçok büyük ülkede polo sporu adı altında gerçekleştirilerek uluslararası bir statü kazandırılmıştır (Yıldız, 2002). Ayrıca Azerbaycan’da düzenlenen aralık ve mayıs aylarında gerçekleştirilen Milli at üstü oyunlar festivali adı altında da gelenek sürdürülmeye devam etmektedir (Trt Avaz, 2015b).

2.7.2.3. Cirit

Yapılan araştırmalar doğrultusunda cirit adı verilen oyunun ne zaman başladığına dair tarihçiler arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır (Atılğan, Türkçarpar ve

Tükel, 2019). Ancak genel kanı, Türklerin atlı-göçebe kültüründen dolayı Orta Asya'da başlamış olduğu ve Selçuklular döneminde Sultan Alparslan tarafından 11. yüzyılda Anadolu'ya getirilerek başta Erzurum olmak üzere gelişimini devam ettirdiği yönündedir. İslamiyet'ten önce geniş ve düzlük alanlarda gerçekleştirilen oyun, İslamiyet'in kabulü ardından da sürdürülmeye devan edilmiştir (Yıldırım, 1986). At üzerinde süngü veya mızrağın düşmana daha isabetli ulaşmasını sağlamaya çalışmaktan çıkan bu oyun, Osmanlı döneminde en gözde savaş eğitim aracı olmuştur. Yalnızca askeri bir egzersiz olmakla kalmamış, halk kültüründe ve Osmanlı Saray hayatının önem arz eden; eğitim, oyun ve eğlence niteliği taşıyan uygulamaları arasına girmiştir (Yıldırım & Şinoforoğlu, 2012). 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın en büyük gösteri sporu halini almıştır (Trt Avaz, 2015c). Böylece ata sporu günümüze ulaşmayı başarmış ve gelenek yaşatılmaya devam edilmiştir.

Oyun; yıllar boyunca Arapça kökenli "cerid" kelimesinden kaynaklı "cirit" tabiriyle yaprakları soyulmuş palmye anlamı taşıyarak süre gelmiştir. 75-80 cm uzunluğunda, atlı birliklerinde kullandığı, büyük ölçüde demirden yapılan ucu sivri silah aynı zamanda oyuna da adını vermiştir (Yıldırım & Şinoforoğlu, 2012). Başka yörelerde *cılnt* ya da *kadal* adı verilen cirit oyunu, ok/çöven/tahme olarak bilinen meşe veya kavak ağacından elde edilen, kabuğu ve yaprakları giderilmiş ucu küt sopalarla uygulanmıştır (Mutlu, 1976). Sağlam ve sert ağaç dallarından yapılan sopaların boyları bir ila bir buçuk metre arasında farklılıklar göstermiş ve rüzgârdan etkilenmemesi için ağırca yapılmıştır (Yıldız, 2002). Oyunda amaç; ucu köreltilmiş ciridi, dörtnala koşan at üzerinde rakibe isabet ettirmek ve atılan ciritlerden kaçmaktır. Bu temel prensipler asırlardır değişmeyerek belirli kurallar çerçevesinde geliştirilmiştir (Yıldırım & Şinoforoğlu, 2012).

Cirit oyunu, sınırları belirlenmiş (130*40 m) sahalarda, *alay durağı*, *yasak alan* ve *atış alanı* olmak üzere ayrılmış bölgelerde belirli kurallara tabi tutulan 7 at ve oyuncuya sahip 2 takım arasında gerçekleştirilmektedir. Takımlardan herhangi birinin at ve sporcu sayısı 5'in altına inerse hükmen mağlup sayılmaktadırlar (Atlı Cirit, t.y.). Oyun başlangıç safhasında, takımlar ve hakemler oyun bölgesinin ortasında halkı selamlamaktadırlar. Kuralların çekilmesiyle tarafların bölgeleri belirlenerek oyuncular kendi alanlarına yer almıştır. Hakemin başlama işaretiyle karşılıklı duran gruplardan bir oyuncu öne çıkarak rakip alana 10-15 m kalasıya dörtnala koşmaktadır. Ardından ciridini rakip oyuncuya atıp kaçmasıyla oyun başlamaktadır. Cirit atılan karşı takım oyuncusu da

hemen karşılık vererek rakibini kovalamaya başlar ve karşı takımın sınır çizgisine basmadan ciridini fırlatır, eğer rakibini ciridiyle vurmaya başarırsa puan kazanır (Özbeyli, 1974). Ciritte hedef, rakibin başı ve ciridi tutmaya çalışan kolu hariç, diz ve üst bölgeleridir. İsabet dışında rakibi “yakalama” ve yakın mesafeden cirit atmayarak “bağışlama”, rakip atlıya yetişerek önüne “kesme” ve atılan “ciridi havada tutma” gibi teknik-taktik ve etik hareketler yüksek puan getirmiştir (Şinoforoğlu, 2019). Hiçbir spor branşında bulunmayan rakibi “bağışlama” tekniği, Eski Türkler’in “zayıf düşene vurmaya zül kabul ederek bağışlama yolunu seçmelerinden kaynaklı açığa çıkmış ve bu yönüyle cirit, spor ve erdemini birlikte anıldığı asil bir yapı kazanmıştır (Trt Avaz, 2015c). Bu esnada kaçan oyuncu ciritten korunmak için çeşitli hareketler -eğilir, eyer boşaltır, dötrnala giden atının iki kenarından sarkar- yapar. Çünkü kurallar dahilinde tek hedef atın sırtındaki binicidir ve hiçbir şekilde ata cirit atılmaz. Kazara gelmesi durumunda oyuncu ihtar alırken tekrarlanması durumunda oyundan ihraç edilmektedir (Gezder, 1991). Bu durum 30-45 dakikalık 2 devre üzerinde karşılıklı olarak sürdürülmektedir. 2 devre sonunda puanlara göre kazanan takım halka ilan edilerek, başlangıçta olduğu şekilde halkın tekrar selamlanmasıyla oyun bitirilmiştir (Özbeyli, 1974).

Bu oyunda binici kadar atında oyunda önemli bir yeri vardır ve oyun kurallarına uyması gerekmektedir. Savaş sırasında karşılaşılabilecek at ve insan hareketlerine sahip olan oldukça çeviklik gerektiren bu oyunda iyi eğitilmiş atlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan oyunda, binicisine son derece alışmış savaş atları tercih edilmektedir. Atı ile uyum içinde olan binici, atın gemini serbest bırakarak ciridi atabilmiş ve rakibin hamlelerinden kendilerini koruyabilmiştir. Eğitime tabi tutulan atlarda savaş meydanlarında aynı hünerleri gösterebilmiştir (Öztelli, 1976). Atın cirit oyununa hazırlanması ve bu yetileri geliştirebilmesi için gereken güç ve sabır isteyen eğitim, biniciler tarafından ata verilmiştir. Böylelikle at, oyun esnasında ne zaman koşup duracağını, binicisinin hareketlerinin ne anlama geldiği ve ne zaman yön değiştireceğini öğrenmiştir (Atılcan, 1974).

Çocuklara da bu sporun sevgisi, küçük yaşta aşılmalıdır. 5-6 yaşına gelen çocuklara, 60-80 cm uzunluğunda, baş kısmına sicimden dizgin ve yular yapılmış çubuklar verilmiştir. Çocuklar, hayal güçleri ile birleştirdikleri bu materyali, bacaklarının arasına alarak bir eliyle dizginleri, diğer eliyle de kırbaçlarını tutarak, bir gün gerçek bir ata sahip olmanın dileğiyle koşup eğlenmişlerdir. Bazı zamanlarda da iki çocuk,

mevdanlık alanlarda usta bir ciritçiymiş gibi karşılıklı mücadele vermişlerdir (Atılcan, 1974).

2.7.2.4. Diğer atlı spor aktiviteleri

Tüm bu geleneksel atlı spor faaliyetlerine ek olarak toplumda bahsi geçen atlı sporlar kadar kapsamlı bilgiye ulaşılabilen ancak varlığı bilinen; tıyın enmey, yamba kapma, kızkovar, kız kovalamaca, beyge ve atlı güreş gibi aktivitelerle de karşılaşmıştır.

Tıyın enmey: Genellikle Kırgızlar'da görülen çeşitli şölen, düğün ve festivallerde ata sahip herkesin katılabildiği çeviklik gerektiren bir oyun türüdür. 12 ve üzeri sayıdaki erkek oyuncular tarafından uygulanan oyun (Çeribaş, 2019), binicilerin at üzerinden eğilerek yerdeki paraları toplamaya çalışmaları usulüne dayanmaktadır (Belek, 2015). SSCB baskısı altında yaşam süren Kırgızlılar, asimile olmayarak sağlam bir temele dayandırdıkları zihni ve bedeni geliştiren atlı oyunlarını, günümüz şartlarında I. ve II. Dünya Göçebe Oyunları adı altında Ala Too kentinde gerçekleştirerek geleneklerini uluslararası oyunlar seviyesine getirerek devam ettirmişlerdir (Касенов. 2017).

Yamba Kapma: Daha çok nevruz kutlamalarında ve Kazaklarda yaygın olarak görülen, oyuncuların yere bırakılmış gümüş bir parayı at üzerinden yere eğilerek almaya çalıştığı bir oyun türüdür. Oyun esnasında parayı alabilenler toplumun takdirini ve gümüş paranın sahibi olmuştur (Çay, 1988).

Kızkovar/ Bike/ Esir alma: En iyi atlar üzerinde kız ve erkek oyuncunun birbirini kovalaması şeklinde gerçekleşen, daha çok Türkistan'da bayramlarda, eğlencelerde ve cenazelerin yıl dönümlerinde uygulanan oyun türüdür. Verilen işaret ardından atlarıyla dört nala koşan kız ve erkek oyuncular, kamçılarıyla birbirlerine temas etmeye çalışırlar. İlk temasta bulunan oyuncu, rakip oyuncuyu esir almış sayılmaktadır. Oyun sonunda kaybeden tarafın kazanan tarafa ödül vermesi gerekmektedir (Tayga, 1990).

Kız kovalamaca: Kırgız kültürlerinde yaygın olan, atlar üzerinde bir kız ve bir erkek arasında gerçekleşen rekabete dayalı oyun türüdür. Oyun, kızın erkek oyuncudan 5-10 saniye kadar önce atını dörtnala sürmesiyle başlamaktadır. Oyun süresince erkek oyuncu kızı yakalamaya çalışır ve amacına ulaşarak kızı yakalamayı başarırsa, onu öpme hakkına sahip olmaktadır. Ancak yakalamadığında kız, kaybetmiş olan rakibini kamçılama hakkı elde etmektedir (Жусупов ve Дайырбеков, 2019).

Beyge/ babiga: Kırgız kültürlerinde, bir kızın birden fazla talibinin çıkması, ailelerinin talipler arasında seçim yapamaması ve kızında gönlünün olduğu tarafı söylememesi üzerine açığa çıkan bir oyun türüdür. Kızın, hayat arkadaşını belirleme usulüne dayanan oyunda, kız en iyi ata binerek atını dörtnala koşturmaktadır. Kıza meyilli bütün delikanlılar da peşinden kovalamaya başlarlar. Bu sıra da kız kırbaç darbeleriyle gönlü olmayanları uzaklaştırır. Razi geldiği tarafa daha az darbeler savurması sonucunda kız kendi atının arkasına almayı başaran delikanlı amacına ulaşarak sevdiği kızla evlenme hakkına sahip olmaktadır (Tayga, 1990).

Otarış/ Er iniş/ Atlı güreş: Orta Asya Türk topluluklarında çoğunlukla şöenlerde uygulanan, at sırtındaki iki oyuncunun bileklerinden ya da kuşaklarından tutarak güreştikleri, rakibini at üzerinden düşürmesiyle son bulan oyunda, rakibini düşürmeyi başaran taraf oyunun galibi kabul edilmektedir (Belek, 2015).

2.7.3. Türk Toplumlarında Spor Faaliyetleri

Orta Asya içerisinde zor ve sert şartlarda yaşamlarını devam ettiren Eski Türk toplumları, atlı spor kültürlerinin yanı sıra birçok aktivite ile de meşgul oldukları literatüre yansımaktadır. Atsız sporlar olarak tabir edebileceğimiz fiziksel faaliyetler; okçuluk, güreş, kayak ve futboldur.

2.7.3.1.Okçuluk

İlk ve Orta Çağlar'ın vazgeçilmez bir savaş aracı olduğu kadar Türk toplumunun ve gençlik sporu vasıflarını da içerisinde barındıran ok, Orta Asya'da hayatın getirdiği zorunluluklardan kaynaklı bir ekipmanken zamanla savaş ve antrenman aracı olarak gelişmiştir (Karahana, 1976). Atlar sayesinde de kazanılan direnç ve dayanıklılık, ok ve mızrak gibi silahlarla birleştiğinde mağlup edilmesi zor bir sistem meydana getirmiştir (Kalkan, 1997). Böylelikle ok ve yay, Türkler arasında hakimiyet sembolü haline gelmiştir (Aktepe, 2003).

Bu kültürde; savaş yeteneklerini geliştirici ve ilkel dönemlerden beri hayatın vazgeçilmez unsuru olan “av” etkinlikleriyle hareketli atlar üzerinde dizginlerden tutmaksızın serbest kalan eller sayesinde hem öndeki hem de arkadaki hedefe isabetli ok atma becerisi için gereken avantaj sağlanılarak, düzenli idman ortamı oluşturulmuştur

(Yıldıran, 1996). Ali Ayağ'ın (1983), EL-Cahiz'in (766-869) kitabından aldığı bölümde bu durum şöyle açıklanmaktadır;

Türkün savleti şiddetli, azmi mekindir. Atı hiç tetiğini bozmayarak düşman üzerine alabildiğine gider. Düşmandan korku nedir bilmeyen ve sırası gelince hayatını istihkar etmekten kaçınmayan Türk, hayvanını böyle alıştırmıştır. Atını bir defa çevirse bile at dönmez bilakis dolu dizgin gider. Meğer ki birkaç defa zorlasın. Türk dönecek olursa da ölüm saçar çünkü ileri harekette olduğu gibi geri dönerken dahi okuyla vurur ve kemendinden emin olunmaz. Türkler ile mukayeseye değer bir ordu yoktur. Haricilerin ve Arapların at sırtında iken ok atmaları zikre şayan değildir. Türk ise at üzerinde iken vahşi hayvanları, kuşları avlar. Havaya atılan ok hedeflerini, saklanmış olan av hayvanlarını, yere dikilmiş nişanları, uçan yırtıcı kuşları, hayvanını dolu düzgülü sağa ve sola yukarı ve aşağı sevrederken vurur. Hariciler hedefe gözünü uydurup bir ok atıncaya kadar Türk on ok atar. Arızalı yerlerde Türk, hayvanının haricinin dümdüz yerlerde sürebilmesinden ziyade sürer. Türkün iki önünde ve iki arkasında gözü vardır.

Eski Türkler hayatlarının vazgeçilmezi olan ok ve yay yapımında ustalaşmışlardır. Yaptıkları idmanlar ve yarışmalarda hedefleri, mermi gibi giden oklarıyla paramparça etmeleri ve ok'ları normalin üzerinde bir mesafeye atmaları bu alandaki başarılarının en büyük göstergesi olmuştur. Ancak bu yetilerin geliştirilmesi düzenli idmanı gerekli kılmış; ok atmak kadar boş yayı kurmak ve kurulu yayı çekmek için çeşitli antrenmanlar yapılmıştır. Bu becerilerin kazanılması ardından isabet çalışmaları, güç ve teknik antrenmanlarla uzak mesafe ok atma çalışmaları uygulanarak Türk okçuluğu ileri bir seviyeye taşınmıştır (Yıldız, 2002). Bu eğitimler yalnızca büyükler tarafından uygulanmamış, geleceğin okçuları daha çocuk yaşta cinsiyet ayırt edilmeksizin askeri, avcılık gibi amaçlar kapsamında eğitimlere başlanılmış; sincap, gelincik ve kuşlara daha sonra tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılık aktivitelerine alıştırmışlardır (Kafesoğlu, 1998).

Türk kültüründe, güç ve kudreti temsil eden ok, savaş ve idman aracı olmasının yanında *davet sembolü* olarak, düğün, dernek ve özel törenlerde insanları çağırma için kullanılmıştır (Göksu, 2010). Yapılan şenliklerde okçuluk gösterilerine oldukça fazla yer verilmiş, dörtnala koşan atlar üzerinden ellişer metre aralıklı hedeflere; düz, yan ve geriden olmak üzere 3 farklı cepheden isabetli atışlar yapılmaya çalışılmıştır (Alpman, 1972). Doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatlarının her alanına, güç, alplik/yiğitlik sembolü saydıkları ok ve yayı dahil etmişlerdir. Boş zamanlarında ok atma aktivitelerinde bulunmuşlardır. Gerdek gecesinde, evlenecek olan kişinin, ok atması ardından okunun düştüğü yere çadırın kurulması ve güç göstergesi olarak “oktaşmak” veya “ok atışmak”

adı verilen ok atma yarışlarının uygulanması bu durumun açık bir göstergesidir (Güven, 1999).

İslam öncesi dönemde ok tabiriyle “kabile, boy” anlamı kastedilmektedir. Oğuz kavramı buna bir örnektir. Oğuz kelimesi Türkçe’de “kabile” anlamına gelmektedir. “Ok” sözcüğüne çoğul ek eklenmesi sonucu ok+uz olarak oklu/okçu anlamı taşıdığı düşünülmektedir (Kafesoğlu, 1998). Oğuz Kağan Destanı’nda da bu kabilenin “ok”a verdiği önem dile getirilmiş, Oğuz’un çıktığı av seferinde oğullarının altın bir yay ve 3 ok bulması sonucu Oğuz bu okları 6 çocuğu arasında paylaşmıştır. Yay verdiği 3 oğlunun soyundan gelenlere “Boz Ok” (yay 3’e bölünebilecek bir şey olmadığından bozuk yay anlamında Boz Ok), ok verilenlerin soyundan geleceklere ise “Üç Ok” adı verilmiştir (Karahan, 1976).

İslamiyet’in ardından ok ve yay; Allah’ın Adem’e yolladığı silah, peygamberin ümmetine bıraktığı kutsal emanet olarak görülmüştür. Ayrıca yayı düşürmek ya da oka basmak bağışlanamaz kabahatler arasında yer almıştır (Yücel, 1999). Türklerin ok ve yayı binicilik ile birleştirmeleri ve bu konudaki uzmanlıkları yüzyıllar boyu savaş alanlarında çağdaşlarına üstünlük kurmalarını sağlamıştır. Bu durum ateşli silahların icat edildiği döneme kadar sürmüş, Türklerin büyük devlet ve imparatorluklar kurmalarındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur (Şinforoğlu, 2019).

2.7.3.2. Güreş

Türklerde en eski sporlardan biri olan güreşin tam tarihi araştırmacılar tarafından belirlenememiş olsa da Orta Asya’dan elde edilen süs eşya kalıntılarının üzerindeki güreşçi figürleri tespit edilmesi çok eskilere dayandığını göstermiştir (Yıldız, 2002). Güreşin, dünyanın en eski sporlarından olduğu Türkler aracılığıyla dünya spor tarihine girdiği araştırmacılar tarafından direkt olarak ifade edilmiştir. Çünkü güreş, herhangi bir alete ihtiyaç duymadan, birebir karşılaşmayı temsil eden bir mücadele şeklidir. Güreşin asil bir spor olması; bilgi, kuvvet, zeka ve maharet gibi etkenleri bir arada bulundurmasından kaynaklanmaktadır. Güreşte galip olmak ise bahsi geçen becerilerde üstün olmak anlamına gelmiştir. Türklerin güreşe bu kadar önem vermelerinin ve onu kendi hayatlarının bir parçası haline getirmelerinin altında yatan sebepler bu düşünceler olmuştur (Ayağ, 1983). Yüzyıllar boyunca farklı uluslara *Türk gibi kuvvetli* tabirini kabul ettirilmesi, Türklerin vücut yapılarını oluşturmak ve geliştirmek için ne kadar çok emek sarf ettiklerinin de kanıtıdır (Tarcan, 1932).

Güreş terimi, Türk dilleri içerisinde; *küreş, kureş, kürüs, küraş, köraş, güreş, göreş, güleş* gibi çeşitli isimlendirmelerle dahil edilmiştir (Clauson, 1972). Güreş, köken bakımından dini inanışlar doğrultusunda açığa çıkmıştır. Ritüeller içerisinde ibadet amacıyla totem hayvanlarının karakteristik taklidi; hayvanla özdeşleşebilmek için ruh ve ruhun şekline bürünmenin yanı sıra onun kuvvetini elde edebilmek için boğuşma motifleri, güreş sporuna gizemli bir köken bahşetmiştir (Öngel, 2001). Eski Çin kaynaklarında bakıldığında ise “toslama” işaretiyle ifade edilmesinden ilk güreş şekillerinin, hayvanlar tarafından veya hayvan maskeleri kullanılarak gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Tayga, 1990). Bu bakımdan güreşçiler; balık, ejder, kuş ve at maskeleri takarak ikiyeşerli olarak karşı karşıya güreşmişlerdir (Eberhard, 1940). Güreş teknikleri, örnek alınan hayvanların içgüdüsel hareketlerine benzer şekillerde var olurken, teknik isimleri de hayvanların adları ile anılmıştır. Dana bağı, kaz kanadı, kurt kapanı vb. gibi teknikler geliştirmiş ve günümüze kadar gelebilmeyi başarmışlardır. Bu bakımdan ilk başlarda güreşler yenme yenilmeden ziyade canlandırma özelliğine sahip olmuştur (Öngel, 2001). Bu motiflerin yanı sıra Türkistan içerisinde yeni yıl başlangıçlarında öküz, at ve deve gibi hayvanların güreşlerinin yapılması ve zırh kuşanmış yiğitlerin mücadeleleriyle karşılaşılması bu düşünceleri desteklemenin beraberinde Türklerin güreşe ne kadar önem verdiklerini göstermiştir (Güven, 1999).

Türk toplumu şölenlere düşkün olmuştur. Onlar için düğünler, elçi kabulleri, yeminler, yaslar, anlaşmalar, cenaze ve yıl dönümleri gibi önemli günler ve törenler hep şölen bahanesi olmuştur (Roux, 2004). Zamanla da güreş müsabakalarına toplumun göstereceği rağbetle günümüze kadar büyük şehirlere, küçük köylere kadar milli sporumuz; bayramlarda, eğlencelerde ve düğünlerde yer almış, güreşsiz yapılan bir faaliyet yarım kalmış sayılmıştır. Her Türk genci ise güreşe ilgi duymuş veya güreşmiştir. Toplum adetlerine göre de ata binemeyen, güreş tutamayan erkeğe kız verilmemiştir (Kunter, 1938). Divanü Lügat-it Türk’ün Atalay tarafından yapılan çevirisinde (1985) *kız benimle küreşme, kısrak birle yarışma \ kızla güreşme kısrakla yarışma* şeklinde bahsedilmiştir. Bu atasözünde genç bir kızla güreştiğinde ve genç bir kısrakla mücadele ettiğinde yenilebileceğinden bahsedilmektedir. Farklı bir metin içerisinde ise Türklerde erkekle kız arasında geçen güreş mücadelesi anlatılmıştır. “Yumruklaştılar, birbirine girdiler ve güreştiler” (Roux, 2004). Bahsi geçen metinlerden de anlaşılacağı üzere Türk toplumları içerisinde kadın erkek fark etmeksizin bütün herkes bu mücadele sporu ile uğraşmıştır.

Eski Türk bayramları içerisinde güreş sporuna oldukça fazla rağbet edilmiştir. Sonbahar dönemlerinde gerçekleştirilen şenlikler arasında sadece güreş motiflerinin bulunduğu programlar düzenlenmiştir. Bunların haricinde Hiyong-Nu'lar⁵ cenaze törenlerinde halkın üzüntüleri biraz olsun hafifletebilmek için yeni ayın başına kadar sürdürülen güreş müsabakaları sergilemişlerdir. Ölünün sosyal statüsüne göre belirlenen, ölüm yıldönümü içerisinde başta güreş olmak üzere, at ve yaya yarışları bulunan şöenler tertip edilmiştir (Güven, 1999). Ölenlerinin ardından mezarların etrafında dokuz gün dokuz gece güreşe tutuşmuşlardır. Ayrıca ölüm yıldönümleri zamanında binlerce güreşçinin katılmış olduğu 3 gün süren güreş şöenleri de düzenlemiş oldukları kayıtlar arasına dahil edilmiştir (Tan, 1976; Yıldırım, 1986).

Kazak Türklerinin bayram törenleri içerisinde de güreş müsabakaları yer almıştır. Oldukça kalabalık gerçekleşen bayramlarda ocaklar dolusu et yemekleri pişirilerek ziyaretler verilmiş ve bayramın son günü güreş, cirit gibi yarışmalar tertip edilmiştir. Orta Asya Türk topluluklarında genel olarak 21 Mart günü gerçekleşen Nevruz bayramlarında aynı durumlarla karşılaşmış, verilen ziyafetler ardından güreş ve at yarışı gibi sportif etkinlikleriyle donatılmıştır (Çay, 1988). Bu tür organizasyonlar, ruhsal ve zihinsel açılardan güreş etkinlikleriyle, hayata tekrar tutunma yönünden psikolojik bir görev üstlendiğini göstermektedir (Yıldırım, 1996).

Türkler için hayatlarının vazgeçilmez unsurlarından biri olan güreş, dönemin çeşitli destanlarına da konu olmuştur. Oğuz Türklerinin ünlü destanı Dede Korkut içerisinde güreşin her formuna yer verilmiştir. Kırgızların Manas destanının da ise Bok-Murun hikayesindeki Nogay Han kısmında güreşle ilgili olarak şu sözleri ile karşılaşmıştır; “Pehlivanlar pehlivanı Koşay Han kışpetini giyerek, ihtiyar Mali ve Yoloy Han'la güreşir. Tanrı, artık Koşay'a kuvvet vermiştir. Onun damarlarında, Tanrı'nın verdiği kuvvet dolaşmaktadır. Tuttuğu gibi Yoloy'u yere vurur ve yener.” (Yıldız, 2002).

Eski Türklerin hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelen güreş etkinlikleri, İslamiyet'in kabulüyle birlikte geniş bir coğrafi bölgeye yayılmıştır. Günümüz müsabakaları arasında uluslararası düzeyde gerçekleştirilmeye başlaması Türklerin bu geleneksel spora ne kadar önem verdiklerinin bir kanıtıdır. Farklı yörelerde

⁵ MÖ 3. Yüzyıl sonlarından itibaren Çin'in Kuzey sınırlarını tehdit eden güç unsuru olarak 500 sene Orta Asya'da egemenlik kurmuş göçebe halk topluluklarından oluşan Asya Hun İmparatorluğuna verilen isim.

gerçekleştirilen; karakucak, aba, şalvar ve kuşak güreşi gibi farklı teknik ve kurallara sahip türleriyle önemini koruyarak, gelenek yaşatılmaya devam etmektedir.

Karakucak Güreşi: Türk toplumları arasında yaygın olan en eski güreş türüdür. Geniş bir coğrafi bölgeye yayılan bu güreş, çayır ve toprak sahalarda rakibi tuşla yenme esasına dayanan serbest güreş tarzında gerçekleştirilmektedir. On asır boyunca yapılan karakucak güreşleri yapısını ve kurallarını kaybetmeyerek günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Mücadeleler “pırpıt” adı verilen, keçi kılından yapılmış, ıslandığında vücuda yapışan dar bir pantolon ile yapılmaktadır (Yıldıran, 1986).

Aba Güreşi: Karakucak güreşlerinden sonra gerçekleştirilen yaklaşık 2500 yıllık tarihe sahip en eski güreş türü olduğu düşünülmektedir. Günümüzde daha çok Gaziantep ve Hatay illerinde gerçekleştirilmektedir (Trt Avaz, 2019). Oyun, ismini güreşçilerin giymiş oldukları aba adı verilen geleneksel giysiden almaktadır. Judo giysisine benzer yapıda olan aba kıyafeti, kalın kumaşlar kullanılarak; kaban uzunluğunda, yakasız, yarım kollu ve kol kısımlarında yırtmaç şeklinde yapılmıştır (Yıldız, 2002). Birbirlerine yaklaşarak, kuşaklardan yakalayıp, rakiplerini yere devirmeye çalıştıkları bu mücadeleler birinin yere düşmesi diğerinin kuvvete eriştiğinin bir göstergesi olmuştur. Bu mücadeleleri kazananlara; ipek elbise, eğer, küçük baş ve para gibi ödüller takdim edilmiştir (Çay, 1988).

Şalvar Güreşi: Aba güreşinde olduğu gibi bu güreş türünde adını kullanıldığı malzemeden almaktadır. Güreş mücadeleleri sırasında giyilen şalvar, Orta Asya ve sonrasında gerçekleştirilen güreşlerde uzun olmasına karşın, günümüzde bazı yörelerde şalvarın boyu kısaltılmıştır. Oyun boyunca ayakta durması gereken güreşçilerin dizleri ve üzeri vücut bölümleri yere değdiğinde oyun tekrardan ayakta başlatılmaktadır (Yıldız, 2002).

Kuşak Güreşi: İlk izlerine Gılgamış destanında karşılaşılan güreş türü, sporcuların bellerine sardıkları 2 metre uzunluğundaki kuşaklardan tutarak 2 omzun yere düşmesini sağlamaya çalıştıkları mücadelelerden oluşmaktadır. Güreş, Kırım Türklerinin Anadolu'ya yaptıkları göçler sonucunda Türkiye'ye taşınmıştır. Kuşak güreşlerinin genel kuralları, Kırım'da gerçekleştirildiği haliyle günümüze süre gelmiştir. Zamanla Türkiye geleneksel spor dalları federasyonuna dahil edilerek güreşçilerin yaş ve kilo durumlarına göre kategorilere ayrıldıkları müsabakaları uygulanmaya devam etmektedir (Kuşak Güreşi, t.y.).

Ayrıca Eski Türkler, spor oyunları için kanunlar çıkarıp bunu bir düzene bağlayan kitap çıkarmışlardır. Hastalıkların tedavisinde sporunun faydalarına yönelik bilgilerinde bulunduğu bu kitap, (Kitabı- Tuuhfe-i Mübarizi) bir Türk alimi tarafından İlk olarak Arapça yazılmış, daha sonra Türkçeleştirilmiştir. Kitapta; *Güreş tutmak- seğirtmek (koşmak)- bir ayak seğirtmek (atlama sporları yapmak)- süngü oynamak- kılıç oynamak- ok atmak- top oynamak- amuda götürmek- çelik oynamak- yayan yürüme ve son olarak da yelmek (hızlı koşmak)* gibi sporların hangi hastalıklara iyi geldiği anlatılmıştır (Abalı, 1974).

2.7.3.3. Kayak

İnsanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan kayak; kışın çok kar yağan bölgelerde yırtıcılardan kaçmak ve avcılık yapma zorunluluğunda olan kavimlerin, kara batmamak amacıyla ayaklarına bağladıkları tahtadan bir alet yapmaları sonucu açığa çıkmıştır (Toğan, 1939). Erken devir topluluklarındaki kayaklar ve kızaklar spor gayesiyle değil, iklim şartları ve hayat koşullarının gereklilikleri sonucunda türemiştir (Yıldırım, 1996). Asırlar önce ilk uygulamalarına Türklerde rastlanılan kayak uygulamaları, zamanla toplum içerisinde geleneksel bir hal almıştır. “Çana” kelimesiyle ifade edilen bu buluş, uygarlık tarihini derinden etkilemiştir. Kökeni Türkçe ve Moğolca olan kayak için; Türkler *çanka*, Başkurlar *sanga*, Barbarlar ise *tsanga* tabirini kullanmışlardır. Ayrıca uzak kavim olan Kamçadallar, *sannka* demişlerdir. Kaşgarlı Mahmut ise *barsbarg* kelimesiyle ifade ederek “dağlarda vb. alanlarda kayma aleti” şeklinde tanımlamıştır. Süreçle ağaç yongası veya tahta parçası anlamına gelen ve ülkeler arasında sıklıkla kullanılan “ski” kelimesine dönüşmüştür (Öngel, 2001).

Bu teknolojik aletlerin altına, *kıs* adını verdikleri at veya geyiklerin ayak kısımlarından soyulmuş, bir araya getirilerek dikilmiş birkaç deri parçasından elde edilen materyal bağlanmıştır. Böylece avcılar, dağa çıkarken daha az zahmet çekmiş ve daha süratli olarak yol almışlardır. Altına deri yerleştirilmeyen kayaklar ise “çıplak” olarak nitelendirilerek yalnızca ilkbaharda don olayı yaşandığı zamanlarda kullanılmıştır. Genellikle çam ağaçlarından üretilen kayaklarla zahmetsizce kış aylarında 50-60, ilkbaharlarda 70-80 kilometre yol alabilmişlerdir. Ayrıca av peşinde olduklarında 100-150 km’ye kadar mesafe kat edebilmişlerdir (Ortekin, 1938). Kayak sayesinde avcılar kış aylarında derin karla örtülü çetin dağ şartlarında vahşi hayvanları takip etmiş, geniş bir coğrafi bölgeye yayılma imkanına sahip olmuşlardır. Kayakların üzerine kapan, kazan ve

yiyecek gibi materyalleri yerleştirebilmeleri doğrultusunda günlerce av peşinde dışarıda kalabilme imkânı elde etmişlerdir (Öngel, 2001).

“Çana” olarak tabir edilen bu aletin Finlandiya’da Kemja yakınlarında bulunmasıyla kayağın varlığını doğrulamıştır. Yapılan araştırmalar kayak kültürünün Finlere komşu olan Türklerle birlikte Ural dağlarından, Finlandiya tarafına getirmiş oldukları yönündedir (Toğan, 1939). Ancak bu tip kayaklarla çeşitli bölgelerdeki Türklerde de karşılaşılmıştır. Altay dağlarının kuzey yamaçlarında Tayga adı verilen ormanlarda, Altay Türkleri ayaklarına taktıkları tahtalarla avlarını takip etmiş ve yaşamlarını yüksek besin değerine sahip yakaladıkları avlar sayesinde sürdürmüşlerdir. Altay Türkleri hakkında Ortekin’in (1938, s. 514) ünlü seyyah Adrianov’dan elde ettikleri bilgiler, dönemin kayak faaliyetlerini yansıtmaktadır;

Kar yağıp kış bastırınca av mevsimi gelmiş olur. Şor Türkleri birkaç kişiden ibaret gruplarla ava çıkarlar. Avcılar yiyeceklerini ve sair levazimatını Şanak namını verdikleri kızığın üzerine yerleştirirler. Ayaklarına Şana namını verdikleri kayağı takarlar. Büyük bir meharetle kayağı idare ederek ormanlar içinden yel gibi geçerken bir ip vasıtasile bellerine raptettikleri kızakta aynı hızda onları takip eder. Dik yamaçlardan süratle inildiği zaman kayağın hızını hafifletmek yahut büsbütün durdurmak için kayın ağacından yapılmış ve Küreçek (bazı yerlerde Kosak) adı verilen bir kürek kullanırlar. Bu küreğin sırt tarafından kaburga gibi bir çıkıntısı vardır. Sapı eğridir. Genişliği 15 ve uzunluğu 25 santimetre olup sapıyla beraber 2 ½ arşın uzunluğundadır. Avcılar konakladıkları yerdeki karları da bu kürekle temizlerler.

Çin kaynaklarında Basmil Türklerin kullanmış oldukları kayaklar, MÖ 976-984 civarına tarihlendirilmiştir. “Ağaç at” adı verilen bu aletlerin baş kısmı hafif kalkık, altıysa at derisiyle önden arkaya doğru kapılanılmıştır. Bu ulusun insanları düzlüklerde hız kazanmak için ellerindeki sopalarla kara vurmuşlardır. Bu teknik 20. yüzyıl alp disiplini tekniğinin ilk formuna işaret etmektedir (Yıldırım, 1996; Öngel, 2001).

Şor Türkleri içerisinde de kayak faaliyetiyle karşılaşılmıştır. Şorlular, kayağı “şana” olarak isimlendirmişlerdir. Şor dağlarının dik ve çok ağaçlık olmasından dolayı Şorlular kayarken kürkü anımsatan bir ağaç tercih etmişler ve koçek adı verilen kürkle hareketlerini çeşitlendirmişlerdir. Bu sayede dik yamaçlardan kayarken vücutlarını arkaya öne eğerek hızlarını yavaşlatmış, ağaçların aralarından rahatça geçmeyi başarmışlardır. 16 yaşına giren gençler büyüklerle, sürekle avına çıkmaya başlamıştır. 12-14 yaşındakiler ise ayaklarına kayak takarak babalarıyla ava gitmiş hem avcılık dersi

almış hem de babalarına yardımcı bulunmuşlardır. Ayrıca bu kavimlerde kadınlarda erkekler gibi ava çıkmışlardır (Ortekin, 1938).

Eski Türklerde tahta ayakların kullanıldığını ifade eden ilk bilgiler, Çin kaynaklarından elde edilmiştir. Daha çok tahta ayaklılara, Orta Sibirya, Altay-Saray dağları ve coğrafi olarak onların üst bölgelerinde bulunan kavimlerde karşılaşılmıştır (Yıldız, 2002). 6. yüzyılda “Skrid-finler” (adımlayarak kayan Finler) ve 2. yüzyılda açığa çıkan Yunanca “hippopod” (at ayaklı) olarak tabir edilen terimler, *kayak* ile *at ayaklılar* arasında ilişki olduğunu düşündürmektedir (Yıldırım, 1998).

Çinlilerden elde edilen bilgiler ışığında; 7. yüzyıla ait Göktürk kabilelerinde sığır kemiklerinden yapılmış kayaklarıyla buzda koşmaları neticesinde; “sığır ayaklı Türkler” ağaçtan yapma kayaklarla koşulmasıyla da “ağaçtan atlı Göktürkler” (muma tukiü) tabirleri açığa çıkmıştır (Toğan, 1939). Çin kaynaklarında; “*bunlar ağaçtan yapılan ve çatısı kayın kabuğu (tuz) ile örtülü evlerde otururlar, ayaklarına kayak bağlarlar, koşerken bir eğri ağaç dalını ellerine (koltuk altlarına) alırlar ve kayak yarışı yaparken ona dayanarak iter ve büyük bir süratle koşarlar*” sözleri ile dönem aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu kayaklar, Finlerde ve Moğollarda da kullanılmış, kendi şivelerinde dōşür/tōsür olarak ifade edilmiştir (Tayga, 1990). Bunları giyen kavimler, dizlerinden başlayarak kıllar içinde olmaları sebebiyle bedenleri ata benzetilerek, süratle kayabilmişler ve geyik avcılığında bulunmuşlardır (Eberhard, 1940).

Altay ve civarında MÖ 350 yılına tarihlendirilen belgelerinde, Proto-Türk ve Moğal Türklerinin, at kılı kaplı bacakları ve ata benzer tırnakları olmasından çok hızlı koştuklarının ifade edilmiş olması bu kanıtı desteklemiştir. Han devri sonlarında Hyung’u boylarından kelime anlamı “at ayaklı” olan Ma-Çing’lerin üstlerinin insan, alt kısımlarının ata benzetilmesiyle at ayaklı kavramının Yunan ve Romalılar’dan önce Proto-Türk boylarından bazılarında açığa çıktığı saptanmıştır (Yıldırım, 1998).

2.7.3.4. Futbol

Eski Türkler spor kültürü üzerine yapılan incelemeler futbol benzeri bir “ayak topu” oyununun varlığını açığa çıkarmıştır. Çinlilerin ayakla itmek/vurmak anlamında “Ts’uh Küh” olarak isimlendirdikleri oyununun ustaları olarak “Kuzeyli Barbarlar” (Hunlar) gösterilmektedir (Şinoforoğlu, 2019). Ayak kullanılarak uygulanması ve ilkel kuralları bakımından günümüz futboluna oldukça benzerliğiyle tanınan oyun, içi hava doldurulmuş tulumun karşılıklı dikilen kaleler arasından geçirilmesi amacına dayalı

olarak uygulanmıştır (Alpman, 1972). Farklı yörelerde değişime uğrayan oyun, Chou sülalesi devrinde (MÖ 1050-249), iç kısmı hayvan kılları ve tüyleri ile kaplanan, dışı ise sekiz parça deri dikilen top tercih edilmeye başlanılmış, Han sülalesi devrinde ise (MÖ 206- MS 220) günümüz serbest atış tekniğine benzer bir pozisyonda, insan kafasından büyük bir top ile devam ettirilmiştir (Yıldız, 2002). Bu oyunun; Türklerin farklı amaçlarla düzenlen şölenlerde oldukça sık yer aldığı bu bakımdan, *bahar*, *çin-ming* ve *soğuk yemek* festivalleriyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Tayga, 1990).

Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügat-it Türk'ünde "Tepük" olarak isimlendirilen ayak oyunuyla karşılaşılması araştırmacılar arasında tartışmalara neden olmuştur (Gazimihal, 1960). Ancak Kaşgarlı'nın eserinde oyun hakkında; materyal tanımlanması ve oyunun oynanış biçimiyle ilgili bilgilere yer verilmesi hakikate kavuşulmasını sağlamıştır.

"Tepük: Kurşun eritilerek iç ağırşığı şeklinde dökülür, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılır, çocuklar bunu teperek oynarlar" (Atalay I. 1985). Burada ağırşak ile taş ya da kemikten yapılmış, yarım küre biçiminde, orta kısmında boşluk olan madde vurgulanmıştır. Boşluk kısmının hayvan kıllarıyla sarılması ve kılların bir kısmının dışarıda bırakılmasıyla futbol topundan ayrılan cisim, baş ve gövde donanımları bakımından "badminton" branşının ana malzemesi olan "tüy top"a benzetilmiştir (Yıldıran, 1997).

Bu oyun, el kullanılmayarak kafa veya ayağın topla buluşması sonucunda karşılıklı dikilmiş mızrakların arasından geçirilmesi usulüne dayanmaktadır (Arıpınar, 1992). Ancak topun baş bölgesinin ayakla teması ardından yükselip-alçalması sonucu tepe kısmı; yönü ve denge sağlayıcı özelliğiyle karakterize edilmiştir. Bu durum, oyun aracı cismin günümüz futbolundan farklı olduğunu, topun şekli ve yükseliş hareketleri ve ayakların raket işlevi görmesinden dolayı kökeni futbol yerine Asya'ya dayandırılan badminton oyununa benzetilerek tartışmalara son verilmiştir (Ek 15) (Yıldıran, 1997).

Tayga ise bu oyunu (1990, s. 10) La tartarie adlı eserden elde ettiği bilgiler doğrultusunda şu şekilde yansıtmaktadır;

"Büyük mabetlerin avlularında sık sık futbol maçları yapılır. Topa el ile dokunulmaz. Ya ayak veya başla vurulur ve hasım kaleden içeriğe sokmaya uğraşılır. Türk kadınlarının, erkekleri gibi, cenkçi olmalarının sebebini futbol maçlarından iktisap ettikleri mücadele ruh ve azmiyle izah etmek mümkündür".

Ayrıca, Uygurlular'da oynatılmış olan ve ortası delik bakır paranın at kılı ile sarılması bakımından tepük oyununa benzerliği ile dikkat çeken “tepüç” ün varlığı da araştırmacılar tarafından açığa çıkartılmıştır (Yıldıran, 1997).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANTİK YUNAN'DA BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR FAALİYETLERİNİN
GÖRÜNÜMÜ

Antik Yunan tarihinin dönemlendirilmesi konusunda farklı fikirler olsa dahi spor ve Olimpiyat Oyunları bakımından genel kabul gören dönemlendirme, Girit-Miken Çağı (MÖ 1600-1200), Arkaik Çağ (MÖ 800-480), Klasik Çağ (MÖ 480-323), Helenistik Çağ (323-31) ve Helen-Roma Dönemi şeklindedir. Antik Yunan'da beden eğitimi ve sporun ana işlevi fiziksel, zihinsel ve ruhsal bakımdan uyumlu bir biçimde yetişmiş olan ideal insana ulaşmanın bir aracı olmasıdır. Bu doğrultuda Antik Yunan'da beden eğitimi ve spor anlayışında süregelen değişimler yukarıda bahsi geçen dönemler çerçevesinde ele alınacaktır.

3.1. GİRİT MİKEN ÇAĞI (MÖ 1600-1200)

Konum itibariyle Anadolu, Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin etki alanında olması nedeniyle Girit, Batı'ya açılan bir köprü vazifesi görmüştür (Willems, 1977). Bu kapsamda Mısır ve Mezopotamya ile olan etkileşim kültürel ve ekonomik alanlarda olduğu kadar, spor alanında da Girit (Minos) kültürü üzerinde etkili olmuştur. Ancak bu etkiye rağmen Minos Uygarlığı kendine özgü biçimde de bir gelişim sağlamış ve her iki kültürü harmanlayarak yüksek bir medeniyet kurmuştur (Alexiou, 1969). Bulduğu konum sayesinde Akdeniz ticaretinin en önemli merkezlerinden biri olan Girit'teki ekonomik büyümenin yansımaları çok sayıda şehir krallığına bölünmüş uygarlığın çok odalı saraylarında kendisini göstermiştir (Pomeroy, 2004).

MÖ 2000 civarında Girit vücut kültürü üst bir seviyeye ulaşmıştır. Arkeolojik bulgular ışığında saray çevresinde boks, güreş, boğa atlamaları, dans ve araba yarışları aktivitelerin izlerine rastlanılmıştır. Bu buluntular, spor aktivitelerinin hayatlarının merkezinde yer aldığını kanıtlayacak düzeyde zengin içeriklidir. Koşucu özellikleri taşıyan; dar kalçalı, geniş omuzlu, uzun bacaklı, dengeli ve ölçülü topraktan veya bronzdan yapılmış insan figürleri, toplumun vücut kültürüne ne kadar önem verdiğini gözler önüne sermiştir. Benzer biçimde duvar resimleri, kaplar, kabartmalar gibi arkeolojik bulgular üzerine yansıyan vücut kültürü izleri bu düşünceleri sağlamlaştırmaktadır (Alpman, 1972).

Girit krallıklarının en büyük ve en gelişmiş şehirlerinden olan Knossos'ta bulunan sarayların incelenmesiyle vücut kültürüne dair varsayımlar daha da netlik kazanmıştır (Willems, 1955). Girit tarzı mimari eserlerde büyük süslü bir sütun tapınağı yer almaktadır. Sütunlar ve türbeler, kutsama boynuzlarıyla çevrelenmiştir. Toplum da değer biçilen "boğa" beraberinde "boğa sporlarını" getirmiş ve çeşitli saray sanatları

tasvirlerinde yerini almıştır (Ward, 1968). Boğa oyunlarına hazırlık amacıyla gerçekleştirilen bir dizi akrobatik faaliyetler, boğalardan bağımsız olarak Minos sanat eserlerinde var olmuştur. Elde edilen bir mühür taşında, amuda kalkma yapan iki akrobatın gösterilmesi ve Mallia’da bulunan kılıç kabza üzerine işlenmiş sırt üstü takla atan akrobatların görselleri bunu desteklemektedir (Castleden, 1993). Knossos freskleri üzerine yapılan incelemeler sonucu çevik ve esnek olmaları muhtemel olan genç veya genç yetişkin bireylerin dört nala koşan boğa üzerinden çeşitli taklalar attıkları, boğanın arkasından veya yanına sıçrayarak bedensel yeteneklerini sergiledikleri gözlemlenmiştir. İncelemeler sonucu, atletik performans için beceri, hız, hassasiyet ve hayvan davranışı bilgisinin yanı sıra önemli kas gücü ve cesaret gerektiği saptanmıştır (Marinatos, 2017). Tasvirlerden kaynaklı olarak akrobatların, boğa boynuzlarından veya boynundan asılarak ivme kazandıkları böylelikle sıçrayışlarını kolaylaştırdıkları düşünülmektedir (Younger, 1976) (Ek 16).

Saray hayatı içerisinde beden faaliyetlerine önem vererek yaşamlarını devam ettiren bu toplum, MÖ 1450-1400 civarlarında yanardağ patlamasından kaynaklı depremlerden yıkıma uğramıştır. Bu durumu fırsat bilen ve Girit’e kültürel olarak benzeyen Akhalar (Miken), “I. İndo-germen” adı verilen göç hareketi ile bu bölgeyi istila ederek ele geçirmişlerdir (Tekin, 1998). Burada kendilerine örnek almış oldukları Girit’in gelişmiş ticaret ağından ve kültürel faktörlerinden (Girit devlet modeli, yazı sistemi, spor kültürü gibi) yararlanarak, kendilerini Ege’nin baskın gücü haline getirmişlerdir (Pomeroy, 2004). Miken toplumu, çevresinde bulunan Girit, Mısır ve Anadolu gibi medeniyetlerin sportif birikimlerinden beslenmiştir. Böylece “yarışmacı temel tutum” olarak bilinen sporun karakteristik özelliklerinden biri ilk defa Girit-Miken kültüründe açığa çıkmıştır. Bu doğrultuda Mikenler, bedene yönelik aktiviteleri önemsemiş, yarışmalar aracılığıyla bu alandaki çalışmalarını sergileyebilmişlerdir (Yıldırım, 2014).

Miken kentinin bölgede üstünlük sağlamasından sonra yalnızca hükümdarın söz sahibi olduğu yönetimde zengin sınıf olan aristokratlar da görülmeye başlamıştır (Tekin, 1998). Miken dönem kültürünün sosyal ve kültürel yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için Batı’nın ilk yazılı edebi eseri olan ve MÖ 9. yüzyılda yazılmasına rağmen Miken dönemini anlatan, İlyada ve Odysseus adındaki Homerik Destanlar’ın incelenmesi gerekir. Odysseus destanında Phaiklar Kralı Alkinos’un yanında 12 aristokratın ifade edilmesi Miken döneminin aristokratik yaşam tarzını yansıtmaktadır (Homeros, 2005). Homer, metinlerinde aristokratik kesimi, kahramanlık düşüncesi üzerinde yükseltmiştir.

Bu düşünce doğrultusunda yalnızca asillere yönelik olan eğitimlerle dönemin *ideal insan tipi* yetiştirilmeye çalışılmış; erkeklere özgü kuvvet ve kibar saray ahlakı birleştirmiş, vücut güzelliği ve ruh asilliğine önem vererek cesareti en büyük erdem saymışlardır (Aytaç, 2018). Homerik Destanlar'da anlatılan Yunan toplumunda spor salonu ve özel olarak tasarlanmış pistleri olmamasına rağmen avluları güreş etkinlikleri için, açık bir alanı ise yarış pisti olarak kullanmışlardır (Thompson, 1972).

Homer'e göre atletizm; kahramanlık, ilahi iyilik ve liderlikle bağlantılı olmuştur. Bu dönemde *erdem anlayışı*, her daim rekabetçi olmuş ve "aristesia" (mükemmellik) ile ifade edilmiştir. Aristesia ise Yunanca "en iyi yönetim" anlamına gelen liderliğe bağlanmıştır. Aynı zamanda Yunanca erdem kelimesi olan "arete", performansta gösterilmesi gereken mükemmellik anlayışını da kapsamıştır (Reid, 2011). Bu bakımdan savaş arabaları, fiziksel güçleri, mükemmel olma istekleri beraberinde savaş, av ve atletik yarışmalardaki destansı macera ruhları nedeniyle Miken hayatının bir parçası olan mücadelelerde sadece aristokratlar yer alabilmiştir (Mouratidis,1982). Sportif mücadelelerde kahramanca bir ahlak anlayışıyla karşılaşılana Miken kültüründe onur, dindarlık ve sosyal düzen ödüllendirilmiştir. Ancak destanlar, kahramanların; itaatsizlik, iş arkadaşları arasındaki çatışma ve çatışmanın istenmeyen sonuçlarındaki olumsuz yaklaşımları da sergilemektedir (Scanlon, 2018). Kahramanın onuruna yapılan atletik yarışmalar, bazı durumlarda bir dereceye kadar ölüm kalım savaşları olarak gerçekleştirilse de bazı durumlarda mücadeleler; bir ödül, şöhret ve statü kazanmaya dayalı yarışmalara dönüşmüştür. Bu ritüelleştirme hareketleriyle ilgili olumsuz rekabetçi duygular, sürekli bir çekişme olmadan, tüm ordunun refahı için uzlaşma arayışında bulunan, diplomatik müdahale eden bilge bir lider tarafından kolayca çözülebilmştir. Homerik Destanların etrafında biçimlendiği Truva Savaşı'nda, bu görev, arkadaşlarıyla rekabet etmeyen, cenaze oyunlarını yönetmesi bakımından açıkça tanımlanmış bir otorite figürü Akhilleus tarafından yerine getirilmiştir (Bierl, 2018).

Homer'de günlük yaşamın bir parçası olan atletik yarışmalar, savaş için ordunun toplanması, düğün ve bazı büyük şeflerin cenaze töreni için doğal bir bahane haline gelmiştir. İnsanların bir araya geldiği yerde, onları eğlendirmek için bir şeyler yapılması gerekmiş ve en doğal eğlence biçimi rekabet faaliyetleri olmuştur (Gardiner, 1930). Metinler içerisinde, Truva komutanı Hektor'un savaşta öldürmüş olduğu Yunan savaşçı Patroclus'un onuruna düzenlenmiş sekiz yarışma (araba yarışı, boks, güreş, ayak koşusu, zırh yarışması, ağırlık kaldırma, okçuluk ve cirit) anlatılmıştır. Ancak savaş, Miken'den

uzakta gerçekleşen bir olay olduğundan Yunanlar, Truva Ovası'nda hazırlıksız yarışmalar düzenleyebilmişlerdir (Crowther, 2007). Bir cenaze durumunda mirasçı, ölümlerin hatıralarını (silahlar veya diğer nesnelere) ödüllere şeklinde verebilmenin özel avantajına sahip olmuş ve cenaze oyunları Patroclus'un mülkünü dağıtmanın bir aracı olarak görülmüştür (Crowther, 1999). Tüm bu ödüller; Patroclus'a ölümsüzlük kazandırmış ve yarışmacılar için geçim kaynaklığı etmekten ziyade sembolik değere sahip olmuştur (Miller, 2004b). Bu doğrultuda Akhilleus, oyunlarda görüleceği üzere tüm yarışmacılara ödüller vermektedir.

İlyada kitabından yola çıkarak, dönemde en çok at arabası yarışlarına önem verildiğini söylemek mümkündür. Bu durumu, metin içinde ilk ve en çok bahsedilen yarışma biçimi olması ile aristokratik yapıya sahip olması belirlemektedir. Destansı şiirde Akhilleus'in ölen arkadaşı Patroclus'u onurlandırmak için düzenlemek istediği yarış dile getirilmiş, Akhilleus'un (*Halayık, kısrak, ısı görmemiş 4 ölçekli tencere, 2 talant altın ve 2 kulplu tencere gibi*) 5 ödülü yarışmacılara vaat etmesi üzerine, bu ödüller için 5 aristokratın verdikleri mücadele anlatılmıştır. Rekabet içerisinde yarışmacılar, Tanrı Phoenix'in belirlemiş olduğu kros parkurunu andıran ova üzerinde kura sonucu belirlenen başlangıç noktalarına dizilmişler ve başla işaretinin ardından savaş arabalarını koşturmuşlardır (Homeros, 2005). Mücadele esnasında yarış alanında kış yağmurlarından oluşan büyük çukur nedeniyle daralan yolu fark eden bir yarışmacı, bu durumu kullanarak avantaj elde etmiş; galip gelebilmek için arkadaşını dikkatsizce geçmiş, ardından da sırasını riske atmamak uğruna hem kendisini hem de rakip arkadaşını tehlikeye atmıştır. Arkadaşının bu hırsı karşısında çarpışmayı önlemek için yarışmacı Menelas atlarını dizginlemiş ve birinci gelmesi gerekirken sonuncu olmuştur (Miller, 2004b). Çekişmeli yarışmalarının arkasından kazanan sürücülere ödülleri Akhilleus tarafından takdim edilmiştir. Ancak Melenas'ın serzenişi üzerine yarışmacı, dönüş sırasında etik davranmadığını fark ederek kazanmış olduğu ödülünü devretmiştir. Akabinde diğer yarışmacı da aynı nezaketi göstererek ödülü kabul etmeyerek geri vermiştir. Ayrıca ödül töreni sırasında yarışmalara katılmadığı halde, geçmişinde boks, güreş, yaya yarışı ve cirit alanlarında ki başarılarıyla ünlü olan yaşlı Nestor'u mutlu etmek adına ödül verilmiştir (Homeros, 2005). Tüm bu olaylar dönem spor kültürü içerisindeki arete kavramını ön plana çıkarmakla beraber yapılan mücadelelerin, sadece bir yarış olmadığını ve gerçek bir spor ruhunun varlığını işaret etmektedir.

Bu oyunların, sadece edebi kaynaklardan değil, arkeolojik açıdan da ölümlerin onuruna düzenlenen cenaze töreninin bir parçası olduğu tespit edilmiştir. MÖ 1600 tarihli Miken’de bulunan üç uzun kireçtaşı levha, araba sahneleri ile dekore edilmiştir. Her savaş arabasında; av veya savaş silahı bulunmayan sürücülerin tasvirleriyle karşılaşılması nedeniyle steller üzerindeki desenler, ölü bir şef için düzenlenen savaş arabası yarışları olarak nitelendirilmiştir (Mouratidis, 1982).

Destan içerisinde “yumruk dövüşü” olarak adlandırılan bir diğer oyunda ise Panopeus oğlu Epeios, kendisini oyunun en iyisi görmesi sonucu rakiplerini derilerini yuzmek ve kemiklerini kırmak gibi tehditler savurarak ürkütücü taktikler kullanmıştır. İlk başta işe yaramış gibi görünen sözlerin arkasından tanrı benzeri Eurial’ın meydan okumasını kabul etmiştir. Müsabaka için sporcular; dokuma kumaş giymiş ve ellerine deri şeritler sarmışlardır. Mücadele sırasında kan ve ter içerisinde kalan boksörlerden Epeios’un rakibinin yüzüne karşı yapmış olduğu darbe sonucunda dövüş son bulmuş ve savaş arabası yarışındaki kadar değerli olmayan ödülün kazanan tarafa verilmesiyle mücadele tamamlanmıştır (Homer, 2005). Ayrıca Yunanistan’ın Tanagra kentinde bulunan cenaze sahneleriyle dekore edilmiş Miken lahitleriyle karşılaşılmıştır. Bu lahitlerin boks gibi cenaze oyunları ve ağıt figürleri ile temsil edilmiş olması (Mouratidis,1982), hem yumruk dövüşünün varlığını hem de cenaze törenleri ile spor yarışmalarının bağlantılı olduğu hipotezini desteklemektedir.

Ayrıca araştırmacılar tarafından MÖ 1600-1500 yıllarına tarihlenen arkeolojik buluntulardaki dört bant incelenmiştir. İlk şerit üzerinde bilek sargısı ve kol koruması giyen ancak kask veya bacak koruması bulunmayan üç çift savaşçı gösterilmiştir. En iyi korunan figürün, sağ elinde hançere benzer kısa sivri nesneyi itmeye hazır olduğu anlaşılmıştır. Elindeki silah, bu yarışmayı daha da tehlikeli hale getiren bir çeşit bıçak dövüşü olduğunu düşündürmektedir. İkinci şeritte tam olarak kol ve yumruk korumasına sahip olan kasklı 4 boksörün kendilerinden daha az korunaklı rakipleri ile dövüşü temsil edilmiştir. Üçüncü şeritte, iki takım arasında kasklı ve kasksız olarak gerçekleştirilen karşılaşma resmedilmiştir. Son şeritte ise boğa boynuzlarında sıçrama yapan iki yaygın boğa parçasını göstermiş, yarışmanın şiddetli riski, diğer alt sahnelerde ve sonucunda olduğu gibi, burada tematik bir endişe kaynağı teşkil etmiştir (Scanlon 2014a). Bu etkinliklerin yanı sıra dik yerleştirilmiş kılıçların üzerinden atlama ve boğa sıçraması gibi çok tehlikeli sporların varlığı da görülmektedir (Kyriazis & Economou, 2015).

On dördüncü ve on beşinci yüzyıl başlarından kalma fresklerde de akrobatik gösteriler ve boğa sıçramaları gösterilmiş, ancak Miken saraylarının, boğa sporları için belirgin bir yeri olmadığı ve boğalardan atlamanın Mikenler tarafından pek kabul edilmeyen bir Minos uygulaması olduğu düşünülmüştür. Çünkü ne Homer ne de başka bir erken Yunan yazarı buna atıfta bulunmamıştır. Ancak Tanagra'daki Miken lahitlerinde resmedilen cenaze oyunlarında, boğa sıçraması ve silahlı mücadele birlikte tasvir edilmiştir (Webstr, 2014). Yapılan incelemelerde birçok benzer olay ile karşılaşılması, boğaların üzerinden atlayan insanların hünerlerinin gerçek yarışmalar olduğunu düşündürmektedir. Bu bakımdan Mikenlerin, kendinden önceki toplumlarda gerçekleştirilen boğa ve diğer atletik yarışmaları kendi cenaze oyunlarına uyarladıkları savunulmaktadır (Scanlon 2014a).

Homerik Destanlar'da geçen bir diğer spor ise güreştir. Baştan belirlenen ödüllere sahip olmak için öne çıkan, Ajax ve Odysseus, kemerlerini sararak güreş bölgesinin orta yerinde mücadelelerinden bahsedilmektedir (Homer, 2005). Yarışmacılar tarafından giyilen kemerlerin ara sıra atletizm yapan yaşlı erkekler tarafından da kullanılan, daha sonra vazo resimlerinde de tasvir edilen "peştamallar" oldukları düşünülmektedir (Sansone, 1988). Rakibini kaldırmak ve fırlatma usulüne dayanan sporda, uzun süren zorlu ve acılı rekabetten sonra savaşçıların aynı anda yere düşmelerinin sonucunda yarışma ruhuna yakışır şekilde iki kazanan ilan edilmiş ve ödüller eşit dağıtılmıştır (Homer, 2005).

Homerik dünya içerisinde *dory* ve *egchos* olarak isimlendirilen diş budak ağacından üretilen uç kısmında metal bulunan mızrak, savaş alanının pratik bir parçası olmuş, aynı zamanda karşılıklı mücadelelerde de kullanılmıştır. Ajax'ın daveti üzerine Hektor'un ilk hamleyi uyguladığı mücadele sahnesinde rakibin kalkanını parçalayacak kadar sert bir mücadele gerçekleştirilmiştir. Mızrak atmakla yetinemeyen sporcular, mızrakların yanı sıra büyük kayaları alıp fırlatmışlardır. Oyunun sonunda nezaket içerisinde karşılıklı birbirlerine ödüller vererek mücadeleyi tamamlamışlardır (Spivey, 2017).

İlyada'da içerisinde diğer yarışmalarda olduğu gibi yaya yarışması sırasında da belirlenen ödülleri kazanma hırsı doğrultusunda aristokratların hızlanan yürüyüşleriyle gerçekleştirilmiştir (Homer, 2005). Ayrıca ayak yarışından sonra Akhilleus, Antilochus'a efsanevi hızlılığı ve ev sahibine iltifatı sebebiyle ekstra bir ödül vererek yarışmacıyı onurlandırmıştır (Scanlon, 2018).

Okçuluk ile ilgili metinlerde Akhilleus'un uzak bir noktada, üzerine güvercin bağlanmış olduğu gemi direğini dikmesi ve ödülleri açıklamasıyla rekabet başlamıştır. Bu doğrultuda da soylular ödülleri kazanmak için güvercini vurmaya çalışmış ve hedefi vuranlar mükafatlarını almıştır (Homeros, 2005). Fakat güvercin yerine bağlı olduğu ipi vurarak hayvanın kaçmasına neden olanlar mağlup sayılmıştır (Miller, 2004b).

Tanrısallık, Miken sporunda erdem ile tarihsel bağlantısını korumuş, ancak aynı zamanda tartışmalı ve koşullu olmuştur. Atletik performans çok ilahi bir miras meselesi gibi görünmüyor olsa da aksi bir şekilde tanrıların yarışmalarda favorilerinin avantajına ve diğer rakiplerin zararına müdahale ettiği tasvir edilmiştir (Reid, 2011). Buna örnek olarak; ayak yarışı sırasında yaşlı Odysseus'un güç için Athena'ya dua ettiğini, tanrıçanın da rakibi Ajax'ı öküz gübresine düşürmesi sonucu topluluğun bu müdahaleyi normal kabul edip Ajax'a gülmeleri ve at arabası yarışı sırasında tanrıçanın desteklemekte olduğu Diomedes'in atlarına hız ve şan bağışlaması gösterilebilir (Homeros, 1984).

Homeros'un, birkaç yıl sonra İlyada'nın bir devamı olarak yazdığı Odysseus'da atletik olayların daha kısa bir açıklaması bulunmuş, olaylar Odysseus'un Truva'dan eve giderken ziyaret ettiği efsanevi Phaeacia Adası'nda gerçekleşmiştir. Bunlar cenaze oyunlarından kaynaklanmayarak, ziyafetlerden sonra kendiliğinden yapılan yarışmalar olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda sporcuların kendileri adına etkinliklere katılması, Yunan sporunda bir gelişme olarak düşünülmektedir (Crowther, 2007). İlyada ve Odysseus'deki oyunların atmosferi oldukça benzer olsa da statü farklılıkları görülmektedir. İlyada'da yüksek statüye sahip olmayanların rekabet edebileceği yönünde bir öneri yok iken, Odysseus'de yarışmacılar Alcinoos üç oğlu da dahil olmak üzere "çok ve değerli genç erkekler" olarak tanımlanmıştır (Potter, 2012).

Truva görevinden sonra Phaeacia Adası'na çıkan Odysseus şerefine kral Alcinoos hem kendi toplumunun atletik kahramanlıklarını göstermek hem de misafirperverlik uğruna spor etkinlikleri düzenlemiştir. Yapılan ilk koşu yarışmasından sonra Odysseus'un bu alandaki becerilerini test etmek için oyunlara davet etmişlerdir. Ancak denizlerdeki zorluklara katlanmaktan bitap düşen Odysseus başlarda atletik yarışmalara katılmakta suskunluk göstermesi, toplum arasında beceriksiz olduğu gibi bir izlenim doğmasına neden olmuştur. Daha sonra gerçekten atletik yeteneği olmadığını ifade eden alaylara cevap vermek için Odysseus, yarışmayı kabul etmiş ve eline normalden daha ağır ve büyük bir disk alarak, daha önce kimsenin atamamış olduğu bir mesafeye fırlatmış ve kendini kanıtlamıştır. Disk başarısı diğer etkinliklere (boks güreş

koşma ve okçuluk) katılan herkese meydan okumasına yol açmıştır (Homer, 1984). Ancak Alcinoos'un dostane müdahalesi nedeniyle diske ek olarak, kendini kanıtlanması için bir fırsat doğmamıştır (Dombrowski, 2012). Eğlence; şarkılar eşliğinde dans ve bazı hokkabazlık gösterileriyle devam etmiştir (Mandell, 1984). Bu gösterilerin ardı sıra Phaiaklar'ın oyunları dahilinde havaya atılan bir topu yere düşmeden yakalama şeklinde gerçekleştirilen bir çeşit oyun da eğlenceye dahil edilmiştir (Homer, 1984). Ayrıca Odysseus'a misafir olması sebebiyle verilen hediyeler dışında atletik zafer için hiç ödül verilmemesi, Phaiaklar'ın misafirlik konusunda atletizmden daha ciddi olduklarını göstermiştir (Dombrowski, 2012).

Başka bir bölümde ise İros isimli bir dilenci; yaşlı, bakımsız ve güçsüz gördüğü Odysseus'a çevredekilerin kışkırtmalarıyla boksa davet etmiştir. Bu mücadeleyi kabul eden Odysseus'un üzerindeki çikarılması sonucu ortaya çıkan (Homer, 1984), Athena'nın geliştirmiş olduğu güçlü vücudu karşısında şaşkına dönen İros titremeye başlamış (Golden, 1998) ve etraftakilerin alaylarına maruz kalmıştır. Birebir mücadele sonucu Odysseus'un kulağının altına uygulamış olduğu tek bir darbe sonucu kaybeden İros müsabakayı kaybetmiştir (Homer, 1984). Homer'un eserleri görüldüğü üzere düşük statüye sahip bireyler ile soylular arasında adalete uygun davranılarak sportif faaliyetler aracılığıyla çözüm bulunmaktadır (Scanlon, 2018).

Hint-Avrupalı olarak adlandırılan, Yunan dili konuşan Akhalar'ın Yunanistan'a istila etmeleri sonucunda geliştirmiş oldukları beden kültürleri kendilerinden sonra farklı bir coğrafi bölgeden göç eden kavimler nedeniyle sarsıntıya uğramıştır. İonlar'ın göç faaliyetleri, son olarak da Dorlar'ın Balkanlardan güneye yapmış oldukları baskı sonucu önceden gelen medeniyetler arasında bir göç karmaşası meydana gelerek büyük bir yer değişimi açığa çıkmıştır (Tekin, 2008). Dorlar'ın kim olduğu hangi tarihte Yunan anakarasına yerleştikleri bir tartışma konusu olsa da MÖ 1200 tarihi genek kabul gören görüştür. Arkeolojik bulgulara göre Antik Yunan sınırları içerisinde Zeus ve birçok Olympia tanrısı'na ilk defa Miken döneminde ibadet edildiği düşünülmektedir. Ancak bu dönem arkeolojik kanıtların eksikliği ve edebi kaynakların sessizliğiyle bir belirsizlik içerisinde olmuştur (Scanlon, 2002). Dorlar'ın yapmış oldukları bu göç sonucu Miken Uygarlığı çöküşe uğramıştır (Erzen, t.y). Kuzey kavimlerinin istilasını sonucu Miken Uygarlığı'nın çöküşünün ardından yaklaşık 400 yıl sürecek olan "Karanlık Çağlar" olarak adlandırılan, iç ve dış göç hareketleriyle dolu olan ve yaklaşık MÖ 800'e kadar sürecek olan bir döneme girilmiştir (Allen & Lantionova, 2012).

Sonuç olarak Homeros, Miken kültürüne ait birçok tasvirlerde bulunmuş, aristokratik kesime uygun olarak kahramanlık zihniyetini geliştirmeye yönelik hikayeler anlatmıştır (Aytaç, 2018). Cenaze töreni, boş zaman aktivitesi, misafir onurlandırma gibi birçok nedenle gerçekleştirilen çeşitli atletik yarışmaların hem kamusal hem de günlük yaşamın içine dahil edilmiş olduğu görülmektedir.

3.2. ARKAİK ÇAĞ (MÖ 800-480)

Dorlar'ın istilasının ardından Miken Uygarlığının çöküşüyle gerçekleşen kolonileşme hareketleri; Ege bölgesinde Yunan dilini konuşan, Zeus, Athena, Apollo, Artemis, Poseidon gibi aynı Yunan tanrılarına inanan, ortak bir kültüre sahip Yunan kent devletlerini ortaya çıkarmıştır. Bir kavmin, ekonomik faaliyetlerde bulunmak ve yaşamını devam ettirebilmek için başka bir bölgeyi yurt edinme süreci olarak bilinen “kolonizasyon” Yunan toplumu için başlı başına bir amaç olmaktan ziyade ileri götüren bir araç olmuştur (Osborne, 1998). Koloniler yerleşim yeri olarak tarımsal faaliyetlerle uğraşmaları neticesinde daha çok bereketli topraklar üzerine ve ticaret açısından elverişli, liman koşullarına sahip bölgeleri tercih etmişlerdir. Böylelikle iki asır gibi bir süreçte tüm Akdeniz Havzası'na yayılım göstermişlerdir (Friedell, 1999). Ancak kent devletleri tüm ortak noktalara rağmen tek bir Yunan devleti çatısı altında toplanamamış, ana şehir devleti olan Atina ile güçlü duygusal bağlar aracılığıyla bir arada kalabilmişlerdir (Tekin, 2008).

Bu akımlar sonucunda Yunanlar, küçük çiftliklerden oluşan *polis* adı verilen kent devletleri olarak Arkaik dönem boyunca gelişimini devam ettirmiştir (Allen & Lantinova, 2012). MÖ 700 civarında var olan kent devletleri arasında demokratikleşme düzeyi sınırlı olmuş, sosyal ve politik yaşam daha çok varlıklı, güçlü, soylu erkeklerin egemenliği altında sürdürülmüştür. Bu bakımdan bedene yönelik faaliyetler Girit Miken dönemine benzer biçimde; Yunan kökenli zengin ve güçlü ailelerden gelen erkekler tarafından gerçekleştirilmiştir. Zamanla spor faaliyetleri geliştirilerek sınırlı tesisler etrafında Olimpiyatlar Oyunları gerçekleştirilmeye başlanılmıştır (Christesen, 2014).

Olimpiyat Oyunları'nın başlangıcı, ilk şampiyon listeleri doğrultusunda MÖ 776 yılına tarihlendirilmektedir. Ancak Arkaik Çağ'ın başında başlayan Olimpiyat Oyunları'nın Klasik Çağ, Helenistik Çağ ve Roma Dönemi boyunca devam eden gelişimi ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

“Beden” ilk olarak; ilahi olanı düşünmek için bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Maddi tezahürlerle algılanan beden, ilahi bir varlığı son derece çeşitli şekillerde nesnelleştirmeyi mümkün kılmaktadır (Estienne & Lissarrague, 2015). Dini ritüellerle alakalı gençlerin yapmış oldukları mücadelelerin tanrılara gösteri olarak sunulmasıyla tanrılar için anıtsal heykeller inşa edilmeye başlanılmıştır. En önemli olanı Olympia’da Zeus onuruna Phidias’ın yapmış olduğu Zeus heykeli olmuştur (Gillet, 1975).

Antik Yunan’da tüm sportif faaliyetler erkekler tarafından çıplak olarak yapılmıştır. Araştırmacılar çıplaklığın kökenini ve önemini açıklamak amacıyla dönemin heykel ve resimlerini irdelemişlerdir. Bonfante, eski Yunanistan’da çıplaklığı “kostüm” olarak nitelendirmektedir (Bonfante, 1989). Öte yandan *çıplak* kelimesi kıyafetlerden yoksun olmak ve utanma anlamına gelmektedir. Ancak eğitilmiş bir kullanımda rahatsız edici bir anlam taşımamaktadır. Çıplaklıkla, kambur ve savunmasız bir beden değil, uygun ve kendime güvenen bir vücut ifade edilmiştir (Lee, 1998). Modern tarihçiler, çıplaklığın kökenini, tarih öncesi avcılığa (çıplak bedeni gizlemek daha kolay) ve erkeksi güzelliğe duymuş oldukları hayranlığa dayandırmışlardır (Golden, 2004).

Thucydides’e göre ise atletizmde çıplaklık MÖ 8. yüzyıl civarı Spartalılar tarafından icat edilmiş, daha sonraları diğer Yunan kentleri tarafından benimsenmiştir. Bu uygulamanın nedeni ise barbarlardan kendilerini ayırma isteklerinden kaynaklanmaktadır (David, 2010). Ancak olimpiyatlar içerisinde çıplak olarak rekabetin kökeni tam olarak bilinmemekle beraber yazar Pausanais, yarışmalarda çıplaklığın ortaya çıkışını MÖ 720 yılında bir koşu yarışı sırasında peştamali düşen ve yarışı kazanan Megaralı Orsippa atfetmiştir (Miller, 2004a). Bu olaydan önce Yunanlı erkekler, çıplak görünmekten utanmış ve bu şekilde yarışmaya cesaret edememişlerdir (Kyle, 2007). Ancak Orsippa’tan sonra atlı araba yarışlarının birincileri dışındaki yarışmalar, çıplak olarak gerçekleştirilmeye başlanılmıştır. Yarışmacılar, vücutlarının yumuşak ve şekilsiz biçimlerinden kurtulduktan sonra mevsim fark etmeksizin havaya alıkmak için çıplak hale getirilmişlerdir. Böylece sıcak hava onları rahatsız etmezken soğuk havada sakatlanma ihtimalleri azalmıştır. Bununla birlikte vücudu ısıttığı ve soğuğa karşı koruduğu inancıyla vücutlarını zeytin yağıyla ovmuşlardır (Miller, 2004b). Sanatçılarda bu sebepten model olarak genç atletleri tercih ederek, eserlerinde onları çıplak olarak tasvir etmişlerdir. Bu durum Yunanların, beden kusursuzluğuna ve beden temrinlerine ne kadar önem vermiş olduklarını göstermektedir (Gillet, 1975). Ayrıca çıplaklığın anlamı dini ve pratiklik dışında sembolik de olmuş ve eşitlikler ortadan kaldırılmıştır. Erkekler pahalı

kıyafetleri veya statü farklılıklarıyla güçleri ile değil sadece kendi vücut şekilleri, kuvvetleri, hızları, dayanaklıkları ve el becerileriyle kendilerini göstermişlerdir (Kouril, 2019). Böyle bir düşünce yapısına sahip bir toplum içerisinde eğitim faaliyetleri vücut kültürüne dayalı olarak bedeni geliştirmeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Henüz düzenli bir eğitim, organize rekabet faaliyetleri bulunmasa da toplum içerisinde yaygın olan “ideal” anlayışı etrafında entelektüel ve fiziksel olarak iyi eğitilmiş bireyler elde etmek için (Thompson, 1972), müzik eğitimleriyle estetik özellikler, jimnastik eğitimleriyle ise bedenin sertleşmesi kuvvetlenmesi doğrultusunda vücut güzelliği sağlamaya çalışmışlardır. Bilinçli olarak gerçekleştirilen ve yalnızca aristokratik kesime uygulanan jimnastik temrinleriyle vücudun sertleştirilmesi, kuvvetlendirilmesi ve disiplin kazandırılması, çevik bir savaşçı olarak yetiştirilmenin yanı sıra yarışmalara ve birçok oyuna katılmalarına izin vermiştir (Aytaç, 2018).

Miken Çağı’ndan başlayarak hayatlarının her alanında yarışmaya ve rekabete alışık Yunan toplumu böylelikle en iyi ve en erdemli olana ulaşabilmek, fiziksel gücünü ve yeteneğini denemek için yarışmalara katılmıştır (Dürüşken, 1996). Girit-Miken döneminde savaş ve yarışmalardaki başarıları ile tanınmış soylu kahramanlardan oluşan insan tipleri iken arkaik döneme geçildiğinde iyi’yi sembolize eden savaşçı kriterler (cesaret, yiğitlik, kararlılık, kuvvet, çabukluk, beceriklilik) beraberinde güzeli nitelendiren estetik ölçüler (bedensel güzellikler) gündeme gelmiştir (Yıldıran, 2011). Olimpiyat Oyunları ise Arkaik Çağ’da soyluların ideal insana erişmelerinin sergileme platformu olmuştur (Şinoforoğlu, 2019).

3.3. KLASİK ÇAĞ (MÖ 480-323)

Yunan toplumunun erken devirlerinde sosyal ve politik alanlarda egemenlik önce sadece kralların elinde iken ilerleyen süreçte demokratikleşme kıvılcımları açığa çıkmaya başlayarak kralların yanında aristokratlarında söz sahibi oldukları görülmeye başlanılmıştır (Tekin, 1998). Ancak Arkaik Çağ süresince polisler şeklinde kurulmuş olan toplumda, ekonomik durumu iyi olan aristokrat kesim, çiftliklerini kahyalarına bırakarak politika yolunda ilerlemeye başlamışlardır. Bu yönetimleri içerisinde orta sınıf ve alt sınıf olarak nitelendirilen kadınlar, köleler, barbarlar, çiftçiler ve tüccarlara hiçbir politik ve sosyal hakkı tanımamışlardır. Orta sınıf grubuna bırakmış oldukları ticaretin nimetlerinden faydalanıp kendilerine yaraşır bir meslek olarak kabul etmemeleri ve bu meslekle uğraşmaya tenezzül etmemeleri kendi felaketlerini oluşturmuştur. Coğrafi

olarak ticarete elverişli bir konumda bulunmaları neticesinde orta sınıf zenginleşmiş ve ekonomik güç artık orta sınıfın elinde bulunmaya başlamıştır. Bu durum orta sınıfın da politikada yer almak istemesine neden olmuş ve aristokratların buna karşı koymaları beraberinde devrimleri açığa çıkararak toplumsal yapıda değişimlere neden olmuştur (Şenel, 1970).

Aristokrat kesim bu durumdan kendilerini sıyrabilmek için MÖ 624'de Draco adında eski bir kanun yapıcı ile ilk yasa kodu yani Dracon Yasaları adı verilen ceza yasasını çıkartarak mallarını ve canlarını ölüm cezalarıyla korumaya çalışmışlardır (Carugati, Hadfield & Weingast, 2015). Dracon Yasaları, eşit adalete giden bir adım olmuş ancak sonunda sert ve eşit olmayan bir adaletle karşı karşıya kalınmıştır (Wallece, 2007). Ticareti ile gittikçe kalabalıklaşan ve ekonomik gücü eline alan orta sınıfın alt tabakadakilerle birleşme eğilimi göstermeleri, siyasal savaşta aristokratların karşısına çıkmalarına olanak tanımıştır (Şenel, 1995). Burjuva sınıfı (orta sınıf), tek başlarına bir şey yapamayacaklarını ancak alt sınıflarında patlamaya hazır olan güçlerinin bir lider etrafında toplanması gerektiğini fark etmeleriyle güçlenmeye başlamışlardır. Böylece oligarşiyle yönetilen şehir devletleri demokrasi yolunda geçici bir ara yönetim olan zengin tiranlar tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Şenel, 1970).

Tiranların darbeleri karşısında güçlkle direnebilen soylular bu durumu önlemek için burjuvalar ile iş birliği yapma yoluna gitmiş, bu uzmanlaşmayı ise MÖ 594'de arbulucu olması ve yasalar hazırlaması için seçmiş oldukları Solon ve reformları ile sağlayabilmişlerdir (Şenel, 1995). Solon, Atina'daki kökü aristokratik ailelerden birine mensup olması ve ticaretle uğraşması bakımından, iki tarafında güvenine sahip bir arbulucu statüsüne sahip olmuştur. Atina'daki sosyal ve politik huzursuzlukla başa çıkma girişimi olan bu reformlar, Atina'yı rahatsız eden iç sorunları çözme de yasalar yoluyla demokrasiye giden aşamada bir basamak işlevi görmüştür (Thompson, 1978).

Solon'un oyunların birleştirici potansiyelini fark etmesi üzerine, Pythian, Isthmian ve Nemean Oyunları 6. yüzyılda Solon'un baş rahipliği altında başlamıştır. Sosyal açıdan özel bir öneme sahip olan bu oyunlar, Yunan toplumunda soylulara has gerçekleştirilen oyunlardan halka açık oyunlara geçilmesine yardımcı olmuştur (Hughson, 2009). Olimpiyat Oyunlarıyla birlikte Panhelenik Oyunları oluşturan bu üç atletik festivaldeki zaferler, bireylere ihtişam ve büyük ayrıcalıklar kazandırmıştır (Kyle, 2007).

MÖ beşinci yüzyılın ilk yarısında ünlü lirik şairi Pindar Panhelenik Oyunlar'daki atletik zaferleri kutlamak için şarkı ve dansla sunulabilen şiirler yazmıştır. Bu pasajlarında zihinsel ve fiziksel mükemmelliğin toplum içerisindeki yerine değinmiştir.

Erkek ırkı biridir, Tanrının ki de diğeridir...Güç açısından tamamen farklıdır

Öyle ki bizler hiçbir şeyiz- bronz ruhaniler Tanrının güvenli koltuğunu tamamen aldığı sürece-

Fakat buna rağmen Tanrı gibi bir şey olabiliriz. Bizlerde müthişlik açısından; müthiş bir zekaya ya da müthiş bir vücut açısından.

Güçlü Tanrılar ile kıyaslandığında fani insanlar hiçbir şey değildir. Ancak Pindar bu görüşe karşı çıkmıştır. Fiziksel ve zihinsel gelişimle ölümsüz tanrılar haline gelinebileceğini savunmuştur. Hem fiziksel hem de zihinsel mükemmellik, ilahi olana dokunur bu sebeple her zaman değerlidir. Bunun içinde dönem içerisinde bu alanda kendilerini geliştirmeye amaçlamışlardır (Young, 2005).

Bu dönemde gelişim gösteren Yunan eğitim ideali, jimnastik ve müzik etkinlikleriyle bireylerin çok yönlü yani *beden ve ruhun harmonik bir bütün halinde gelişmesini* amaçlamıştır. Böylelikle *güzel bir vücuda sahip, zihni gelişmiş, ruh ve ahlak temizliği sağlanmış* kişilerin yetiştirilmesi mümkün kılınmıştır (Aytaç, 2018). Çünkü Klasik Çağ içerisinde ideal insan portresi, soylulara özgü olmaktan çıkarak, gerçekleştirilen müzik, jimnastik ve gramer eğitimleri aracılığıyla değişiklik göstermiştir. Kalos (güzellik) ile sadece dış görünüm değil ruhsal yapının yansıması, agothos (iyi) ile de bedensel yetilerin beraberinde sosyal davranış ve bilgeliği içerisinde barındırmıştır. Tüm bunlara sahip olmayı başaran vatandaşlar kalokagothos (ideal insan) olarak statüleştirilmiştir (Dürüşken, 1996; Yıldırım, 2011).

Solon'un Panhelenik Oyunlar'a para ödülü koyan bir yasa çıkartmış olması oyunların gözde bir hal almasını sağlamıştır (Swadling, 1999). Öyle ki oyunlar amatör kısıtlamalar olmadan, sporcuların oyunlarda özgürce yarışmalarını, istedikleri gibi kazanç elde etmelerinin yolunu açmıştır. Ana şehirler olimpiyat galiplerini nakit para, ücretsiz yemekler ve onurlarla ödüllendirmiştir. Atina'nın, olimpiyat galiplerine 340.000 ABD doları değerinde 500 drahmi vermiş olduğu bilinmektedir (Kyle, 2014). Solon ile başlayan demokratikleşme hareketleri oyunların aristokrasiden sıyrılmasına ve halkın da oyunlara katılımına olanak sağlamıştır (Thompson, 1978). Bu durum olimpiyat oyunlarında çeşitli spor branşlarının eklenmesi ile daha da kalabalık bir kitlenin oyunlara ilgi duymasını sağlamış böylece olimpiyatlara atfedilen değer doğal olarak artmıştır.

Solon Kanunları'ndan sonraki süreçte, Kleisthenes ve Isagoras arasında sivil iktidar mücadelesi başlamış ancak Kleisthenes demografik tanınma üzerinden bir strateji geliştirmesi ve buna yönelik anayasal reformlar önermesi, halkın güvenini kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca Kleisthenes'in tanınmış bir aileye mensup olması meclise hitap etme gücü kazanmasına etki etmiştir. Alt zümrede ki Atinalıların da vatandaş olarak konumlarının güvence altına alınarak kırılabilirliklerinin azaltacağını ve kendilerini vatandaş olarak daha iyi ifade etmelerini izin verebileceklerini görmeleri ardından Kleisthenes güç ve nüfus mücadelesinden galip çıkmıştır (Ober, 2007).

Bu mağlup edilişin ardından Isogoras, zamanın en iyi ordusu ile tanınan, oligarşi yönetim biçimine sahip olan Sparta'dan kendisini göreve getirmeleri için yardım istemiştir. Spartalı ordusu, Atina'nın çevre kasabası olan Attika'yı işgal ederek Kleisthenes ve 700 takipçisini kovmuştur. Ancak Spartalıların yasama konseyini fesh etme ve Isagoras için sadık bir hükümet kurma çalışmalarına Atina halkı karşı çıkmıştır. Demokrasi adımlarında açığa çıkan bu sekme ardından da Kleisthenes'in geri dönerek demokrasinin kurulmasını sağlayan reformları gerçekleştirerek tüm yetişkin erkeklere vatandaşlık hakkı tanımıştır (Tridimas, 2011). Demokrasiyle halk tarafından aktif ve kolektif olarak elde edilen siyasi güç, sınıflarına veya statülerine bakılmaksızın kültürel olarak potansiyel vatandaş olarak tanımlanan tüm devlet sakinleri kast edilmiştir (Ober, 1993). Bu demokrasi atımlarından sonra halkın birçok siyasi ayrıcalık elde etmiş olması, orta sınıf ve aristokratların sınıfsal ayrımlarının birbirine yakınlaşmıştır. Ancak kadınlar hala sosyal haklardan yoksun bırakılırken köleler vatandaş sayılmamaya devam etmiştir (Leonard, 1923; McIntosh, 1957).

Demokrasi hareketlerinin yalnızca hürler tabakasını kapsamasından dolayı da *aristokratik demokrasi* olarak da adlandırılan sistemin sürdürülebilirliğinin eğitim yoluyla sağlanabileceği düşünülmüştür. Bu düşünce doğrultusunda entelektüel eğitimin, yetenek olarak getirilemeyen şeyleri sağlaması gerekmiştir. Kısacası şehir-burjuvasının toplumuna erdemlerini, eğitim ve öğretim yoluyla kazandırması zorunluluk hali kazanmıştır (Aytaç, 2018). Bu doğrultuda aristokrat kültürünün hayati noktasını oluşturan beden eğitimi ve spor faaliyetleri (Harmandar Demirel & Yıldırım, 2013), mücadele sporlarının yapıldığı kurumlar olan palaestraların yanı sıra beden eğitimi ve eğitim için daha kapsamlı yapılar olan gymnasiumlarda zorunlu olarak 7-18 yaş arasındaki erkek çocuklarına eğitim verilmiştir (Alpman, 1972).

Böylece Eski Yunan eğitim ideali (paideia) uğruna zihin ve beden açısından uyumlu bir kişilik oluşturma gayesiyle okullarda temel derslerin beraberinde düzenli beden eğitiminin şart koşulmuş olduğu dersler görülmeye başlanılmıştır. Bunun içinde bu tesisler içerisinde *paidotribes* olarak adlandırılan beden eğitimi öğretmenleriyle eğitimler sürdürülmüştür (Dürüşken, 1995). Antik Yunan'ın sosyal ve kültürel anlamda zirveye ulaştığı dönem olan Klasik Çağ'ın devlet tarafından zorunlu kılınan ve desteklenen eğitim ideali, her anlamda kent devletlerinin öncüsü konumundaki Atina'nın oluşturduğu eğitim sisteminde görülmektedir. Atina eğitim sistemi diğerlerine de örnek olmuş, kısa sürede sistem tüm polislerde uygulanmaya başlanmıştır (Şinoforoğlu, 2019).

3.3.1. Atina Eğitim Sistemi

Atina eğitim sisteminin; hür ama saygılı, özgürlüğüne düşkün ama hukuka itaatkâr hem fiziksel hem de zihinsel olarak sağlıklı, fikren açık, harekete geçmeye hazır, tebaasını ve tanrularına bağlı kişiler yetiştirmek gibi birçok amacı olmuştur (Davidson, 2008). Bu amaçlar doğrultusunda demokratikleşmeye giden yolda Atina içerisinde eğitime yönelik birçok gelişmeyle karşılaşmıştır. Solon'un beden eğitimine yönelik düşünceleri şu şekildedir:

Beden alıştırma çalışmalarını gençliğe yalnız yarışmaları için tavsiye etmiyoruz, onları sadece yarışmalara katılsınlar diye zorlamıyoruz. Gençler bu çalışmaların sonucunda kendileri ve vatanları için büyük değer taşıyan erdemler kazanıyorlar. Yaptıkları iş bütün vatandaşların uğruna uğraştıkları ortak bir dava ile ilgilidir. Gençler görünüşte çamdan, meşeden, zeytin veya defne dalından yapılan fakat anlamında insanların bütün mutluluğunu taşıyan çelenkler uğruna yarışıyorlardı. Ben bu mutlulukla ferdin ve toplumun ortak özgürlüğünü, refahını güvenini, şen ve şerefini bir kelime ile tanrılardan diyebileceğimiz şeyleri kast ediyorum (Afyon ve Tunç, 1997, s. 33-34).

Beck'in (1964, s. 93-94) çalışmasında Aischines'in eğitimle ilgili olarak Solon yasalarını ifade ettiğini görmektedir:

Eski kanun yapıcılar özgür erkeklerin nasıl bir hayat sürdürmesi gerektiği, nasıl yetiştirilmeleri gerektiği konusunda açıklayıcı bir şekilde ifade ettiler; onlar aynı zamanda genç delikanlıların ve diğer yaşta erkeklerin davranışlarıyla da ilgilidiler. Okul müdürlerinin durumunda, ki biz onlara çocuklarımızı emanet etmek zorunda bırakırız. Onların rızıkları, onların iyi karakterli olup olmamalarına bağlı olmasına rağmen yine de kanun yapıcı onlara güvenmez. Onun durumu açılmasına göre birincisi özgür erkek çocuklarının hangi saatte okula gitmesi gerektiği ikinci olarak okulda başka kaç erkek öğrenci olması gerektiği ve son olarak ise okuldan saat kaçta çıkmaları gerektiğidir. Kanun

yapıcı, okul müdürlerine okullarını ve antrenörleri de antrenman yerlerini güneş doğmadan önce açmalarını yasaklar aynı zamanda ise onlara bu yerleri güneş batmadan önce kapatmalarını emreder çünkü boş sokaklar ve karanlık çok şüpheli durumlar arz etmektedir. Daha sonra okula giden erkeklerle ilgilenir kimlerin gitmesi gerektiği hakkında ve hangi yaşlarda gitmeleri gerektiği ve resmi olarak bunlarla kimin gözetiminde olması ile ilgili. Kanun yapıcı aynı zamanda paidogoginin yönetmeliği ile palastraideli Hermes'in ve okullarda ki müzelerdeki festivallerle de ilgilidir. Sonunda o erkeklerin müşterek katıldığı ve coşkulu danslar bölümü düzenlemelerini oluşturdu. Onun düzenlemesine göre şef 40 yaşında olmalıydı. Oğlanların yaşının üzerinde hiç kimse onlar okuldayken içeri giremezdi müdürün oğlu, erkek kardeşi ya da damadı hariç: bu kuralı ihmal etmenin cezası ölümdü. Hermes festivallerinde oğlanlardan sorumlu kişi, kendilerinden büyük yaşta kişilerle oğlanların arkadaşlık etmesine izin vermezdi. Eğer böyle kişileri gymnasiumdan çıkarmazsa özgür erkek çocuklarını kötü yola sürüklemekten yargılanır.

Metinde de görüldüğü gibi hukuk yoluyla eğitim sisteminde düzenlemeler yapılmıştır. Eğitimle elde edilmesi düşünülen amaçlar kapsamında dönemin eğitim kurumlarında antrenmanlar gerçekleştirilmiştir. Ancak bu uygulamalar demokrasiye giden yolda geçiş görevi üstlenmesinden, istenildiği şekilde bir sonuç alınamamıştır. Asıl etkisini ise demokrasi atılımlarından sonra gösterebilmiştir.

Gerçekleşen demokratik faaliyetlerden sonra aristokratik kesim beraberinde eğitim ve sosyal hayat içerisinde orta sınıf yer almaya başlamıştır. Endüstri ve ticari işlerin büyük kısmını köle kesime yaptırılması, vatandaşların boş zamana sahip olmasını sağlamış, devletinde vatandaşlık görevi olarak eğitim ve jimnastik sistemlerini zorunlu kılması erkeklerin eğitimde yer almasını esas kılmıştır (McIntosh, 1957). Bu değişimlerin yanı sıra demokrasi asıl etkisini, toplumda birey-devlet yaklaşması, sosyal bilinç, adalet ve ahlak anlayışlarını oluşturarak göstermiştir. Devlet destekli eğitim faaliyetleri de ideal insana giden yolda bu anlayışlar etrafında şekillenerek; bedensel, zihinsel ve ahlaki açıdan uyumlu bireyler yetiştirilmeye çalışılmıştır (Yıldıran, 2011).

Okul eğitimine geçilmeden önceki ilk eğitim faaliyetleri 6 yıl boyunca evde, hane kadınlarının sorumluluğu altında gerçekleştirilmiştir. Bazılarının günümüzde hala var olduğu, aktif oyunlar şeklinde gerçekleşen aktiviteler; hobi atları, salıncak ve tahterevalli, denge tahtası üzerinde yürüyüş, sivriltilmiş sopalarla oyunlar, pürüzsüz taşlar veya fındık benzeri maddelerin fırlatılması ve yakalanması, toplarla gerçekleştirilen çeşitli oyunlar, saklambaç ve bir tarafın ebe seçilip karşı takımı kovalama usulüne dayalı daha az şiddet içeren aktiviteler ve benzeri versiyonlarıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak bu oyunlar eğitim sistemlerinde olduğu gibi erkek çocuklarında görülmüş, kızlar kil ve

balmumundan yapılmış bebekleriyle zamanlarını geçirmişlerdir (Leonard, 1923). Örgün eğitim faaliyetleri ise üç aşamada gerçekleşmiştir:

1. aşması, 6-14 yaş,

2. aşama 14-18 yaş

3. aşama ise 18-20 yaş (McIntosh, 1957). Atinalı bir erkek çocuğunun eğitimi 7 yaşına geldiğinde; her biri ayrı bir usta tarafından öğretilen, 3 temel disiplinden meydana gelmiştir. Bu üç ana bölüm; temel dersler (okuma-yazma), müzik (mousiki) ve beden eğitimi (gymnastike) oluşmuştur (Beck, 1964). Temel derslerin içerikleri; okuma, yazma, dilbilgisi, hesap, resimden oluşurken, müzik eğitimleri içerisine; dans, şarkı söyleme, edebiyat (şiir okuma), telli sazlar ve flüt dahil edilmiş, beden eğitimi dersleri ise; güreş, koşu, cirit atma, disk atma, boks, okçuluk, top oyunları, pankrasyon ve silahlı koşulardan meydana gelmiştir (Davidson, 2008). Atinalılar bu eğitimlerde zengin ve yoksullar için eşitliği, demokrasinin bir işareti olarak görmüşlerdir. Her ne kadar durumu daha iyi olan erkek çocukların iyi okullara gitmesi beklenilse de her zaman böyle olmamıştır. Ancak yine de farklılıklarla karşılaşmış; zengin çocuklar okula daha genç yaşta başlamış ve daha uzun süre devam etmişlerdir. Bunun yanı sıra müzik eğitimlerinin yoksullar için gereksiz bir lüks olarak görüldüğü düşünülmektedir (Golden, 1990). Çünkü Atina'daki bu eğitimler özel olarak gerçekleştirilmiş; okul saatleri, sınıf büyüklükleri ve çocukların asgari yaşlarını düzenleyen yasalar çıkarmasına rağmen demokrasi, öğretmenlere lisans vermemiş, müfredatı belirlememiş ve para yardımıyla bulunmamıştır. Bu nedenle erkek öğrencilerin hangi disiplinleri öğreneceğini, iyi öğretmenlerin kim olduğu, okulda ne kadar kalacaklarını karar veren babalar olmuştur (Pritchard, 2014). Böylece eğitimler ebeveynlerinin imkanlarına göre şekillenmiştir. Her ebeveyn sosyal baskılara tabi olarak istediği eğitimin miktarını ve türünü almakta özgür olmuştur (Beck, 1964).

Bu eğitimler; adını Yunan dilinde çıplak anlamına gelen *gymnos* kelimesinden alan, erkeklerin soyunarak fiziksel temrinleri gerçekleştirdiği bir yer olarak tanımlanan “*gymnasium*”larda ve geçmiş dönemlerde de var olan Yunanca pale olarak bilinmesinden dolayı da *paleastra* olarak adlandırılan güreş okullarında gerçekleştirilmiştir (Sweet, 1987). Toplumun dini ve sosyal yapısı çerçevesinde gelişim gösteren bu yapılar, isimlerini başta Hermes ve Hercules olmak üzere tanrı ve kahramanlardan almış, eğitimin

ise barışçıl, hoş ve sağlıklı olarak sürebileceği, korunaklı yerler tercih edilerek ağaçlık ve su imkanına sahip bölgelere kurulmuştur (Wycherley, 1993).

Başlarda Yunanistan orta sınıflarının savaşçı olarak eğitilebileceği bir yer ve gayri resmi yarışmalarda sporcuların antrenman yapması gerekmesi sonucu açığa çıkan spor salonları, zamanla sayılarının artması ile askeri özellikleri azalmaya başlayarak, yapılarında ve eğitim sistemlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Atletik tesislere ek olarak kütüphaneler, konferans salonları gibi ahlaki eğitimlerin verebileceği yerler inşa edilmiştir (Crowther, 2007). Böylece gymnasiumlar dairelere bölünmüş, koltuklarla donatılmış çalışma odaları yanı sıra çeşitli egzersiz tesislerini içerisinde barındırmıştır. Gymnasiumlar; paleastra veya güreş odaları, -bu yapılarda sporcuların kaymalarını önlemek amaçlı zemin sıkıştırılmış toprak ya da kil ile kaplanmış- (Fuld, 1907), *dromos* adı verilen koşu pisti (Caruso, 2018), *sphairisterion* adı verilen top oyun alanları oluşturulmuş (Alpman, 1972), bunların yanı sıra geniş odalar (*exhedrae spatiosae*), *epebeum* (özellikle koltuklu büyük bir oda), *coryceum* (kum torbası odası), *conisterium* (dövüş odası), *loutrón* (soğuk banyo), *elaeothesium* (yağlama veya yağ depolama odası), sıcak ve buhar banyoları için banyo tesislerinin olmasıyla kompleks spor alanlarına dönüşmüştür (Skaltsa, 2012).

Gymnasiumlara göre daha küçük bir yapıya sahip paleastralar, bu spor salonlarının içerisinde yer alabildiği gibi bağımsız olarak da var olmaktadır. Paleastralar güreş ya da diğer sporlar için küçük eğitim alanları olarak işlev görmüş, en basit haliyle soyunma ve yıkanma tesisleri içeren bina ve açık bir meydana sahip alanlardan oluşmuştur. İçerisinde çıplak olarak gerçekleştirilen idmanlar ve bu çalışmalarda ihtiyaç duyulacak ekipmanlara (toprağı yumuşatmak için kazma, top, yular, cirit, boks sargıları vs.) yer almıştır (Beck, 1964). Bu spor tesislerinde çatılar inşa edilmemiştir. Yunan geleneği, çıplak bedeni açık havaya ve gün ortası güneşine maruz bırakmanın sağlıklı olduğunu savunmuştur. Beyaz bir ten kadınlık belirtisi olarak kabul edilmiştir. Yalnızca güneşin tehlikeli derecede ısındığı zamanlarda paleastraların duvarlarına asılı olan kaypakları giymelerine izin verilmiştir. Ayrıca paleastraların profesyonel flüt kadroları da bulunmuş, egzersizlerin çoğu çeşitli hareketlerde zamanın korunabilmesi için flüt sesinde uygulanmıştır (Freeman, 1932).

Bu okullardaki öğretmenler, devlet tarafından atanmamış ancak işlerini özel bir girişim olarak devlet gözetiminde sürdürmüşlerdir (Mahaffy, 1883). Gymnasiumlar ve paleastralar içerisinde jimnastik öğretmenleri *gumnastai* ve *paidatribai* olarak

bilinmektedir. Gumnastailer vücudun genel gelişimi ve eğitimini denetlerken, paidatribailer egzersizleri yönlendirmiştir. Ayrıca tüm spor salonu ve öğretmenler *Gumnasiarchos* adı verilen görevlilerin sorumluluğuna tabi tutulmuşlardır (Hartwell, 1886).

Sofistler, Klasik Çağ'ın başlangıcında sızmış oldukları bu spor komplekslerinde uzun bir süre bulunmuşlar ve fiziksel faaliyetlerinin yanı sıra bilgeliğin peşinden koşulduğu bir yer haline çevirmişlerdir. Tarihin bu döneminde sofistlerin büyük rolü olmuş, bu binalar içerisinde kendilerine ait yerlerinin oluşu bunu kanıtlamıştır (Hawhee, 2004). Öyle ki 4. yüzyıl Atina'sındaki gymnasiumlardan *Akademia* ünlü filozof Plato ile Lykeion isimli kurum ise Aristoteles ile ilişkilendirilmiştir (Crowther, 2007). Böylece Klasik Çağ boyunca gymnasiumlar hem fiziksel hem de entelektüel eğitimin verilmiş olduğu alanlar haline gelmiş; her yaşta insanların günlük olarak kiminin şiir ve felsefe dersi aldığı, kimininse bedensel uzuvlarını güçlendirmek ve geliştirmek için alıştırma yaptığı yerler olarak hizmet etmiştir (Taylor, 1860).

7 yaşına gelen çocuklar *pedagog* adı verilen köleler tarafından bu okullara getirilip götürülmeye başlanılmıştır (Binbaşıoğlu, 1982). Yunan pedagolarının görevi efendilerinin çocuklarını okula götürmenin yanı sıra onları okul içerisinde gözetlemek ve korumak olmuştur. Bu kişiler genellikle yaşlı ve güvenilir ancak daima cahil ve saygı duyulmayanlardır. Yunan gençlerinin arasında oluşabilecek tehlikeli ilişkileri önlemek adına çıkış saatlerine oldukça dakik olmuşlardır (Mahaffy, 1883).

Genç öğrencilere ilk başta kolay egzersiz hareketleri öğretilmiş, esas olarak kollara yönelik yapılan ancak tüm uzuvlarında dahil edilmiş olduğu bir dizi hareket yaptırılarak gelişmiş jimnastik hareketlerine ön hazırlıklar gerçekleştirilmiştir. Bunlar; halat tırmanışı, sıçrayan kurbağa ve top oyunlarından oluşmuştur (McIntosh, 1957). "Gesticulation" (resticulation) olarak tabir edilen bu egzersizler tüm bedenin bilimsel jestleri ve hareketleri anlamı taşımaktadır. Gesticulation ile jimnastik aktivitelerinin yanı sıra çeşitli dans hareketlerine de hazırlanılmıştır. Ayrıca küçük çocuklara yakışır şekilde koşma, zıplama gibi egzersizler beraberinde disk ve cirit atmanın erken yaşlarda öğretilmeye başlanıldığı düşünülmektedir. Çünkü bunlar için gerekli materyaller çocuklara uygun olarak daha küçük boyutlarda üretilmiştir (Freeman, 1932).

Daha büyük ve güçlü hale geldiklerinde ise günümüzde spor olarak isimlendirilen ancak antik Yunanistan'da jimnastik olarak nitelendirilen, atlama, koşma,

disk ve mızrak atma son olarak da güreş (pentatlonda sporları) eğitimleri verilmiş, bunların yanı sıra top ve yüzme faaliyetleride görülmüştür. Ancak burada boksun atletik profesyonellik gerektiğini bu yüzden genç Yunan eğitimlerine dahil edilmediğine dikkat etmek gereklidir (Westerblad, 1909). Uygulanan her aktivite belirli amaçlar için tasarlanmıştır. Bu nedenle güreş türlerinin; bel, kol ve bacakları güçlendiriş olduğu düşünülmüş; çabukluk ve hızda iyileştirme sağlamanın yanı sıra akciğerler için faydalı olmuş; atlama, alt bacakları güçlendirmiş ve esneklik kazandırmış; fırlatma ise kol ve bilek kaslarını kuvvetlendirmiştir. Daha sonra gerçekleştiren; top oyunları, pankrasyon (güreş ve boks birleşimi mücadele sporu) gibi egzersizler temel aktivitelerle elde edilmiş olan bedenin gelişimine katkıda bulunmuştur (McIntosh, 1957).

Eski Yunan eğitiminde dans da önemli görülmektedir. Diğer eğitimlerle birlikte temel amacı, vücuda kısıtlamasız hareket zenginliği ve zarif bir hava vermek olmuştur. Bu nedenle, bunda başarılı olmak, en ağır ve en büyük karakterlere layık bir başarı olarak kabul edilmektedir. Bedenin alıştırmaları ile zihnin nitelikleri arasında orta bir konuma sahip olan müzik ise Yunanlar tarafından aynı şekilde özenle geliştirilmiş ve gerekli kibar bir başarı olarak görülmüştür. Eskiler bu sanata harika etkiler atfetmişler; tutkuları yatıştırmaya, tavırları yumuşatmaya, hatta barbar ve vahşi mizaçları insanlaştırmaya muktedir olduğuna inanmışlardır. Ancak Yunanların; en gevşek ve en utanç verici tutkuları heyecanlandırmak amacıyla hem müzik hem de dansın komedyenler tarafından uygulandığı tiyatrolarının aşırı ahlaksızlığı yüzünden sonunda bozulmuş ve ahlaksız kalmıştır (Robertson, 1821).

Beden eğitimi derslerinin yanında lir çalma ve gramer dersleri de sona ermiş ancak toplumun beden faaliyetlerine verdiği önem doğrultusunda jimnastik derslerinin yaşlılık onları bu hayattan kesip alıncaya kadar devam ettiği düşünülmektedir. Okuldan ayrılan çocuk, geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalmayacak kadar zengin ise az çok istediği yaşamaya bırakılmış; bu süreç içerisinde de zamanlarının çoğunu atletik uğraşlarla; at binme ve araba sürmeye gibi eğitimlere harcamıştır. Ancak zengin bir aileden gelmiyorsa ticareti veya mal ile uğraşmayı öğrenmek zorunda kalmıştır (Freeman, 1932).

18 ila 20 yaş arasına gelen gençler ise “*ephebes*” olarak adlandırılan 2 yıllık zorunlu askeri eğitime tabi tutulmuştur. Devlet tarafından mali olarak desteklenerek, iki yıl boyunca çeşitli askeri becerilerle eğitilmişlerdir (Hin, 2013). Askeri beceriler; silah teslim etme ve taktikler (*hoplomachein*), okçuluk (*toxuein*), cirit atma (*akontizein*),

mancılık hedefleme ve ateşleme eğitimlerini içermiştir. Tüm bu eğitimlerden iki ücretli paidotribai sorumlu olmuştur. Ayrıca ebhebik hizmetlerinin başlangıcında, belirli bir vatanseverlik duygusunu aşlamaya hizmet etmiş olabilecek bir türbe türü (*hiera*) dışında hiçbir edebi veya felsefi eğitim onaylanmamıştır (Kennel, 2015). 2. yıllarında ise *ephebeler* Atina bölgesini korumak için sınırlarda devriye gezmekle yükümlü olmuşlardır. Ancak 3. yıllarına geldiklerinde *ephebeia* artık zorunlu olmaktan çıkmış, bunun yerine seçkin bir ayrıcalık haline gelerek odak noktasını fiziksel idmanlara ek olarak entelektüel eğitime (edebiyat, felsefe, retorik ve müzik) kaydırmıştır (Hin, 2013).

Erken Yunan beden eğitimi öğretmenlerinin amaçlamış olduğu kusursuz beden yapısı, yapılan eğitimler sonucunda öncelikli olarak sıkı çalışmanın bir kanıtı olarak sporcuların kaslarında ortaya çıkmıştır. Pindar'ın atletik zafer şiirinde sıklıkla karşılaşılmış olan Yunanca *ponos* kelimesi, acıyı ifade etmekten çok zahmete işaret etmiştir. Gymnasium bağlamında da *ponos*; kas gelişimini sağlamakla kalmamış askeri kullanışlılık, atletik mükemmellik ve areteyi başarmak için gerekli zorluğu anlatmıştır. Atletik kasların estetik çekiciliği sadece matematiksel olarak ölçülebilen denge ve uyumundan değil, aynı zamanda toplumun özgürlüğünü koruyabilecek bir arete durumuna ulaşmak için asil gönüllü çaba ile ilişkisinden meydana gelmiştir (Reid, 2012). Bu bağlamda da sanatçılar, devamlı olarak çıplak spor yapan gençleri seyrederek, insan bedeni hakkında elde ettikleri bilgileri eserlerine yansıtmışlardır (Dürüşken, 1995).

Klasik Yunan atletik güzellik idealini belirleyen unsurlardan birinin kas olması açısından ideali anmak için dönem heykellerine görülmekte olan bu tipik atletik çıplaklığa bakmak yeterli olmuştur. Açıkça görüldüğü gibi geliştirilmiş deltoidler (omuz kasları), yontulmuş pektoraler (göğüs kasları), 6 paket karın kası, belirgin quadricepsler (bacak kasları), çıkıntılı kalçalarla atletik bir erkeğin estetik olarak duruşu gözler önüne serilmiştir (Reid, 2014). Çünkü Yunan heykel sanatlarında ölçüler birebir simetri ve orantı kullanılarak mükemmel bir şekilde gösterilmiştir (Davidson, 2008). Eski sporcuların sanatsal imgelerini görmek gerçekte nasıl görülmekte olduklarının yanı sıra denge ve uyum içerisinde ruhlarının arzu edilen durumunun da bir ifadesi olmuştur. Bu bakımdan atletik vücudun güzelliği aynı zamanda ruh güzelliğinin de ifade etmiştir. Heykelerde bedensel estetiğin beraberinde alçak gönüllülük ve dinginlikte sergilenmiştir. Zafer anında Yunan atlet bir tanrıyı anımsatmış ancak başındaki taş gibi ihtişamı kısa ömürlü olmuştur. Gerçektende uyumlu ve sakin bir atletik ruh ifadesi tanrılara benzemek için yapılmış; sporcular zorlu alıştırma yaparken bile yüzlerine

bunu yansıtmamışlar ve ilahi statüyü sağlamak için efsanevi Hercules gibi zaferlerinde yükselmeyi hedeflemişlerdir (Reid, 2014).

3.3.2. Sparta Eğitim Sistemi

Kendine has siyasal ve sosyal yapısı ile kent devleri arasında *Lakedaimon* adı ile var olan Sparta, merkezinde yerli halk, çevresinde yarı yurttaş olan *perioikoilar* ve köle sınıfına mensup *heilotes* olarak adlandırılan insan topluluklarından meydana gelmişlerdir. Bu toplum içerisinde geçim heiloteslar'ın ürettiklerinden sağlanmış, ticaret yapmak ve işçi çalıştırmak yasak olup askerlik faaliyetleri toplumun tek uğraşdır (Tekin, 2008). Bu durumu ise ülkeye sonradan gelen Dorlar'ın yerli halk üzerine oluşturmuş oldukları baskı açığa çıkarmıştır. Bu yüzden Spartalılar'ın eğitim ve öğretim sistemleri iç karmaşa ve dış tehditlere karşı direnç gösterebilme olarak, *savaşa hazırlık okulu* karakteriyle savunmaya dayalı gelişmiştir (Aytaç, 2018). Bu durum diğer Yunan devletleri eğitim idealini oluşturan kalokagathianın anlamında da farklılık oluşturmuş, daha dar bir anlama sahip olarak askeri yiğitlik, cesaret, kahramanlık ve vatanseverlik ile ideal insan ifade edilmiştir. Yine de varsayımsal olarak, dış güzellik Spartalılar içinde önemli sayılmış; aslında burada vurgulan şey fiziksel güzellikten öte zindelik olmuştur. Çünkü fiziksel uygunluğa sahip olmayanların savaşta üstün gelebilmesi imkânsız görülmüştür. Öte yandan entelektüel alanda öncelikli olmasada takdir edilmiştir (Nikityuk, 2019). Eğitim öğretim faaliyetleri de Sparta ideal insanını yetiştirme amacıyla ile askeri temelle gerçekleştirilmiştir.

Yasa koyucu olarak bilinen Girit ve Dorlar'ın askeri disiplininden etkilenen Lykourgos, bütün yurttaşların kendi yönetim tarzına katılabilecekleri bir sistem oluşturmuştur. Bu sistemle kadın erkek farketmeksizin bütün özgür yurttaşları; bedensel dayanıklılık ve devlete tam bir itaat eğitimini hedefleyen bir eğitim programına dahil etmeyi planlamıştır. Fiziksel eğitimleri, vahşi ve katı bir beden eğitimi sistemiyle diğerini ise askeri becerilerinde içinde bulunmuş olduğu müzik ve dansla vermeye çalışmıştır. Bu sebeple Sparta eğitim sistemi beden eğitimi ve müzikle sınırlandırılmış, edebiyat öğretimi ise ilkel düzeyde olmuştur. Kısaca devlet kontrolünde, masrafları devlet tarafından karşılanan (bu yönü ile diğer Yunan eğitim sistemlerinden ayrılan) devletin amaçları doğrultusunda gerçekleştirilen askeri kampa benzer eğitim uygulanmıştır (Davidson, 2008).

Lykourgos düşünceleri doğrultusunda, çocukları okula koyma, davranışlarını denetleme ve bedensel ceza verme konusunda mutlak güce sahip görevliler atamıştır. Bu görevlilerin de emirleri altında genç usta kadroları bulunmuştur. Bu eğitimlerde çocukların ayaklarını botlarla yumuşatmak yerine, çıplak ayakla onları güçlendirmeleri gerektiğini, böylelikle de daha kolay yokuş yukarı çıkıp, daha güvenli yokuş aşağı inebileceklerini, hatta daha hızlı koşup daha uzağa ve yükseğe sıçrayacaklarını düşündüklerini belli etmiş ve eğitimler bu yönde düzenlenilmeye başlanılmıştır (Harley, 1934). Kıyafet konusunda da aynı doğrultuda düşünen Lykourgos, çocuklara tüm yıl boyunca tek bir giysi kullanmaya alışmaları buyurmuştur. Böylece çocukları kadınsılaştırmayacak, çok soğuk ve sıcaklara karşıda daha dayanıklı hale gelebileceklerdir (Spartalıların Anayasası, 1980: 282).

Sparta idealinin merkezinde yatan “*agoge*” olarak bilinen eğitim faaliyetleri, Xenophon, Plato gibi yazar, sofist, tarihçileri takip edenlerin gözünde yüz yıllar boyunca sert disiplinli, cesaret, erdem ve itaat içerikli yapıya sahip olmuştur (Kennell, 1995). Sparta eğitimi bu özellikleriyle ön plana çıkması ve tüm vatandaşların istekleri doğrultusunda, herkesi eşit imkanlarla mümkün olduğunca aynı hale getirmeyi hedeflemiştir (Ducat, 2009). Sparta’da devlet tarafından tanımlanan eğitim kurslarına yedi yaşında, vatandaş ve asker olabilmek için gitmişlerdir. Kursları başarıyla tamamlayanlar Spartalı olarak nitelendirilmiştir. Bu eğitim faaliyetleri üç yaş grubu şekline ayrılmış; 7-14 yaş aralığındakilere *paide*, 14-20 yaş aralığındakilere *payiskoi* ve 20-30 yaşındakilere ise *hebontes* olarak isimlendirilmiştir (Chiristesn, 2017).

Eğitimler içerisinde çocuklar doğar doğmaz devlet tarafından kontrol edilmiş, herhangi bir bedensel yetersizliği bulunanlar uçurumdan aşağı atılarak öldürülmüştür. Ancak bir kusura sahip olmayanlar devlet tarafından eğitimlere dahil edilmiştir (Davidson, 2008). İlk eğitim için tüm sorumluluk ailelerini ait olmuş, çocuklar yedi yaşına gelene kadar yani kişilik oluşumu için önemli bir dönemde annelerinin gözetiminde gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Daha sonra *paide* eğitimine dahil olabilecek yaşa ulaşanlar, öğretmenlerin sorumluluğuna alınarak; dilbilgisi, müzik ve beden eğitimlerine tabi tutulmuşlardır (Ducat, 2009). Ancak derslerin içerikleri hakkında kesin bilgilere ulaşılamamakla beraber Sparta eğitim faaliyetlerinin, toplumunda dahil olduğu ve açık havada gerçekleştirildiği⁶ (Strauss, 1939), böylelikle içerisinde ailelerininde

⁶ Sparta eğitimi bu yönü ile özel olarak sadece maddi durumu elverişli olanların yararlanabildiği diğer antik Yunan eğitim sistemlerinden ayrılmıştır.

bulunmuş olduğu seyirci toplumunun alaylarına veyahutta tezahüratlarına maruz bırakılıp beden eğitimi dersleri ile kazandırılan güç ve dayanıklılık, dans ile elde edilen düzen ve disiplin, son olarak da müzik ile savaşçılık ruhu kazanımların ne tür formlara dönüşebileceği gözlemlenilmiştir (Davidson, 2008).

Ayrıca halkın önünde yapılan yürüyüşler *taciturn* olmuş yani bir heykelin çıkarabileceği kadar ses ile yürüyen öğrenciler var olmuştur. Spartan eğitiminin ve yaşamının temel özelliği olan komutlara itaat edilmediğinde toplum içerisinde ağır cezalar hatta fiziksel şiddetle karşılaşılmıştır (Strauss, 1939). Bu durumla alçakgönüllülük alışkanlığı kazanması istenmiş ve ellerini giysisinin altına gizlemesini, yürürken ayaklarına bakarak ilerlemelerinin gerektiğine dair yasa konulmuştur (Spartalıların Anayasası, 1980).

Sparta okul eğitimleri içerisinde halka açık olarak verilemeyen tek eğitim “hırsızlık” faaliyetleri olmuştur. Bu durum hakkında birçok çelişkiyle karşılaşılmaktadır. Hırsızlık egzersizlerinin yalnızca çocuklar tarafından uygulandığı ve bu olayın besin eksikliğinden gerçekleştiği (çünkü kırsal kesimlerde meyve, sebze, tahıl çok kolay bulabilir), kimi görüşe göre hırsızlığın iyi bir şey olduğu kimi görüşe göre ise çalmanın kötü bir şey olduğu ancak çocukların bunu yapmaya zorlandığı gibi farklı izlenimler doğurmuştur. Her şeye rağmen, en iyi hırsızlara verilen onurların gelecekte gençlerin kariyerlerini etkileyecek etkiye sahip olması abartı bir çılgınlık olarak görülmüştür (Ducat, 2006). Lykourgos, çocukların ihtiyaçlarını giderecek kadar peynir çalmasını hoş gören bir yasa çıkarmıştır. Fazla peynir çalabilmek onur verici bir beceri olarak görülmüştür. Çünkü durum yiyecek çalmaktan öte, hırsızlık aşamasında kazanılacak yetilerle alakalı olmuştur. Yani hırsızlıkla casus ve suikastçi davranışlarını öğretme bilmek hedeflenilmiştir. Hırsızlığa kalkışacak çocuğun bu işi gerçekleştireceği zamana göre bir plan yapması gerekmiş, tuzak kurmuş, gerektiğinde casus kullanmış ve böylelikle zihinsel becerilerini geliştirebilmiştir (Spartalıların Anayasası 1980: 282). Ardından başarılı olanlar alkışla ödüllendirilirken, yakalananlar cezalandırılmıştır (Davidson, 2008). Onurlu bir iş sayılan hırsızlığın başarısızlığı sonucunda ceza verilmesi, kurallara uyulmaması ve çalma işini becerememeleri gibi nedenlere bağlanılarak, Artemis Orthia sunağında da kamçı gibi sert bir cezayla sonuçlandırılmıştır (Spartalıların Anayasası, 1980: 282).

Spartalıların yaşamlarının merkezinde ortak yemek kültürü bulunmaktadır. Yetişkin erkekler, akşamları gruplar halinde halka açık alanlarda zorunlu olarak yemek

yemişlerdir. Bu yemeklere; yiyecek, şarap ve para gibi katkılarda bulunmayanlar vatandaşlık statülerini kayıp etmişlerdir. Böylesine yemek kültürüne önem veren toplumda çocuklara halk eğitiminin bir parçası olarak yemek kültürü öğretilmiş; yedi yaşını bitiren oğlanlar barakalarda yaşamış ve ortak sofralarda (phiditia) yemek yemişlerdir. Yemekleri paylaşmak vatandaşları eşit veya herhangi bir oranda benzer yapan şeyin önemli bir parçasını ifade etmiştir (Wess, 2018). Öyle ki fiziki eğitimler boyunca beslenmede kısıtlamalar uygulanmıştır. Erkeklerin ihtiyaç duydukları takdirde yemeksiz çalışabilmelerini, reçel veya süslü yemekler olmadan düz yiyeceklerle karşı karşıya kaldıklarında uzun süre dayanabilmeleri amacıyla mideye asla aşırı yüklenmemişlerdir. Böylece daha sağlıklı ve yiyeceklerle şişenlere göre daha esnek ve sağlam bir vücut elde edebilmişlerdir (Harley, 1934). Ayrıca bu kemer sıkma kültürünün askeri amaçlara hizmet etmiş olduğu, savaşa hazırlık için organize olarak zorluklara hazırlanıldığı varsayılmıştır (Wess, 2018). Tüm bu uygulamalar ile daha girişimci ve kendine yeten iyi askerler yetiştirilmiştir.

Bir çocuğun varlığında önemli bir değişim, ergenliğe ulaştığında ve paides'ten bir sonraki yaş grubuna payiskoi'ye taşındığında meydana gelmiştir. Erkek çocukların öğretmenlerle çalışması bu noktada sona ermiş, onları vatandaş ve asker olmaya hazırlayan sıkı kontrollü bir çıraklık süreci başlamıştır (Chiristesn, 2017). İlk iki yıl boyunca *melleirenes* olarak bilinen, tüm zamanlarını silah kullanımı ve çarpışma yöntemlerini öğrenme ile geçirmişler, *bideoi* adı verilen görevliler gözetiminde on gün de dayanıklılıklarını sınamak için sert bir imtihana tabi tutulmuşlardır (Davidson, 2008). Bu eğitim süreçleri boyunca erkekler düzenli olarak spor yapmaya devam etmişlerdir. Ancak şimdi bunu güçlerini ve liderlik niteliklerini sergilemeye yönelik daha rekabetçi olarak gerçekleştirmeye başlamışlardır (Chiristesn, 2017). Yirmi yaşlarına geldiklerinde ise bu erkekler, *eireneler* olarak gerçek savaşa benzeyen bir eğitim ve çalışma aşamasına dahil olmuşlardır. Kendilerini en bayağı yiyeceklerle beslemiş, kamışlar üzerinde uyumuş ve çok nadir olarak yıkanmışlardır. Ağır silahlarla ve en yabani mücadeleler için hazırlık yaparak; atıcılık, binicilik, yüzücülük egzersizleri beraberinde top oynamışlardır. Pyrrhik olarak adlandırılan karmaşık dans türlerine katılarak gelişimlerini devam ettirmişlerdir (Davidson, 2008).

Eğitim faaliyetleri içerisinde beden gelişimine yönelik bir diğer yarışma olarak ise *Sphaireis* olarak isimlendirilen oyunculardan oluşan takımlar arasında gerçekleştirilen *sphairomakhia* adı ile bilinen top oyunu uygulanmıştır. Bir üst yaş grubuna geçebilmek

için gerçekleştirilen sınavlardan biri olduğu varsayılan bu oyunun; rugby, voleybol ve Amerikan futbolu karışımı olduğu düşünülmektedir. Oyun 14 kişilik takımlar arasında *bidiaioi* denen görevlilerin oyunu başlatması ardından uygulanmıştır. Aynı zamanda savaşta adam adama mücadeleye hazırlık olarak gerçekleştirilen oyun, platanistas denilen çınar ağaçları kaplı bir bölgede, birbirlerini suya atmaya çalışan oyuncuların vurma, tekmeleme ve birbirinin gözlerini oyma gibi sert fiziksel mücadeleleri içermiştir (Çığır Dikyol, 2016).

Platon'dan elde edilen bilgilere göre “güç testlerinden” yani ortak öğün, fiziksel egzersiz, av, saklanma, kırbaçlama gibi birçok faaliyette de bulunmuşlardır. Agoge'a dahil olan çocuklar düzenli olarak bazı festivallere katılmışlardır. Bunların en ünlü ve acımasız olanı Artemis Orthia ayini olmuştur. Gençler tanrıçanın sunağında ciddi bir şekilde kırbaçlanmış, en az acı çekerek en uzun dayanabilecek olana *bomanikas* ya da *sunak şampiyonu* ünvanı verilmiştir. Kuşkusuz bu acımasız görünen gelenek Spartalı gençlerin ne kadar sert olduklarının bir göstergesi ve muhtemelen ahlaki gücü aşılamanın da bir yolu olarak düşünülmüştür (Scanlon, 2002).

Antik Çağ'da yaşamın önemli bir parçası olan dansa Spartalı erkek çocuklara verilen eğitimlerde önemli bir unsurdur. Şarkı söylemeyi, arptan veya flütten elde edilen müzikler eşliğinde gerçekleştirilen koro faaliyetlerine her yaşta erkek ve kadının bulunduğu gruplar dans etmeye özel sevgi göstermişler, aileler düzenli olarak korolara katılmış, aynı şey muhtemelen çocuklar içinde geçerli olmuştur (Christesn, 2017).

Spartalılar bu genç yaşta başlayan eğitimler aracılığıyla; mütevazı, erdemli ve onur için yarışan asil karakterler, askeri ve avcılık becerilerini olgunluk yıllarına dahil eden, yeme içme alışkanlıklarında dengeli, düzenli jimnastik temrinlerinden sağlam yapılı, mallarını halkla paylaşmada cömert (özel ve zengin olmanın farkı aradan kalkmış, parayı önemsiz görmeleri şehir içinde özgürlük ortamı yaratabilmek için çalışmalara neden olmuştur), yasalara uymak ve uygulamak için yeterli güce sahip iktidarlara itaatkar, onursuzluktan ziyade savaşta asil olarak ölmeye istekli beyefendiler yetiştirilmiştir (Proietti, 1987).

Ayrıca diğer Yunan kentlerinden farklı olarak Lykourgos'un, kadının ilk ve en önemli işlevininim çocuk sahibi olmak olduğunu düşünmesi beraberinde, kadınların erkekten daha az vücut geliştirme yapmamasını emretmesiyle kadınlarda bedensel eğitimlere dahil edilmiştir. Bu düşünce yapısı doğrultusunda bakireler bedenlerini koşu,

güreş ve disk atma egzersizleri ile çalıştırmıştır. Böylece doğumda sabırlı ve güçlü olabilecek, acılar ile iyi ve kolay şekilde mücadele edebilecekler, çocukları ise güçlü köklerden gelen, kuvvetli bedenlerde büyüyebilecektir (Miller, 2004b).

Kadınlara karşı oluşan bu tutum eğitim sistemine de yansımış, diğer kent devletlerinden farklı olarak bu uygarlıkta erkeklerde olduğundan daha az olmayan bir aktivite programı uygulanarak kız çocukları da eğitimlere dahil edilmiştir (Spears, 1984). Bu eğitimler sonucunda güçlü atletik yapıya sahip kadınlar yapılan yarışmalar içerisinde yükselmeye başlayarak başarılar elde etmişlerdir. Spartalı kral Archidamos'un, Kyniska isimli kızı, Olimpiyat Oyunları'nda ilk kadın katılımcı ve şampiyon olma onuruna da sahip olmuştur. Devam eden süreç içerisinde Kyniska'nın ardından başta Spartalı kadınlar olmak üzere birçok kadın olimpiyat zaferlerini kazanmaya devam etmiştir (Miller, 2004b).

3.3.3. Klasik Çağ Eğitim İdealinin Çöküşü

Klasik Çağ polislerinde, eski aristokratik siyasi kültürünün yetersiz gelmeye başlaması üzerine demokratik bir toplumda demokratik bir kültüre gereksinim duyulmuş ve bu ihtiyacı gidermek için bilginler ön plana çıkmıştır (Şenel, 1995). Yetişkin yaşamlarının çoğu kısmını Atina da geçirmiş olan Platon, Aristoteles, Gorgias, Apology, Crito gibi düşünürler kendi bakış açılarından Atina demokrasisini incelemiş, sıradan vatandaşların demokrasisini-siyasi gücünü, konuşmalarıyla kontrol ederek yönlendirmişlerdir (Ober, 1993). Bu durum Yunan dünyasının birçok yerinde meydana gelen entelektüel bir hareketin işareti olmuştur (Walden, 1912). Böylelikle ilk defa Yunan kültürü içerisinde MÖ 450 civarında karşılaşılan *sofist* tabiri ile karşılaşmıştır (Aytaç, 2018). "Sofist" kelimesi *bilgeliliğin profesyonel pratişyeni* anlamı taşımaktadır. Birisine *sophos* (bilge) demek, en çok arzu edilen uzmanlığı atfetmek sayılmıştır. Yunan kent devletlerinin politik atmosferinde konuşma becerileri ile mükemmel iletişim kurarak beden eğitime yönelik faaliyetlerinde olmasada yıldızlar gibi parlamışlar (Broadie, 2003), eğitim alanlarında değişimler meydana getirmişlerdir.

Böylece beşinci yüzyılın ortalarında bilginin birçok yöne doğru genişlemesini sağlamak için hedeflenen bir hareketlilik başlatmışlardır. Özellikle ahlak bilimi, pratik devlet adamlığı, retorik ve gramere dayalı sorunların dikkate alınmasına yönelik bir eğilim başlamıştır (Walden, 1912). Çünkü bilginler, beden tek yönlü gelişiminin devlet için tamamen yarasız bulmuşlardır. Bedensel gücü arttırmaya amaçlayan yaşam

biçiminin, zekayı cüce etme eğiliminde olduğunu ve bu nedenle sporcuların entelektüel amaçlarının yanı sıra politika içinde yararsız olduğuna dikkat çekmişler, bu doğrultuda da atletik eğitimi onaylamamış ve onu her zaman küçük görmüşlerdir (Zimmern, 1895). Bu düşünceler beraberinde de fiziksel ve entelektüel eğitim arasında geçmiş dönemlerde olduğu gibi gizli çekim veya uyum ortadan kalkmış ve radikal bir düşmanlıkla karşılaşmaktadır (Marrou, 1964). Bu kapsamda sofistler; *kalokagathiayı* etik parçasından ayırarak, sade zihinsel bir eğitim haline çevirmişlerdir (Yıldırım, 2011).

Aristokratik ozan Theognis'den elde edilmiş olan bilgiler doğrultusunda; geçmiş dönemlerde *arete* (erdem) kavramının, yalnızca asillerde bulunmuş olduğu, sadece evlilik ve kan yoluyla nesilden nesile aktarılabilirdiği, sonradan öğrenilmesi veya kazanılması mümkün olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Ancak sonradan kazanılmasada kaybedilebilir bir olgu olduğu ifade edilmiştir (Şenel, 1970). Theognis'ten elde edilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi demokrasi gelmeden önce arete babadan oğula geçen bir sisteme dayalı olarak gelişirken, demokrasiyle birlikte herkesin öğrenme yolu ile elde edebileceği yönünde gelişmiştir. Demokrasi ardından ifade edilen arete fikri, beden eğitimi literatüründe bulunan, ahlaki değerleri ve öz kontrolü vurgulayan “karakter” tanımlarına benzetilmiştir. Demokratik toplumlarda spor yoluyla karakterin inşası, aklın ve ruhun iştahının birleştirilmesi ve uyumlaştırılmasıyla, onları dünyevi zevklerden (şöhret ve servet gibi) ve adalet gibi daha yüksek ideallere yönlendirecek şekilde sağlatılabileceği düşünülmüştür (Reid, 2007).

Mükemmelliğin ahlaki yönüne önem veren Platon, aretenin insanlara mutluluk veren bir nitelik olduğunu düşünmüş, eğitim hedeflerini de bu yönde şekillendirmiştir. Geçmiş dönemler boyunca olağan olan beden eğitimi ve spor aracılığıyla ruhta arete geliştirebileceğini inanmıştır. Ruhun, bedensel hareketin kaynağı, aretenin ise ruhun sağlığı olduğu ve vücudun sağlığa benzediği inançları doğrultusunda ilerlemiştir (A.g.e.). Bu çerçevede zihin için uygun bir araç olabilmesi bakımından çocukların bedenlerinin jimnastikle en yüksek derecede geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Platon'a göre, çeşitli ahlaki nitelikler geliştirmek, jimnastiğin gücü dahilinde olmuştur. Çünkü jimnastik dağınıklığa karşı korumasıyla erdeme giden yolu açarak; zihin, itaatsizlik, itaat, cesaret, kendine güven gibi faktörleri kazandırabileceği düşünülmüştür (Westerblad, 1909).

Sokrates ise zinde bir beden ruhta erdem üretmediğini, daha ziyade ruhun aretesinin bedeni mümkün olduğunca iyi hale getirdiğine inanmıştır. Sadece atletikliğin değil, hareketinde ruhun ve erdemin (*arete*) ürünü olduğu metafizik bir bağlamda, ruhun

sağlığı olarak kabul etmiş, kontrollü ve kasıtlı bedensel hareketin erdemi geliştirmesi gerektiğine inanmıştır (Reid, 2007). Aristoteles ise aretenin eğitim ve talimat yoluyla elde edilebileceğini, doğamız gereği içimizde olamayacağını, aynı zamanda doğal olan hiçbir şeyin eğitimle değişmeyeceğini belirtmiştir. Hem eğitimin hem öğretimin erdem için gerekli olmasının nedeni ise sadece karakteri (iyi ve güzel olan eylem kapasitesi) değil aynı zamanda zekayı (neyin iyi ve güzel olduğunu anlama) kapsaması görüşüne bağlamıştır. Disk atıcısı durumunda, antrenör sporcunun antrenmanına rehberlik etmek için kendi uygun form anlayışını kullanır ve sporcu tekrarlanan eylemler yoluyla uygun formun nasıl görüldüğünü ve nasıl hissettiğini anlar duruma gelir. Aristoteles'in eğitimlerinde de benzer şekilde öğrenciler ahlaki eylemler başlarlar ve bu performansla iyi ve güzel anlayışını geliştirirler (Reid, 2019).

Aristoteles özel etik önemi bağlamında, kişinin yalnızca bilimsel araştırmalarla işgal edilmesini, özgür doğmuş biri için aşağılayıcılık olarak görmüştür. Ona göre öğretilen jimnastikle vücuda bazı hareketler yapılır ve bazı başarılar elde edilir. Yani jimnastik, cesareti teşvik ettiği sürece eğitimin bir parçasını oluşturmaktadır. Eski Yunan filozoflarının çeşitli pasajlarında görülmüş olduğu gibi jimnastiğe etik bir değer biçilmeye başlanılmıştır (Westerblad, 1909). Tüm bu filozofların düşünceleri doğrultusunda kalokagathia idealinin içerisinde zihinsel-ahlaki erdemler bulunmaya başlamıştır. Ancak eğitim idealinin olmazsa olmazı olan jimnastik, eski önemini kaybederek sağlık üzerine etkileriyle var olmaya başlamıştır (Yıldıran, 2011).

Antik Yunanlar arasında anatomi biliminin ilerlemesi, bedene saygı duymaları nedeniyle engellenmiştir. Bu durum bir sakatlık durumuna dehşete kapılarak bakmalarına neden olmuştur. Yaklaşık olarak MÖ 460 civarlarında *tıbbın babası* olarak tanınan Hippocrates, batıl inanç ve cehaletten, iyileşme sanatını özgürleştirmek için çalışmalara başlamış ve sağlıklı yaşama yönelik birçok teori geliştirmiştir (Myers, 1901). Hipokrat: "... yiyecek ve egzersiz, zıt niteliklere sahip olmakla birlikte sağlık üretmek için birlikte çalışır" bu düşünceleri doğrultusunda da hastalar için egzersiz reçetesi yazan ilk doktor olmasada, tüketimden muzdarip bir hastaya, yazılı egzersiz reçetesi veren ilk kayıtlı doktor ününe sahip olmayı başarmıştır (Tipton, 2014). Zamanla Yunanlı bilginlere göre tıp, felsefe ve retoriğe eş değer bir hal almış, "kendine özen göstermek, kişisel sağlığa katkıda bulunur ve beden korunmasının yanı sıra ruh tedavisine bağlıdır." düşüncesi etrafında filozof ve hekimler arasında ortak bir anlayış gelişerek; insanı, insani ruh ve bedenden oluşan bir bütün olarak görmeye başlamışlardır (Pavlogiannis, vd., 2007).

Bu düşünce doğrultusunda da Yunanlar, sağlık açısından beden temrinlerine yönelmeye başlamış ve sıhhatli bir ruhun ancak sağlam bir bedende olacak görüşünü kabul etmişlerdir (Dewey, 1928). Jimnastik eğitimlerinin sağlık üzerindeki etkisinden dolayı spor salonlarının şifa Tanrısı Apollo'ya ithaf edilmiş olduğu düşünülmektedir (Fuld, 1907). Bu gelişmeler ardından da jimnastik faaliyetleri sağlık amacı doğrultusunda toplum içerisinde yerini alarak sürdürülmüştür.

3.4. HELENİSTİK ÇAĞ (MÖ 323-31)

Makedonya, önemli sayıda küçük kabilelerin bir araya gelmesi ile oluşmuş Trakya bölgesinde bulunan bir krallıktır. Makedon kralları, Hercules'in soyundan geldiklerini öne sürerek, aslen Yunan kökene sahip olduklarını iddia etmişlerdir (Russel, 1839). Ancak diğer Yunan kent devletleri bunu kabullenmeyerek onları barbar olarak nitelendirmişlerdir. Makedonya ilk kralı Caranus'tan itibaren kesintisiz bir şekilde hüküm süren bu krallığa 24 yaşında II. Philip isimli genç, halkın beklentilerini sağlamak ve imparatorluk kurmak için başa geçmiştir. Sahip olduğu konuşma yeteneği ona evrensel bir güven ve şefkat kazandırmıştır (Robertson, 1821). II. Philip, hüküm süreceği zaman zarfında sınırlarını nasıl genişletebileceğini, komşularını nasıl küçültebileceğini ve kendini Yunanistan'ın işlerine nasıl dahil edebileceğini düşünerek bu yönde çalışmalarına başlamış (Russel, 1839), ilk düzenlemeleri ise askeri disiplin üzerinde gerçekleştirmiştir (Robertson, 1821).

Makedonlarında dahil olduğu bütün Yunan devletleri için Persler savaşı tehlikesi teşkil etmeye başlamış, bu yüzden Yunan devletlerinin kendi aralarında birleşmeleri gerekmiştir. Böylece Panhelenizm (Yunan birliği) düşüncesi doğmuştur. İç ve dış karışıklıkların ardından diğer Yunan kentlerince, askeri ve ekonomik gücünden dolayı II. Philip önderliğinde Yunan birliğinin gerçekleşebileceğini düşünmeye başlamış ve MÖ 337 yılında II. Philip'in başkanlık etmiş olduğu ulusal kongrede *Hellen birliği* sağlanmıştır. Ancak II. Philip'in MÖ 336 yılında suikast sonucu hayatını kaybetmesi üzerine Makedon ve Yunan karışımı ordu ile Persler üzerine seferi gerçekleştirememiştir. Onun bu görevini ise 20 yaşında tahta geçen oğlu III. Alexander (Büyük İskender) tamamlamıştır (Şenel, 1995).

Büyük İskender on üç yıllık hükümdarlığında (MÖ 336-332), büyük Pers İmparatorluğu'nu feth etmesi ardından batıdan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir alanı zapt ederek Makedon İmparatorluğu'nu kurmuştur (Worthington, 2003). Bu işgaller

esnasında bile Yunan toplumunun temel yapı taşlarından olan spor motifleriyle karşılaşmıştır. Bu bakımdan İskender, Asya'yı ilk işgalinde, Truva'nın altına indiği sırada Akhilleus'u onurlandırmak için geleneklerindeki gibi çıplak koşu gerçekleştirmiş ve Athena için fedakarlıklarda bulunmuştur. Mısır seferi sırasında şifa tanrısına kurban vermiş, meşale yarışları (Lampada), atletik ve sanatsal oyunlarla tüm ordusuna geçiş töreni düzenlemiştir. Mısır'dan ayrıldıktan sonra (MÖ 331 civarı) Fenike Tire'de Herakles için fedakarlıklarda bulunarak atletik ve sanatsal oyunlarda bulunmuştur. Son olarak, Hindistan'daki zaferi ve Gedrosian çölünden güvenli geçişi için de sanatsal ve atletik oyunlarda bulunarak teşekkürlerini sunmuştur. Ayrıca bu atletik etkinlikler içerisinde gerçekleştirilen süvari koşularının, savaş öncesi binicilik becerilerini geliştirmeye yönelik olabileceği düşünülmektedir (Adams, 2003). Tüm bunların beraberinde kampa yerleşmelerinin ardından daha basit düzeyde kendi aralarında musiki yarışmalar gerçekleştirmişlerdir. Müziğin dahil edilmesinden dolayı rekabetlerin, eğlence amaçlı yapıldığı düşünülmektedir (Miller, 2004a).

İskender'in Doğu'ya doğru gerçekleştirmiş olduğu bu yayılımlarda görülmekte olduğu gibi Yunan kültüründe beraberinde götürmüş, klasik Yunan hayatı içerisinde uygulanmakta olan beden eğitimi ve spor faaliyetlerini imparatorluk içinde kurulmuş şehir devlerinde devam ettirmiştir. Bu kapsamda gymnasiumlar bu bölgelerin Helenleştirilmesine büyük katkı sağlamıştır (Aytaç, 2018). Öncelikli olarak hükümetin Yunan olması, imparatorluğun içerisine dahil edilen yeni medeniyetlerin Yunanca öğrenmesini zorunlu kılmıştır (Jones, 1964). Daha sonra ise Yunan dünyası, İskender'in fetihleri genişledikçe bir spor salonunda egzersiz yapmanın ve Yunan spor oyunları ile ilişkilendirilen etkinliklerde yarışmanın "ait olma" anlamına gelen şeyin temel bir parçası olduğunu anlamıştır. Böylece Yunanlar gibi jimnastikle rekabet etmeyi öğretmek ve Yunan dili öğrenmek Helenleşme sürecinin bir bileşeni haline gelmiştir (Murray, 2015). Bu durum Yunanistan beraberinde Mısır ve küçük Asya'da olağanüstü şekilde gelişme göstermiş; entelektüel ve jimnastik amaçlı birçok faaliyetlerde bulunmuşlardır (Forbes, 1945).

Krallar, Helenistik dünyanın dört bir yanındaki Yunan uygarlığının sosyal ve kültürel eklemlenmesinde bu merkezlerin oynadığı önemli rolün bilincinde olarak gymnasiumlarda bulunmak istemişler, spor salonunun kurulumlarına ve faaliyetlerine hayırseverlik (euergesia) yoluyla yapılan kraliyet propagandası tüm dönem boyunca iyi bir şekilde kanıtlamış ve bu yapıların gelişmesini sağlamışlardır. Helenistik jimnastik,

kapılarını sadece yerleştirildikleri polislin vatandaşlarına değil, yurt dışına seyahat ederek ve yerel sınırlamaları aşarak paideyalarını geliştirmeye istekli seçkin yabancılara da açmıştır. Bu uluslararası atmosfere, misafir öğretmenlerde katkıda bulunmuş ve sıklıkla sınıfların devamlılığını ve çeşitliliğini sağlamışlardır. Böylece jimnastik faaliyetleriyle ortak bir kültüre sahip Helenleşmiş seçkinler üreterek, krallıkların heterojen bölgelerini bir arada tutan kraliyet gücünün stratejik müttefikleri haline gelmişlerdir (Troncoso, 2009).

Bu gelişimler ardından spor tesisleri, Helenistik formunda çeşitli amaçlara hizmet etmiştir. Pratik ve teorik bilgilerin, fiziksel becerilerin ve entelektüel teknik ve yeteneklerin aktarıldığı yer olmuş; çocukların okuma, yazma ve aritmetik gibi temel kültürel teknikleri edindikleri, müzik sanatlarını öğrendikleri ve çeşitli spor yarışmalarında birbirleriyle yarıştıkları yerlerdir. Spor disiplinlerinin pratiği ve yarışma yeri, geçiş töreni veya tören alanı, ebhebe için eğitim merkezi, erkekler ve yaşlılar için ikamet yeri, kahramanlara ve tanrılara ibadet yeri, yılda birkaç kez düzenlenen festivaller için ziyafetler aracılığıyla sosyalleşebilme yerleri olarak hizmet vermiş. Bu kapsamda kent topluluğu siyasal ve kültürel kimliğini garanti altına almıştır (Schloz, 2007). Ayrıca gymnasiumlar Klasik Çağ'da olduğu gibi beden eğitimi, yerel oyunlar için eğitim, entelektüel ve ahlaki eğitim gibi geleneksel ders yapısını bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmekte olan, ancak genellikle 8 yaş civarında derse başlayan daha kalabalık öğrenci kitleleri üzerinde uygulamıştır. Bu doğrultuda beden eğitimi ve spor toplum içerisinde önemini sürdürmeye devam etmiştir (Kyrkos, 1982).

Helenistik zamanlarda ün kazanan ve kalabalıklaşan gymnasiumlar kanunlarla düzenlenmiştir. Örneğin yönetimden sorunlu “Gymnasiarch”ların 30-60 yaş aralığında olması, eğitmenlerin (paidotribe) günde iki kez sabit zamanlarda salonlarda bulunması aksi takdirde ağır para cezaları ödemeleri gerekmiştir. Kölelerin, azat edilmişlerin ve onların oğullarının, eşcinsellerin, işçilerin ve delilerin girmesi de yasak olmuş, bu kuralı bilerek göz artı edenler, 1000 drahmi para cezasına çaptırılmıştır (Decker, 2012).

Klasik dönem içerisinde genç vatandaşlar için başlatılmış olan “Ephebes” olarak isimlendirilen devlet destekli iki yıllık atletik, etik ve askeri bir eğitim programının Atina'ya muazzam bir meblağa mal olduğu hesaplanmıştır. MÖ 4 ve 3. yüzyıllarda savaşlar neticesinde ciddi mali zorluklarla karşı karşıya kaldığında bu eğitimler 1 yıl kadar kısaltmıştır. Bu gerilemeye rağmen Atina ephabeleri (en gelişmiş ephabeler Atina da olduğu için), diğer şehirlere kendi versiyonlarını oluşturmaları için ilham vermiştir.

Böylece gymnasiumlara paralel olarak gelişim ve yayılım göstermiştir. MÖ 300'lerde en az yirmi dokuz şehirde efebik sistemlerin varlığıyla karşılaşmıştır (Kennel, 2015). Bu sistemler içerisinde; okçuluk, cirit, sapan, taş atma, ata binme ve at sırtında cirit atma gibi eğitimler bireysel alıştırılardan meydana gelmiştir (Hatzopoulos, 2004). Ayrıca dönemin favori eğlencesi haline gelen devletin askeri karakter kazanmasında katkı sağlayan; güreş, boks ve pankrasyon gibi kaba kuvvet sporları da eğitimler içerisine dahil edilmiştir (Şinoforoğlu, 2019).

Helenistik dünya, paideia'yı kendisiyle buluşacak şekilde yeniden inşa etmiştir. Atinalar gibi politik ve topluluk odaklı olmaktan uzaklaşmış, ruhsal olarak aşkın ve estetik olarak odaklanmış anti-demokratik ihtiyaçlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun için de uzmanlaşmış aristokratik sınıflar için felsefi ve retorik araştırma merkezleri, monarşik şehirlerin geniş kütüphaneleri ve müzelerine kadar geniş yüksek öğrenim sistemlerini kurmuştur. Ancak, bu muazzam öğrenilmiş araştırma labirentinde, eğitim bürokrasisinde ve geçmişin kurumsallaşmasında kaybolmuş olan, doğrudan bugüne hizmet etmeyi amaçlayan herhangi bir yurttaşlık veya toplumsal bilgi amacı yerine, kendi içinde bir amaç haline getirerek klasik formlara dayanan Helenistik bilgi temsilleri, yeniden şekillendirilmiş, güçlü bir aristokrat sınıfa en derinden geri dönmüştür (Kahn, 2007). Bu entelektüel yükseliş dönem kalokagathiasında değişiklik meydana getirmiş, geçmiş dönemlerin aksine entelektüel gelişmiş insan, ideal olarak kabul edilmeye başlanılmıştır (Şinoforoğlu, 2019).

Fiziksel egzersize değer veren tıp yazarlarının, sporcuların dengesiz ve anormal yaşama tarzına karşı çıkarak vücudun sağlığını iyileştirmekten çok onu zayıflattığı konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bilginlerin bu durumu, beden ve ruh arasında ki uyuma aykırı olarak değerlendirmeleri sonucunda profesyonel sporculuğun pek çok istenmeyen özelliği Antik Yunan genel fiziksel kültürünün düşüşüne işaret etmiştir. Buna paralel olarak, bilimsel araştırmaların hızlı gelişimi, çeşitli egzersizlerle yapılan deneyler insan vücudu ve genel olarak insan sağlığı amaçlı jimnastik faaliyetlerini gerçekleştirilmesine başlanılmıştır (Olivova, 1985). Bu durum beden eğitimi faaliyetlerinin sağlık ve okul sistemi içerisinde kalmasına neden olmuştur.

Sürekli savaşlar ve entelektüel alanda ki gelişim ardından fiziksel performansa verilen önem azalmış beraberinde birçok alanda değişiklik meydana getirmiştir. Zengin sınıflar, yarışmaya olduğu kadar izlemeyede giderek daha az ilgi duymaya başlamışlardır. Bu nedenle festivaller, Atina'da bile okuma ve yazma, müzik ve jimnastik konularında temel eğitim almayan nüfusun daha yoksul kesimleri için tasarlanmış bir eğlence biçimi

haline gelmiştir. Siyasi kaos ve sürekli savaş seyircinin zevkini kabalaştırmıştır. Her yönden becerinin titiz testi olan pentatlon, en büyük cazibe olmaktan çıkmış ve uyumlu vücut gelişimi fikirleri eski çekiciliğini yitirmiştir. Yarışmalar izleyenlerin, dramatik ve heyecan verici anlar için can attığı bir gösteriye dönüşmüştür. Çok yönlü uyum uzmanlaşmaya yol açmış; kaba kuvvet güzellikten daha değerli hale gelerek ağır atletik disiplinler, özelliklede güreş en beğenilen spor halini almıştır (Olivova, 1985). Bu bakımdan MÖ 4. yılın sonlarında dönemin büyük yarışmalarında programa dahil edilmeyen askeri disiplinler eklenmiş, savaş sanatı halk eğitiminin konusu haline gelmeye başlamıştır (Hatzopoulos, 2004). Pankrasyon'un ephebeler için MÖ 200'den itibaren büyük yarışma sporlarına dahil edilmiş olması, bedeni eğitici değerinden çok, gittikçe çoğalan seyirci heyecan ve istediğine dayanan mücadele sporları nedeniyle eski önemini kaybederek Yunan jimnastiğini soysuzlaştırmıştır (Alpman, 1972).

Helenistik Çağ'da yer alan birçok şehir devleti statü ve tanınma için atletik rekabetlerde bulunmuşlardır. Çünkü galibiyet, geçmiş dönemlerde olduğu gibi tanınma ve onurun kalıcı ifadesini sağlamıştır. Bunun içinde bazı şehirler festivallerini genişletmiş, bazı yeni şehirler ise geleneksel olmayan bölgelerden atletik katılımı artırarak yerel tanrılara, kahramanlara veya yöneticiler için oyunlar kurmaya başlamışlardır (Kyle, 2007). Bunlar; Kos'taki Asklepieia, Thespiadi'deki Erosideia, Chalkis'teki Herakleia, Atina'da ki Eleusineia oyunları ve hemen hemen aynı prestije sahip büyük ve küçük şehirler içerisinde oluşum göstermiş olan yerel festivallerden oluşmuştur. Özellikle Phthian oyunları modeline göre düzenlenmiş; jimnastik, binicilik ve müzik yarışmalarını içeren Leukophrynia, popülerlik kazanmıştır. Öyle ki Isopythia⁷ gibi oyunları seyirciler takip etmek için dünyanın her yerinden seyahat etmişlerdir (Kyrkos, 1982).

Ancak atletizm Roma'da daha az olumlu ve daha az başarı ile karşılanmıştır. Romalıların çıplaklık konusuna şüphe ile yaklaşmaları bu yayılımın Batı'da daha az gelişmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Roma'nın, Yunanlarla ilk diplomatik teması MÖ 228 de Isthmian oyunlarına katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Ancak bir nesil sonra MÖ 186 yılında, Roma generali Marcus Fulvius Nobilior'un Yunanistan'ın kuzey

⁷ Bu dönemde Yunan anakarasında yapılan Panhelenik Oyunlar'ın popülerliğini kullanmak isteyen yerel yöneticiler, oyunların düzenleyicilerinden izin alarak isimlerini kullanmıştır. Tamamen orijinal atletik festivalin özelliklerinin benimsendiği oyunlar "Iso" ön eki ile Isolympic ve Isopythia olarak adlandırılmıştır. Kelime anlamı olarak "Iso" ile başlayan festivaller, orijinal atletik festivake denk anlamına gelmektedir.

batisındaki Ambraka şehrini ele geçirmesini kutlamak için şehirde oyunlar düzenlendiğinde bile Yunan atletizmi yenilik sayılmaya devam etmiştir (Miller, 2004a).

Helenistik festivaller, Solon'un oyunlar için para ödülü çıkarmasının ardından genellikle ödül için daha fazla kategori içeren çeşitli etkinlik programları şeklinde var olmuş yarışmalar olarak devam ettirmişlerdir (Kyle, 2007). Böylece 2 Yunan agon kategorisi açığa çıkmış; Olimpiyat, Pythian, Isthmian ve Nemean Oyunları en büyük dört atletik festival olarak Panhelenik Oyunlar ya da şampiyonların farklı bitki dallarından yapılan taçlarla ödüllendirilmesinden dolayı "Taç Oyunları" olarak adlandırılmıştır (Remijsen, 2010). Stephanik (taç) festivaller Yunan antik çağının içerisindeki atletik yarışmalar arasında en prestije sahip olanlar olmuşlardır. Şehir devletleri tarafından düzenlenen yerel oyunlar ise genellikle nakit ve maddi değeri olan ödüller ile ön plana çıkmıştır. Para anlamına gelen *chremata* kelimesinden türeyen "*chrematitic*" terimiyle tanımlanan bu oyunları ve *stephanik* oyunlar zafer ödülleri bakımından farklılık göstermektedir. Yunan dünyasına yüzlerce *chrematitic* festivaliyle karşılaşmıştır. Bunların bazıları çok ünlü iken bazıları belirsiz olmuştur. Bu ün genellikle ödüllerin değerine veya para ödülünün miktarına bağlı olmuştur (Miller, 2004a). Öyle ki Isthmian galiplerine 100, olimpiyat galiplerine ise bir Atinalıyı en üst kazanç sınıfına sokabilecek bir meblağ olan 500 drahmi verilmiş olduğu bilinmektedir (Swaddling, 1999).

Bu durum vücut kültürü için karşılıksız çabaları değersiz hale getirmiş, statü ve kazanç uğruna gerçekleştirilmesine yol açmış, sadece sporcularlada kalmamış, site devletleri şampiyonları kendi içlerinden çıkması için güçlü bireyler aramaya koyularak onları yarışmalara göndermiştir. Siteler içerisinde şampiyonlara gösterilen geçim kaygılarından uzaklaştıran maddi manevi destekler göz kamaştırıcı bir hale dönüşmüştür. Bunun sonucunda da kendine güvenen, güçlü ve becerikli kişiler gerçek mesleklerini bırakarak bu yönde ilerlemeye başlamışlardır. Bu tutum soylu sporunun zıttı olan *profesyonel meslek atletliğinin* türemesine neden olmuştur (Alpman, 1972). Bu yeni meslek grubu, yıl içerisinde çeşitli birçok yarışmalara katılım sağlamları ve galibiyet elde etmeleri neticesinde kazandıkları ödül paralarıyla geçimlerini sağlayarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Bu durum yarışmacı spor anlamını kaybolmasına neden olmuş, yarışmalara sadece olimpiyatları kazanmak isteyenler katılmaya başlamıştır (Şinoforoğlu, 2019).

Süreçle birlikte meslek atletliği her tarafa yayılmış, şehirler ün ve onur; ancak gerçekte kazanç hırsıyla profesyonel eğiticiler tutmuşlardır. Şenlikleri düzenleyen

şehirler ise bu tip şampiyonların ilgi çekeceği düşüncesiyle olimpiyat şampiyonlarını kendi festivallerine katılmaları için yüksek meblağlar karşılığında yarışmalara çağırmışlardır. Böylece ideal beden kültü, para karşılığı gerçekleştirilen kas gücüne dayalı zanaata dönüşmüştür. Ayrıca yarışma yerlerinin kutsal alanlardan uzaklaşması oyunların temeli sayılan kült değerlerin zedelenmesini neden olmuştur. Zamanla şehirler, ün yapmış atletleri kendi kütüklerine yazdırmış ve elde edilen başarılarla övünmüşler veyahut yarışmayı kazanmasını engelleyebilecek rakipleri parayla satın almışlardır. Bu gibi skandallar Yunan spor kültürünü derinden etkilemiş; Yunan spor kültürü, atletlerin başarılarından, yöneticilerinin sözlerinin geçtiği bir devir haline gelerek yarışmacı temel tutum prensipleri yok olmuştur (Alpman, 1972).

Dönemin sonunda da Helenistik krallıkların Roma ile mücadelelerin hüsrana ile sonuçlanması Roma'nın egemenliği altına girilmesine neden olmuştur. MÖ 146'da Roma'nın Makedonya ve Akhaia Konfederasyonu'nun gücünü kırması sonucu buralar ve Yunanistan, Roma Cumhuriyetinin eyaleti haline gelerek askeri, siyasal ve kültürel alanlardaki güç Roma'ya geçmiştir (Tekin, 1998).

3.5. ROMA DÖNEMİ (MÖ 146 MS 500)

Büyük İskender'in ölümü ardından açığa çıkan Helenistik krallıklar, yeni bir güç olan Roma ile mücadelelerinde başarısız olmaları sonucu Roma egemenliği altına girmişlerdir (Tekin, 2008). Helenizm için büyük zorlukların yaşanmış olduğu bu dönemde, spor idealini yaşatmak için iki unsur önemli olmuştur. İlki Panhelenik Oyunların büyük prestijidir. Romalılar, Yunan atletizm geleneklerine kayıtsız kalmalarına rağmen muhtemelen politik nedenlerden dolayı bastırmamışlardır. İkincisi ise Helenistik kentlerin yaşamında spor salonlarının işgal ettiği konum doğrultusunda gymnasiumların bir kurum olarak hazırlanması olmuştur. Roma fethinin ardından köleleştirilmiş Yunan topluluğu, Romalıların kendilerine bırakmış oldukları az miktardaki özerkliği ulusal hayatta kalmalarının merkezi olan spor salonlarının etrafında toplanmak için kullanarak; spor, entelektüel ve sosyal uğraşlarla meşgul olmaya devam etmişlerdir. Elbette yeni koşulların izin verdiği ölçüde; çünkü Romalılar spor salonlarını el değmemiş bir kurum olarak bırakmalarına rağmen idari teşkilatlarına müdahalede bulunmuşlardır (Kyrkos, 1982).

Romalılar, o zamanki Yunan atletizminden hoşlanmamışlardır. Bununla birlikte, çıplaklık Romalılar için daha kabul edilebilir hale geldiğinde -en azından entelektüel

olmasa da ortalama vatandaş için- Yunan atletizmi Roma yaşamının daha tercih edilen ve çekici bir parçasına dönüşmüştür. Halikarnaslı Dionysius'ta *Roma'nın, Yunanların zamanla yaptığı gibi çıplaklığı benimsediklerini* belirtmiştir. Ancak çok sayıda Yunan oyunları ardından Roma yaşamının kalıcı ve popüler bir özelliği haline gelebilmiştir. Böylece ortalama bir vatandaş çıplaklığın ve paleastranın ayrılmaz bir parçası olan Thearmae'ye de (Antik Roma'da banyo ve sosyalleşme tesisi) Yunan atletizmin faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır (Crowther, 1980).

Romalılar, MÖ 2. yüzyılın başlarında anavatanlarında ilk kez bir Yunan atletizm festivali sunmuşlardır. Yunan kültürü ve oyunlarını seven bir senatör olan Marcus Fulvius Nobilior, Yunanistan'dan ithal edilen sporcuların yer aldığı bir gösteriye sponsor olmuştur. Bu sırada Nobilior, Yunanistan'daki atletik etkinliklerin popüleritesiyle karşılaşmıştır. Muhtemelen Roma'da da popüler olacağını umduğu ve kendi siyasi prestijine katkılarından dolayı Yunan festivalleri başlattığından bahsedebiliriz. Ancak Romalılar için daha çekici olacağı düşüncesiyle kendi yapılarına uyarlayarak, festivallere aslanların ve partnerlerinin gösteri unsurunun insanları eğlendireceğine güvenerek av motifleri işlemiştir (Crowther, 2007). Devamında Augustus, Napoli'de (eski bir Yunan şehri) Italik, Roma, Augustan, IsOlympic olarak adlandırılan yeni festivaller kurmuştur. Bu yeni oyunların düzenlemesi Olympia ismini meşrulaştırmak için Olympia'da yazılmıştır. Öte yandan Napoli oyunları, imparatora fedakârlık ve müzikal yarışmalar için ödüller içermiştir (Miller, 2004a). Bu durum olimpiyatların temeli olan oyunların tanrılara ithaf edilmesini geleneğini derinden sarsmıştır.

Çocuk yaşta Roma İmparatorluğu'nun başına geçen Nero; heykel, resim, şiir, lir çalma, şarkı söyleme ve binicilik gibi çeşitli eğitimler almıştır. Bu durum sanatsal faaliyetlere yetenek ve coşku duymasını sağlamıştır. Binici olarak elde etmiş olduğu beceriler, Truva oyunu olarak bilinen binicilik egzersizlerine liderlik etmesine izin vermiştir (Leigh, 2017). Bu tip eğitimlerin ardından Nero, çocukluğundan beri hayalini kurduğu devlet adamlığından uzak zevklere yönelmiştir. Böylece ilk defa bir Roma imparatoru; askeri zaferler yerine atletik yarışmalar ve sahne gösterileriyle ilgilenmeye başlamıştır. Nero, ilgileri doğrultusunda birçok Romalının "yoldan çıkarıcı" olarak gördüğü Hellen kültürüne olan fanatikliği neticesinde, Helenlere özgü yaşam tarzını Roma'ya uygulamaya çalışmıştır. Kendisi de şarkı söylemiş, kithara çalmış, şiir yazmış ardından sahne oyunlarına ve araba yarışlarında katılmıştır (Yakut, 2017). MS 60 yılında içerisinde Yunan performansları bulunan; müzik, atletizm ve binicilik içeren Neronia adı

verilen 5 yıllık oyunlara katılmıştır. Nero bunları rakipsiz olarak kazanmıştır. Devamında ise Nero, Romalı aristokratların ve şövalyelerin güreşe dalmalarını ve Yunan oyunlarına katılmalarını desteklemek için gymnasiumlar inşa ettirmiş, ücretsiz yağ dağıtımında bulunmuştur (Leigh, 2017).

Nero Yunan sevgisi ve arzuları doğrultusunda Panhelenik Oyunların tamamına, Action ve Argive Oyunları'na katılmıştır. Rivayette göre 1808 zafer tacı kazanmıştır. Bu durum birçok küçük festivale daha imparatorluk ziyaretinde bulunduğu göstermektedir (Bradley, 1978). Nero'nun katılmış oldukları bütün yarışmalar içerisinde yinelenen tema; Yunan'dan olan her şeyi küstahça kucaklaması olmuştur (Leigh, 2017). Nero arzuları doğrultusunda, meslek atletliği ve yarışmaların imparatorluklara ithaf edilmesiyle anlam ve önemini yitirmekte olan Olimpiyat Oyunları'na da katılmak istemiştir. Bu durum Olimpiyat Oyunları'nın hala prestijini korumakta olduğunun bir göstergesi kabul edilebilir (Yıldıran, 2014: Bengtson'dan 1983).

Roma'da Yunan felsefesi ve edebiyatının tam anlamıyla benimsememesine rağmen İmparator Domitian'ın (MS 86), Capitolian oyunlarını kurmasıyla Yunan atletizmi, Roma sahnesinin bir parçası haline gelmiştir. Bu oyunlar, Jüpiter⁸ onuruna düzenlenen, Yunan oyunlarında karşılaşılan; müzik, binicilik ve jimnastik yarışmalarıyla yapılan dört yıllık bir yarışma olarak gerçekleştirilmiştir. Oyunlarına kalıcı bir yuva vermek için Domitian, Campus Martius'ta kapalı müzik\tiyatro salonu ve bir stadyum inşa ettirmiştir. Bu anıtlar ayak izlerini modern Roma'nın planına, özellikle stadyum, bugünkü Piazza Navona'ya (Roma meydanı) bırakmıştır (Miller, 2004a).

Capitolian Oyunları'nın başarısına rağmen, Yunan tarzı atletizm hiçbir zaman Roma'da Yunanistan'daki kadar popüler olmayı başaramamıştır. Yunanların aksine, Roma'nın atletizm gelenekleri, sportif hünerli mitolojik kahramanları veya atletizmi içeren bir eğitim programına sahip olmamıştır. Politik nedenlerle doğrultusunda Romalı sponsorlar, halkı memnun etmek için ithal Yunan sporcularla gerçekleştirilen oyunlarını gösteri olarak tanıtmışlardır (Crowther, 2007). Domitian'ın ölümünden kısa bir süre sonra da binalar gladyatör gösterileri için kullanılmaya başlanılmış ve stadyum sahte deniz savaşları için sular altında bırakılmıştır (Miller, 2004a). Böylece Romalılar kendilerine özgü spor ve oyun türlerini, en ünlü gladyatör dövüşlerini, canavar avlarını ve diğerlerini geliştirmişlerdir. Tüm bu etkinlikler arasında gladyatör gösterileri şüphesiz Roma yaşamının ikonik bir sembolü haline gelmiştir. Roma eyaletinde gladyatörlerin oyunları,

⁸ Roma mitolojisinde Jüpiter, Yunan mitolojisindeki Zeus'un karşılığıdır.

diğer şiddet gösterilerini (canavar avları, idamlar) popülaritesini arttırmıştır. Gladyatör savaşının farklı Roma doğası göz önünde bulundurulduğunda, gladyatörlerin ve gladyatör gösterilerinin Roma egemenliği altındaki Doğu Yunan'da varlığı, genellikle bir Roma kurumunun başarılı bir şekilde nakledilmesi ve buna bağlı olarak Helenik'te Roma'nın kültürleşmesine yönelik çabalarda bir aşama olarak görülmüştür (Papakonstantinou, 2009)

Mitridatik savaş sonrasında Yunan dünyası tam olarak Roma'ya teslim edilmiştir. Ancak bu süreçte Atina hala büyük bir kültür medeniyeti olmasından diğer kent devletlerinden ayrılmıştır. Sulla, Atina'dan Roma'ya döndüğünde, Roma kamu dininin ve aslında şehrin kimliğinin merkezi bir kutsal alanının yeniden inşasıyla uğraşmıştır. Atina'da geçirdiği uzun sürenin ardından, çok aşına olduğu ve aynı tanrıya adanmış bir tapınaktan bazı malzemeleri kullanmaya karar vermiştir. Roma'nın imparatorluğun merkezi, Sulla'nın imparatorluğun kendisi olarak kimliğini yeniden tanımlayan bu süreçte hem Zeus Olympius kültü hem de Atina'nın kuruluş efsanesi kendi başına önemli bir işlev görmüştür. Sulla'nın propaganda dehası, Zeus'un onuruna düzenlenen Olimpiyat Oyunları'na kadar uzanmıştır (Santangelo, 2007). Öyle ki Zeus heykelinin Roma'ya götürülmesini emretmiş ve burada heykelin başını kendi heykeliyle değiştirmeyi planlamıştır (Scambler, 2005). Sulla, Mitridatik ve İtalyan savaşlarındaki zaferlerini kutlamak için 175. Olimpiyatları Roma'ya çağırmıştır. Bu Olimpiyat Oyunları'nın Olympia dışında yapıldığı tek zaman olmuştur. Buradaki amaç festivalleri ortadan kaldırmak değil, kitlelere emeklerinden dolayı nefes aldırma ve eğlence sağlamak olmuştur (Crowther, 1983). Belki de amacı oyunları kalıcı olarak Roma'ya aktarmak olmuştur ancak ölümü dolayısıyla bunu hiçbir zaman başaramamış ve olimpiyatlar eski yerine taşınmıştır (Gardner, 1910). Ancak bu süreçte Olympia'daki yarışmalara kimse katılmamış, sadece oyunların, Olympia'nın stadyumu ve dini boyutuyla derinden bağlantısından dolayı stadyumlarda araba yarışları gerçekleştirilmiştir (Santangelo, 2007).

MÖ 72 yılında olimpiyat galipleri listesi incelendiğinde bu duruma benzer bir olayla karşılaşılmaktadır. MÖ 399'da Spartalı işgalini takip eden süreçte yarışmalardaki zaferlerde bir dizi düşüşle gözlemlenilmektedir. Bu dönem galiplerinin neredeyse tümünün Elean olması zaferlerinde çoğunun at yarışlarında kazanıldığı dikkat çekici olmuştur. Bu yerel baskınlık Sulla'nın istilasının yol açtığı bunalımla birleştiğinde binicilik etkinliklerinin MÖ 68 yılında durdurulduğu sonucunu açığa çıkarabilir. Ve bu aktivite imparatorluk zamanına kadar yeniden canlanmamıştır (Gardner, 1910). Genel

olarak olimpiyatların ve Olympia'nın otoritesi Sulla'nın Mitridatik savaşları sırasında Olympia'yı yağmalaması ve MÖ 80'de oyunları Roma'ya taşımak istemesiyle ciddi bir sınava tabi tutulmuştur (Crowther, 2007). Öyle ki savaşları yıkımları genel bir ekonomik, ahlaki ve sosyal çöküntü yaşatmış, yerel oyunların çoğu yapılmayı bırakarak Panhellenik Oyunlar zayıflama eğilimi göstermiştir (Kyrkos, 1982).

Sulla'dan sonra birinci yüzyılda birkaç önemli kişi, politik kazanç sağlamak için atletik oyunlar sunmuştur. M. Aemilius Scaurus tarafından 58'de C. Curio tarafından 53 'te ve Jül Sezar tarafından da 46 yılında Yunan oyunları uygulanmıştır. Bu festivallerin ayrıntıları bilinmemekle beraber yarışmacıların, oyunları veren zengin politikacılar tarafından getirilen Yunan atletleri oldukları araştırmacılar tarafından varsayılmaktadır. Tüm bu festivaller, hırslı politikacılar tarafından oy toplamak için tanıtılmış ve masrafları karşılanmıştır. Yunan atletizm muhtemelen toplum içerisinde de benimsenmiş olmalıdır ki bu tip entrikalarla karşılaşmıştır (Harris, 1972). Bu süreç Roma halkının karakterinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Artık sürekli olarak savaşa girmeyen kent sakinleri, eğlenceye gittikçe daha fazla bağımlı hale gelmişlerdir. Festival üzerine festivaller Roma takvimlerine eklenmeye başlamıştır. Hırslı siyasetçiler, hükümdarların gözüne girmek umuduyla sundukları eğlencelerin çeşitliliği ve ihtişamı içinde birbirleriyle yarışmışlardır. Roma dünyasında yapılan 166'yı bulan yerel festival Yunan sporlarını içermesinden, Roma vatandaşının kişisel olarak yarışmalara katılması utanç olarak görülmüştür. Ancak çeşitli dramatik ve müzikal performansların yanı sıra sirk oyunları, atletik gösteriler ve deniz dövüşleri de içermiştir. Yunan oyunlarında farklılar bağlamında bazı pozisyonlarda Roma vatandaşları yer almıştır (Gardiner, 1910). Roma etkinliklerini, Yunan oyunlarından ayıran şey ise bireysel rekabetten ziyade, eğlenceye ve muhteşemliğe yapılan vurgu olmuştur (Crowther, 1983).

Yurttaş eğlenceleri doğrultusunda MS 3 ve 4. yıllarda Yunanistan, Arkaik Çağ'ından beri eğlence mekânları ve yapılarının en eksiksiz dönüşümüne tanık olmuştur. Yunan tarzı etkinliklerden ve lanista'dan (Roma etkinlikleri) türeyen tiyatro etkinliklerine dayalı yeni, daha sınırlı bir eğlence sistemi ve gelişmiş şehirlerde sirk arabası yarışları, yerel düzeyde finanse edilen ve sivil aristokratların profesyonel sporcular ve aktör dernekleriyle iş birliği yoluyla yönetilen yaygın sivil festival ağının yerini almaya başlamıştır. Biçimsel olarak 4. yüzyıl sistemi, yerel sponsorlar, imparatorluk yetkilileri ve eğlence profesyonelleri arasındaki üçgen ilişkiyi sürdürmüştür (Potter, 2011).

Hıristiyanlığın devlet dini haline gelmesi ardından imparatorluğun, eğlence endüstrisiyle yakın ilişkisi, yalnızca I. Theodosius'un (Roma imparatoru) olimpiyat

oyunlarını bitirdiği iddiasıyla sorgulanmakla kalmamış, aynı zamanda çeşitli din adamlarının, oyunlara dair etkisi de önemli bir yere sahip olmuştur. İmparatorlar, gösterileri sınırlandırma çabalarının tebaalarında üzüntü yaratacağından endişe etmişlerdir (Brown, 2006). Şehrin tüm halka açık alanlarına yerleştirilen görkemli kült heykelleri, seyircinin geleneksel Yunan tarzını küçümsemesine yol açmıştır. Her şehirde adanmış ve batıl inancın aldatılmış kurbanlarının sayısız fedakarlıklarıyla var edilen, uzun zamandır tanrılar olarak onurlandırdıkları mükemmel işçilikler, imparatorlar tarafından tüm seyircilere sporlar ve alaylar şeklinde sunulduğunda doğru düşünmeyi öğrenmişlerdir. Kilise tarihçiliğinin kurucusu olarak kabul edilen Eusebios, Hıristiyanlığın üstünlüğünü öğretmek için sanatsal imgelerin didaktik amacını vurgulamıştır. Eusebios, Konstantinopolis'e getirilen heykellerin hayatta kalmasını açıklamak ve kendi etkisini arttırmak için, evrensel anlaşılabilirlik iddiasını öne sürmüştür. Heykeller sadece alay ve spor için değil, aynı zamanda bir güç gösterisi ve yeni bir şehir için tarihsel, sanatsal ve dini meşruiyet kaynağı olarak yerleştirmiş, heykellerin kült önemi kaldırılarak "saf sanat eserleri" olarak yeni bir anlam kazandırılmaya çalışmıştır (Curran, 1994). Ayrıca 462 yılında çıkan bir yangının sarayı tahrip etmeden önce Konstantinopolis'teki Lausus sarayına ait arkeolojik bulgularda, Olympia'dan İstanbul'a taşınan Zeus Heykeli ve diğer ünlü heykellerine dair kalıntılar bu düşünceyi desteklemiştir (Brown, 2006). Antik dinin desteğinden yoksun, efsanevi köklerinden koparılan ve esas olarak profesyonellerin ellerinde bulunan spor, olimpiyat tanrılarının ibadeti ile özdeşleştiren yeni din olan Hıristiyanlıktan aldığı saldırıya dayanamayarak son bulmuştur (Kyrkos 1982).

Sonuç olarak; Roma egemenliği altında spor kültürünü hayatta tutmaya çalışan Yunanlar, farklılaşan hayat şartları içerisinde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Ancak kült değerlerinde oluşan çatlaklıklar ve Roma'nın farklı bir eğlence anlayışına sahip olması sonucunda eski önemini kaybetmiştir. Devam eden süreç içerisinde de Hıristiyanlığın devlet dini haline gelmesi ve olimpiyatların temeli sayılan kült anlayışının putperestlik olarak görülmesi sonucun Antik Yunan spor kültürü ve en önemli etkinlikleri olimpiyatların devri uzun süreli olarak son bulmuştur.

3.6. ANTİK OLİMPİYAT OYUNLARI

Olimpiyat Oyunları'nın kökeni, büyük bir gizeme ve birçok çelişkiye sahip olmuştur. Elde edilen ilk şampiyon listesi doğrultusunda yazar Hippias'tan edinilen

bilgilere göre MÖ 776 tarihlendirilmiştir. Ancak somut bir kanıt olmamakla beraber Eski Yunanlar arasında oyunların Olympia'da çok daha erken bir dönemde ve aralıklı şekillerde yapılmış olduğu bilinmektedir (Christesen, 2009).

Oyunlar, Batı Peloponnesos'ta Alpheios ve Kladeos nehirlerinin Kronos adı verilen tepenin eteğinde birleştiği yerde doğmuştur. Zamanla, kült mekanının önemi ve boyu arttıkça, Zeus orada ki en büyük tanrı olması beraberinde kutsal zemini, eşi Hera'nın yanı sıra Artemis, Demeter, Afrodit ve yarı tanrı Pelops ile paylaşmaya devam etmiştir (Van Alfen, 2004). Eski geleneğe göre, tanrılar ve kahramanlar burada yarışan ilk kişiler olmuşlar, Roma dönemine kadar ki süreçte asil egzersizler bağlamında insanlara model olarak hizmet etmişlerdir. Bu alan içerisinde Zeus'un güreşte mütevazî bir şekilde Kronos'u, Apollo'nun ise Hermes ve Ares'i alt etmiş olduğuna inanılmıştır (Yalouris, 1982). Böylelikle Elis kentinin bir parçası olan bu kutsal mekâna yaklaşık 58 km uzaklıkta olan Olympia'da Zeus onuruna yarışmalar düzenlenmiştir (Kyle, 2007). Bu açıdan Olympia, atletik yarışmalar için ilk kutsal yer olma özelliğine sahiptir (Tyrrell, 2004).

Yerleşik bir kasaba veya şehir olmayan, Zeus onuruna adanmış dini koru⁹ üzerine zamanla eğitim ve yarışma alanları yanı sıra misafirleri ağırlamak için çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Buranın tek daimî sakinleri ise kutsal alanlara bakmakla sorumlu birkaç rahip olmuştur (Young, 2004). Yarışmalar için ise başlarda çevre illerdeki insanlar, daha sonra ise İspanya ve Afrika gibi uzak ülkelerdeki mücadele severler gelmeye başlamışlardır (Swaddling, 1999). Ancak ulaşım olarak zorlayıcı bir konumda bulunun Olympia'da yarışmaların yaz aylarında gerçekleşmesi sonucunda ziyaretçiler, sıcak ve susuz bir ortamla karşılaşmışlardır. Devam eden gelişim ile birçok kuyu keşfedilmiş ve ilerde yapılacak olan stadyum çevresine konumlandırılarak bu sorun ortadan kaldırılmıştır (Tyrrell, 2004).

Olimpiyatlar, ay takviminden uyarlanan Yunan takvimi uyarınca 4 yılda bir gerçekleşmiştir. Ancak güneş tarafından yönetilen tarımsal ve mevsimsel olaylarla bağıntılı olmuştur. Güneşe göre 1 yıl, 365 $1\frac{1}{4}$ gün iken ay takviminde 1 yıl, 354 gün sürer. Bunun içinde ay takvimini mevsimlerle senkronize tutmak için arada bir ek bir ay eklemek gerekmiştir (Hannah, 2012). Zaman kavramına bu denli önem veren toplumda yarışmalar tam zamanında başlatılmış, geç kalanlara ise asla oyunlara katılım izni

⁹ Kutsal yer, Yunanlar içerisinde genellikle kutsal koru anlamına gelmekteydi. Çünkü Yunanlar kutsal alanlarını gölgeli ve ormanlık alanlara yerleştirme eğiliminde olmuşlardır.

verilmemiştir. Bunun içinde sporcuların yolda oluşabilecek her türlü aksaklığa istinaden seyahatlerini planlamaları gerekmiştir (Yıldıran, 2014: Bengston'dan 1983).

Olympia, tanrıların ve kahramanların, ölümsüz övgüye layık başarılar elde etmek için birleştiği bir yer olmuş, elde edilen rivayetlere göre de burası Zeus'un oğlu Hercules'in¹⁰ eşsiz başarılarını kutlamak için kurulmuştur. Başka bir rivayete göre de en güçlü tanrılar olan Zeus ve Kronus'un egemenlik için itirazları sonucunda oyunların ve dini törenlerin Zeus'un anısına yapıldığı yönündedir (Baker, 1988).¹¹ Ancak Olimpiyat Oyunları gibi sportif bir festivalin kahramanlar şerefine düzenlenen cenaze oyunlarından türemiş olması daha muhtemeldir (Swaddling, 1999). Bu bakımdan bazı araştırmacılar Olimpiyat Oyunları'nın Patroclus'un cenaze törenleri gibi ölü bir kahraman uğruna gerçekleştirilen yarışmalardan başladığını öne sürmüşlerdir (Crowther, 2007).

Tüm bu düşüncelerin beraberinde antik dünyada ki çoğu bedensel faaliyet gibi Olympia ile ilişkili rekabetçi oyunlarında dini törenlerden ve kült uygulamalarından doğduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan son derece dindar olan ve çok tanrılı dine inanan Yunanlar, hayatlarının her alanında tanrılarına hizmet etmişlerdir (Baker, 1988). Bu doğrultuda insanlar; dini kutsallık, siyasi bağımsızlık gibi nedenler çerçevesinde şeflerin bilgi alışverişinde bulunmak, aile bağlarını yenilemek, statülerini göstermek, rekabet, fedakârlık ve tanrıları sundukları ihtişam doğrultusunda prestij kazanma gibi amellerle yarışmalara katılmışlardır (Tyrrell, 2004). Çünkü Olympia'da kazanılan zafer dönem kültürü içerisinde elde edilebilecek en yüksek sportif başarıyı temsil etmiştir. Bu başarı beraberinde, zafer heykeli diktirme, ömrü boyunca ücretsiz yemek elde etme gibi sayısız onur ve ayrıcalık getirmiştir. Yaşadığı kent içerisinde neredeyse tanrılara eş saygı görmüş, ünlü sanatçılar aracılığıyla yaşarken ölümsüzler çemberine dahil edilmeye başlanılmıştır (Yıldıran, 2014).

Elde edilen prestij dışında Olympia'da zafer için yabani zeytin dallarından yapılmış bir taç olan *kotinos* bahşedilmiştir. Elis'teki yerel efsanelere göre Herakles Olympia çevresindeki güneş ışınlarına maruz kalan ağaçsız bölgeyi bu şartlarına uyum

¹⁰ Aynı mite hitap etmesine karşın farklı çalışmalarda "Heracles" ve Latince söylemi olan "Hercules" ifadeleri ile karşılaşılmamasından kaynaklı olarak çalışmada "Herakles" söylemi kullanılmıştır.

¹¹ Yunanlarca, cennet ve yeryüzü oluşmadan önce evren, Tanrıları yaratmış, Titanlar onların çocukları, Tanrılarında torunları olduğuna inanılmıştır. Genellikle yaşlı Tanrılar olarak adlandırılan titanlar inanılmaz büyük ve güçlü olmuşlardır. Ancak mitoloji hikâyelerinde sadece birkaçı ortaya çıkmıştır. En önemlisi olan Kronus, oğlu Zeus'un bütün gücü elini alıp kendisini tahtan indiresiye kadar Titanları yönetmiştir. Zeus'un tahta geçmesinin ardından Olympian olarak adlandırılan 12 Tanrı Titanlara gidenler arasında en yüceleri olmuştur (Hamilton, 1942).

sağlayabileceğini düşündükleri zeytin ağaçlarıyla değerlendirmişlerdir. Elisli kral Iphitos ve Delfi kahinlerinin isteği üzerine, olimpiyat oyunlarının ödülü, zeytin ağacından yapılmış bir çelenk olmuştur. Zeytin dalı her zaman Zeus tapınağının sağında büyüyen *Kallistephanos* adı verilen eski yaban zeytin ağacından kesilmiştir. Her festivalden önce ebeveynleri hala sağ olan bir gencin (erkek) altın bir makas ile her yarışma için bir dal kesmesi geleneklere dahil edilmiştir (Palaeologos, 1982).

Eski çağ filozoflarından olan Xenophonanes dile getirmiş olduğu mısralarda dönemin ödüllere değinmiş;

(Bir adam ayağının hızı ile Olympia'da zafer kazanırsa... [veya güreş, veya boks veya başka bir etkinlik]

Vatandaşlar huşu içinde ona bakar.

Halka açık oyunlarda önemli bir onur sandalyesi verilir

ve masrafları karşılandığında ücretsiz yönetim kurulu alır

ve onun için hazine olacak büyük bir ödül

o bütün bu şeyleri alacaktı

yine de benim kadar değerli değil

çünkü bilgeliğim inşaların veya atların gücünden daha iyidir.

... gücü bilgeliğimin üstünde sıralamak haksızlık olur (Young, 2005, s. 27).

Bu sözlerle fiziksel başarıları düşürürken entelektüel başarıların çok daha üstün olduğunu iddia etmiş ve ileriki dönemlerde baş gösterecek olan Yunan filozofları arasında ki çatışma ortamının kıvılcımları görülmeğe başlamıştır.

“Bütün Yunanların Festivali” olarak adlandırılan oyunlar Yunan tanrıları tarafından denetlenmenin beraberinde onların onuruna organize edilmiştir. Olympia gibi sayısız Yunan festivallerinin çoğu atletik ve kültürel yarışmalar içermiştir. Ancak yalnız 4 tanesi Panhelenik (ulusal ve tüm Yunanistan vatandaşları için) olarak karakterize edilmiştir (Rossa, Malchrowicz-Moškob & Rozmiarek, 2016: Liponski'den 2012). Panhelenik olarak adlandırılan Olympia, Phyhian, Isthmian ve Nemean Oyunları büyüklük ve önem bakımından birbirinden çok farklı olmuştur. Olympia aralarındaki en büyüğü ve en düzenli olanı olarak Zeus onuruna gerçekleştirilmiştir (Miller, 2004a). MÖ 582'ye tarihlenen prestijinden dolayı klasik dönemde Olympia'dan sonra gelen (Richardson, 1992), başlangıçta Delphi Oyunları olarak da bilinen Pythian Oyunları, Apollo onuruna düzenlenmektedir (Perdicoyanni Paleologou, 2017). Birinci kutsal

savaşın ardından Amphictyonic Ligi tarafından müzikal yarışmalara atletik yarışmalarda dahil edilmesiyle her 4 yılda bir, olimpiyatların 3. yılının ağustos sonlarında Delphi' de gerçekleştirilmeye devam etmiştir (Richardson, 1992).

Başlangıçta Hercules Melkarth anısına kurulan Isthmian Oyunları, daha sonraları Theseus tarafından oğlu Poseidon'a atfedilmiştir (Graves, 1990). Poseidon tapınağında gerçekleştirilen Isthmian Oyunları, MÖ 580'de stephanitik (taç oyunları) döngüye dahil edilmiştir. Ancak dört yılda bir değil, iki yılda bir düzenlenerek, ilkbaharın sonlarına doğru Nisan-Mayıs aylarında kutlanılmıştır. Rekabet programının özelliklerini net bilmemekle beraber Delphi'deki gibi tam bir yarışma setini kapsadığını varsayabiliriz. Bu bakımdan Isthmia'da bir tiyatronun programının, musiki yarışmaları, Delphi'deki ile daha yakından ilişkili olduğunu düşünülmüştür. Ayrıca Ino isimli karısının Entrikalari yüzünden öfke dolan Athamas, oğlunu ve karısını Molourian uçurumuna kadar takip etmiştir. Oğlu ile birlikte kendilerini denize bırakmaları ardından yaşamları son bulmuş ve çocuğun cansız bedeni bir yunus aracılığıyla Poseidon'un karasında çam ağacının dibine çıkarmıştır. Cesedi bulunması ve gömülmesi arkasından Palaimon adı verilen çocuğun onuruna, Isthmian Oyunları zafer sembolü olarak çam çelengi kurulduğu bilinmektedir (Miller, 2004a).

Yazıtlardan ve Pindar'ın zafer kasidelerinden elde edilen bilgilere göre Isthmian Oyunları'nın Nemean'dan daha önemli olduğu anlaşılmıştır. Ancak her iki festivalinde diğer iki kutsal yarışmaya oranla daha az yarışmacı çektiği (Richardson, 1992) ve daha kolay olduğu açıktır (Miller, 2004a). Nemea Oyunları'nın başlangıcı hakkında birçok efsane bulunmaktadır. İlk başlarda Doğa Tanrısı Archemor'un onuruna cenaze töreni olarak başladığı düşünülürken ilerleyen zamanlarda Roma kaynaklarından elde edilen bilgiler ile Herakles'in Nemean aslanını öldürmesi ardından kendine yardımcı olan babası Zeus'u anma olarak oyunları başlattığına inanılmıştır (Rossa, Malchrowicz-Moškob & Rozmiarek, 2016). Nemean, Yunanistan'ın Arcadian Dağları'nın doğu eteklerindeki vadi üzerinde yer almaktadır. Kış sellerinden dolayı kullanışsız olması sebebiyle yalnızca yaz aylarında mevsimler faaliyetler gerçekleştirilebilmiştir. Bundan dolayı geleneksel tarihi MÖ 573'e dayandırılan Nemean Oyunları her iki yılda bir yaz dönümünden sonraki dolunayda faaliyete geçirilmiştir (Miller, 2012). Nemea'daki bu kadar erken bir tarihte belgelenmesine rağmen, bugüne kadarki kanıtlar şu anda kazılan Nemean Stadyumu'nun M.Ö. 4. yüzyılın sonlarında inşa edildiğini göstermektedir. Ancak Nemean'da daha erken bir stadyum olmasını beklemekte makul görünmektedir (Romano, 1977).

Günlük yaşamdan ayrı tutulan antik Yunan kutsal alanları, tanrıların mülkiyeti olarak kabul görmüştür. Tapınaklarda tanrılar için sunulan kurban ritüellerine ev sahipliği yapmıştır. Olimpiyat Oyunları'nın bir noktada Olympia'daki kurban ritüellerine eklenmesi ile oluşan gösterinin hem tanrıların dikkatini hem de ölümlüleri çekeceği düşünülmüştür. Bu bakımdan diğer dini ritüeller gibi dünyevi kaygılardan ayrılan olimpiyat mabedi, yabancı veya düşman olabilecek çeşitli insanların ortak amaç doğrultusunda bir araya geldikleri yer olmuştur (Reid, 2006). Bunun içindir ki kutsal bölge olarak yorumlayabileceğimiz atletik alanlarda gerçekleştirilmesi gereken en önemli unsur olimpik ateşkestir (Ekecheiria). Ekecheiria ile barış ve karşılıklı saygıya dayanan rekabetlerin, uzlaşmış bir ortamda gerçekleştirilmesine çalışılmıştır (Burleson, 2013). MÖ 9. yüzyılda Iphitos tarafından ortaya çıkarıldığı düşünülen olimpik ateşkes, Peloponez Yarımadası'nın üç büyük şehrinin yöneticileri arasında bir antlaşma imzalanmıştır: Elis, Sparta ve Pisa arasında yapılan antlaşma, Olympia çevresindeki bölgeleri kutsal ve dokunulmaz bir alan haline getirmiş ve olimpiyat oyunları süresince düşmanlıkların durdurulmasını zorunlu kılmıştır (Syrigos, 2009). Ancak yapılan antlaşma oldukça kısıtlı olmuştur. Yunan dünyasında bir barış dönemi (eirene) değil, bir ateşkes (ekecheiria) durumu söz konusu olduğundan sadece Elis'e karşı savaş yasaklanılmıştır. Çünkü amaçlanan tek şey oyunları bozulmamasıdır. Bu yüzden birbirlerinin olmazsa olmazı olan olimpiyat oyunları ve ateşkesi, MÖ 776'dan MS 393'e kadar yaklaşık 12 yüzyıl boyunca sürekli bir savaş halinde olan şehir devletlerine karşı durmuştur (Spaaij, 2012).

Ancak Antik Olimpiyat Oyunları'nın hiçbiri savaşı durdurmamış, ateşkes de 3 ay gibi geçici bir süre zarfında sporcu ve seyircilerin yarışmalardan önce Olympia'ya güvenli bir şekilde gelmelerine sağlamıştır (Crowther, 1999). Oyunların başlamasından aylar önce *Spondophoroi* adı verilen haberciler, oyunları ve oyunlar süresince devam edecek "ateşkesi" duyurmak üzere gönderilmişlerdir. Ekecheiria; sporcuların, hakimlerin, sanatçıların ve seyircilerin Olympia'ya ve olimpiyatlara barışçıl katılımları garanti altına alınarak, oyunların hayatta kalmasını sağlamıştır (Syrigos, 2009). Aynı şekilde Olympia'da ki gibi diğer 3 spor festivalinde de ateşkes uygulamaları ve uyulması zorunlu olan kurullar var olmuştur (Crowther, 1999).

Antik Yunanların, düşmanlarıyla bile barışçıl bir şekilde rekabet edebilme yetenekleri, saygıdeğer Helenik adetlerinin Xenia'sının (misafirperverlik) dinden bile daha derin köklere sahip olduğu düşündürmüştür. Zeus tarafından uygulandığına

inanılan ve konuklarında yükümlülükleri bulunan, yazılı olmayan anlaşma vazifesi gören Xenia, Yunanların yabancıları karşılamalarını ve onlar hakkında bir şey bilmeden önce temel ihtiyaçlarını gidererek korku ve düşmanlık gibi duyguların üstesinden gelmeyi sağlamıştır (Reid, 2006).

Olimpiyat Oyunları barış fikriyle o kadar iç içe olmuştur ki şehir devletleri arasındaki en önemli anlaşmalar bile kutsal Altis bölgesinde halka açık sergilenmiştir. Ancak tahmin edilebileceği üzere ateşkesi hoş karşılamayan devletlerde ortaya çıkmıştır (Briggs, Mccarthy & Zorbas, 2004). Bu nedenle ilk olarak anlaşmayı ihlal edenlere olimpiyat görevlileri tarafından yaptırım uygulanacağı bildirilmiş (Spaaaj, 2012), ardından oyunlar sırasında barışı ve güvenli geçişe izin verilen süreyi bozan herkese olimpiyat yetkilileri tarafından katı şekilde para cezası uygulanmıştır (Syrigos, 2009). Kuralları ihlal edenlerden alınan parada Zeus adına heykel dikmek için harcanılmıştır (Finley & Piolet, 1976). Bu kural ihlallerinin en önemli tarihsel örneklerinden biri Thucydides'e¹² göre, M.Ö. 420'de Spartalılar ateşkes sırasında bir saldırı başlattıktan sonra oyunlardan men edilişleri olmuştur (Briggs, Mccarthy & Zorbas, 2004).

Miller (2004a) yapmış olduğu çalışmaya göre, MÖ 776'dan 13. Olimpiyat'a kadar (MÖ 728) gerçekleştirilmiş tek yarış stat veya tek parkur yarışı olmuş ve oyunlar sadece 1 gün sürmüştür. Devam eden süreç ile yeni müsabakalar programa eklenmeye başlamıştır:

- 14. Olimpiyat oyunları (MÖ 724): *diaulos (iki tur koşu yarışı)*
- 15. Olimpiyat oyunları (MÖ 720): *dolichos (uzun mesafe koşu yarışı)*
- 18. Olimpiyat oyunları (MÖ 708): *pentathlon*
- 23. Olimpiyat oyunları (MÖ 688): *boxing*
- 25. Olimpiyat oyunları (MÖ 680): *tethrippon (dört atlı araba yarışı)*
- 33. Olimpiyat oyunları (MÖ 648): *horse race and pankration (combination of boxing and wrestling)*
- 37. Olimpiyat oyunları (MÖ 632): *boys foot-race and wrestling*
- 38. Olimpiyat oyunları (MÖ 628): *boys' pentathlon (only for his Olympiad)*
- 41. Olimpiyat oyunları (MÖ 616): *gençler için boks*
- 65. Olimpiyat oyunları (MÖ 520): *zırhlı yarış*

¹² Thucydides (MÖ 460- 400), beşinci yüzyılda Sparta ve Atina arasındaki 28 yıllık Peloponnesian savaşın ilk 21 yılının olaylarını anlatan Yunan tarihçisidir (Thucydides, 2020).

70. Olimpiyat oyunları (MÖ 500): *apene (race of chariots drawn by two moles) (84. Olimpiyatlarda terk edildi)*

93. Olimpiyat oyunları (MÖ 408): *synoris (iki atlı araba yarışı)*

96. Olimpiyat oyunları (MÖ 396): *haberci ve borazancılar için yarışmalar*

99. Olimpiyat oyunları (MÖ 384): *dört taylı takımlar için araba yarışı*

128. Olimpiyat oyunları (MÖ 268): *Synoris for foals*

131. Olimpiyat oyunları (MÖ 256): *Taylar için yarışlar*

145. Olimpiyat oyunları (MÖ 200): *Gençler için pankration*

MÖ 1. yüzyılda oyunların beş günlük programı ise şu şekildedir:

Birinci gün:

“Sabah; Bouleuterion'daki (meclis binası) Zeus Horkios (Yemnlerşn Zeus') heykelinin önünde yarışmacılar ve hakimler için yemin töreni.

Stadyumun girişinin yakınında haberciler ve borazancılar için yarışmalar. Oğlanlarası koşu, güreş ve boks karşılaşmaları.

Altiste toplu ve kişisel dualar ve adaklar; kahinlere danışma.

Öğleden sonra; tanınmış filozofların söylevleri, şair ve tarihçilerin okumaları, belki de yarışmaların bir parçası olarak.

İkinci gün:

Sabah; bütün yarışmacıların hipodroma gelişi. At ve araba yarışları.

Öğleden sonra: pentatlon disk atma, cirit, atlama, koşu ve güreş.

Akşam; kahraman pelops onuruna cenaze ayinleri.

Attiste galipler geçidi.

Toplu olarak zafer şarkılarının söylenmesi.

Ziyafet ve şenlikler.

Üçüncü gün:

Sabah; Hellanodaikaiların (hakemlerin), Yunan devletlerinden elçilerin, bütün yarışmacıların, adak hayvanların, arkalarında Elisliler'in resmi adağı olan yüz öküzle birlikte Altis boyunca Zeus Tapınağı'nın önündeki Büyük Sunak'a yürüyüşü.

Öğleden sonra; koşu yarışları.

Akşam; Prytaneion'da büyük ziyafet

Dördüncü gün:

Sabah; güreş

Öğlen; boks

Öğleden sonra; zırhlı yarış

Beşinci gün;

Hellanodaikai'in, Zeus Tapınağı'na yürüyen galiplere yaban zeytini dallarından taç giydirmesi ve ardından phyllobolia (Galiplerin üzerine yaprak dökülmesi)

Ziyafet ve kutlamalar” (Swaddling, 1999, s. 47).

5 günlük bu yoğun olimpiyat programının gerçekleşebilmesi için görevliler ve sporcular yarışmalara 10 ay önceden hazırlanmaya başlamıştır. Gerçekleştirilecek olan koşu, pentatlon, disk atma, cirit atma, uzun atlama, güreş, pankrasyon, boks, araba yarışları (at ve katır) gibi branşları içeren olimpiyat oyunları için şehirden uzak bir yerde olan ve düzenlenmeye ihtiyaç duyulan (yabani otlar, tadilatlar gibi) Olympia’da yarışmalar ve seyirciler için hazırlıklar yapılmış sporcuların ise sıkı antrenman yapmış olmaları gerekmiştir (Kyle, 2007). Oyunların başlangıcından 1 ay önce Elis’te olimpiyat hakemleri, yarışmacıların Yunan kökenli olup olmadıklarını kontrol etmiştir. Devam etmeye yeterli bulunan adaylar bir eğitim programına tabi tutulmuşlardır (Kotynski, 2006). Tüm sporcular Elis’te 30 gün boyunca Elean yetkililerinin üzerlerinde neredeyse tamamen kontrol sahibi olduğu ve sadece eğitimlerinin değil, aynı zamanda diyetlerini ve davranışlarını da denetleyebildikleri eğitimlere dahil edilmiştir (Crowther, 2002). Bu süreçteki eğitimler zorluklarıyla ünlenmiştir. Atletler sıkı bir diyete, yoğun bir antrenman programına zorunlu tutulmuş, Hellanodaikailerin (Yunan hakemler) emirlerinin dışına çıkamamışlardır. Zamanla özel eğitmenlerin tutulmaya başlanmasıyla amatör atlet dönemi sonra ermiştir. Yabancı bir antrenörlerle çalışmaktansa resmi bir çalıştırıcıyı dinlemek daha cazip olmuştur (Swaddling, 1999). Palaeologos’un (1982) Life of Apollonios isimli kitaptan elde ettiği bilgiler doğrultusunda Elis’teki bu eğitimler sonucunda yarışmacıların eğittikleri ve genel durumlarını inceledikten sonra görevliler; “Olimpiyat Oyunları için gerektiği kadar antrenman yaptıysanız; gidin ve cesaretle rekabet edin, ancak dediğimiz gibi iyi eğitilmiş değilseniz, buradan dilediğiniz yere gidin” sözleri ile yarışmalara dahil olacak sporcuları belirlemişlerdir.

Eğitimler için Elis’te 3 spor tesisi yer almıştır. Bunlara ek olarak pazar yeri atlı yarışmalar için hazırlık pisti haline getirilmiştir (Swaddling, 1999). Branşlara göre değişik eğitim alanları oluşturulmuş; Xystos’ta koşucular, Plethrion yaşlarına uygun kişilerle güreş antrenmanları, daha küçük bir yapı olan Tetragonon adı verilen yerlerde

de yaralanmaları önlemek için ellerine yumuşak eldiven giyen boksörler ve güreşçiler olimpiyat hazırlıkları gerçekleştirmişlerdir (Palaeolohos, 1982).

Bazı kurallara tabi tutulan Panhelenik festivallere katılmak için evli bir çift annesiz babadan doğmuş Yunanlı hür bir erkek olmak en önemli şart koşulmuştur. Bunun içinde köleler, barbarlar¹³ ve evli kadınların katılımı yasaklanmıştır. Toplumsal yapıdan kaynaklı olan durum arkaik ve klasik dönem boyunca devam ettirilmiş, kadınlar oyunlar haricinde genel site hayatlarında da dışlanmış, köleler ise vatandaş olarak bile kabul görmemiştir (Yıldıran, 2014). Oyunlar içerisinde Demeter rahibesi haricinde hiçbir kadına seyirci olarak dahi yer verilmemiş, hatta bu konu da o kadar ciddi olmuşlarki gizlice izleyen bir kadın yakaladıklarında Typaeim dağından atarak ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Ancak istisnai bir olay literatüre yansımıştır. Ailesi içerisinde birçok olimpiyat şampiyonu var olan Kallipateira isimli kadının antrenör kılıfına girerek, olimpiyatı kazanan boksör oğlunu izlemek için gizlice yarışmalara dahil olması ve gerçeğin gün yüzüne çıkması ardından kadının ailesindeki başarılar neticesinde affedilişidir (Memiş ve Yıldıran, 2011). Bu olaydan sonra antrenörlerinde yarışmalara çıplak olarak katılması zorunlu hale gelmiştir (Gillet, 1975).

Kadınlara karşı oluşan bu tutum, kadınların kendi festivallerini düzenlemesine sebep olmuş ve Hera onuruna dört yılda bir sadece tek bir dalda (koşu) yarışmalar düzenlenmiştir. On altı kadının Elis ve Pisa arasında barış hikayeleri Hera Oyunları'nın MÖ 580'lerde başladığına veya yeniden düzenlenilmiş olduğuna işaret etmiştir (Kyle, 2007). Arkaik Çağ boyunca Olympia'da gerçekleştirilen Hera Oyunları'na evli olmayan kadınların katılabilmesi doğrultusunda yarışmalar, yetişkinliğe geçişin bir parçası olarak görülmüştür (Spears, 1984; Scanlon, 2014b).

Pausanias'tan elde edilen bilgilere göre;

Her dördüncü yıl kadınlar Hera için peplos dokurlar (peplos; eski Yunanda kadınların giymiş oldukları belden büzgülü kolsuz kıyafettir). Dokumayı yapan bu aynı kadınlar Hera isimli bir müsabaka düzenliyorlardır. Bu müsabaka bakireler için bir koşu yarışı içermektedir. Aslında aynı yaştaki kızlar yarışmaz; fakat ilk önce en gençleri daha sonra en yaşlıları ve en sonunda da bekarların en yaşlısı kim olursa olsun onlar yarışır. Şu şekilde koşarlar; saçları salınmış ve kiton birazcık diz üstünde ve sağ omuzlarını neredeyse göğüslerine kadar açık bırakıyorlardı. Olimpiyat stadyumu da onların müsabakaları için ayrılır, fakat onlar stadyumun boyutunu kızlar için 6 da 1 oranında kısaltırlar. Kazananlara hem zeytin yapraklı

¹³ Yunanlar, Yunanca konuşamayan kendi ulusları dışındaki kavimleri Barbar olarak adlandırmıştır.

taç hem de Hera için kurban edilen inekten bir porsiyon verilmiştir. Kazıtırdıkları portrelerini vermekte mümkün olabilir. Bu 16 kadını yönetenler ise (bunlara agonathetai denilirdi) evli kadınlardı (Scanlon, 2014b, s. 109)

Pausanias'ın açıklamasında da görülmüş olduğu üzere 16 bakire kızın katılmış oldukları koşu yarışması; genel yapısı itibari ile olimpiyatlara benzerlik göstermektedir. Ancak yarışmalarına izlemelerine dahi izin verilmeyen kadınların böyle bir spor organizasyonu içerisinde yer alabilmiş olmaları bizlere bir kez daha bedensel faaliyetlerin toplum içerisinde önemini göstermektedir.

Antik Yunan içerisinde gerçekleştirilen, Panhelenik Oyunlar beraberinde kadınlara özgü gerçekleştirilen Hera Oyunları'nın temelli Yunan tanrılarına tapınmaya bağlı olmuştur. Ancak zamanla bu bağlantı yavaş yavaş zayıflamıştır. MÖ 336 yılında Büyük İskender'in ve ailesinin Olympia'da altın ve fil dişi heykelleri yer almıştır. Bu heykeller genellikle tanrıları heykelleri için kullanıldıklarından Büyük İskender kendini Zeus ile özdeşleştirebileceğini öne sürmüştür. Daha sonra Yunanistan'ın Roma hakimiyeti altına girmesi ardından Roma imparatoru Augustus'un da benzer şekilde tapınaklardan birini kendinin haline getirmesi bunu desteklemiştir (Woff, 1999). Tüm bu durumlar sporcularıda etkilemiş; yarışmacılar başarılarını Zeus'a yerine kendilerine atfetmeye başlamışlardır. Roma ve Yunanistan'da oluşan iç ve dış karışıklıklar oyunlarını derinden sarsmaya başlamıştır (Swaddling, 1999).

MS 65'te yapılacak oyunlar İmparator Nero'nun oyunlara katılmak istemesi ve oyunlara hazırlanmak için yeterli sürenin olmaması sonucu oyunları iki yıl ertelemiş 211. oyunlar MS 65 yerine MS 67'de yapılmıştır. 4 koşumlu atlı araba yarışına kurallara aykırı biçimde 10 atlı arabasıyla gelen Nero, atlı arabasının devrilmesine rağmen, "düşmeseydi birinci olurdu" denilerek tacın sahibi olmuştur (Yıldırım, 2014: Bengston'dan 1983). Başka bir olayda ise Altis, Pers kralı Mithridates'le olan savaşlarının ücretlerini ödeyebilmek için Yunan generali Sulla, Olympia, Delphi, ve Epidauros'u yakıp küle çevirmiştir. Savaşın zaferini kutlamak için Sulla MÖ 80'de olimpiyatları Roma'ya transfer etmiş ancak 2 yıl sonra Sulla'nın ölümüyle olimpiyatlar eski yerine geri gelmiştir. Her ne kadar oyunlar derinden sarsılmış olsa da Romalıların paraya ve spora duydukları ilgi sonucunda oyunlar eski prestijine gelerek hayata yeniden tutunmuştur (Swaddling, 1999).

Theodosius, MS 393'te bir Hıristiyan olarak oyunların putperestlikle renklendirildiğini ve Hıristiyanlık lehine bu durumu bastırmak için kaldırılması

gerektiğini düşünerek oyunları yasaklamıştır (McIntosh, 1963). Emperyal ferman güya can çekişmekte olan bir hastaya yapılan darbe olarak nakledilmiştir. Ancak oyunların bitişi hakkında araştırmacılar arasında farklı fikir ayrılıkları bulunmaktadır (Lee, 1998). Olimpiyat galiplerinin listeleri incelendiğinde oyunlar MS 267’de sonlanmıştır. Bu tarihten 361’e kadar galipler listesinin olmaması nedeniyle oyunların yapılıp yapılmadığından emin olunamamaktadır. Ancak arkeolojik kanıtlar kısa bir ara ardından oyunların devam ettiğini göstermiştir. Philoumenos’un MS 369’da güreş müsabakasını kazandığı ve bilinen son olimpiyat galibinin, 287. Olimpiyat’ta (MS 369) boks maçını kazanan Ermeni Prensi Barasdates veya Artabasdos olması muhtemel görünmektedir (Kyrkos 1982). Ancak son kazılarda, dördüncü yüzyıla tarihlendirilen kutsal alanlardaki eski binalar, Zeus Tapınağı'nın batı ve güneybatısındaki yeni hamam ve misafirhanelerin yanı sıra nehir kıyısındaki erozyona tanıklık eden yazıtlar ve yapılar keşfedilmiştir. Bir sporcu loncası için olası bir kulüp binası olan yapıda arkeolojik çalışmalar 385’e tarihlendiren 291. Olimpiyatta ait olimpiyat galiplerini Atina'nın Zopyrus'una kadar listeleyen bronz bir tablet ortaya çıkartılmıştır. Kaydedilen bu son Olimpiyattan sonra, oyunların yapıldığı son yıl konusunda anlaşmazlıklarla karşılaşmaktadır. Orta çağ tarihçileri, dördüncü yüzyılın sonlarından beşinci yüzyılın ortalarına kadar değişen tarihler kaydetmiştir (Brown, 2006).

Tüm bu bilgiler doğrultusunda oyunlar, kesin olmamakla beraber I. veya II. Theodosius tarafından kaldırmıştır. Genel olarak kabul görülen kanı, 393 yılında I. Theodosius tarafından yasaklanmış olmasıdır. İmparator, kendisini putperestliğin tüm izlerini süpürmeye adanmıştır. Yapılan incelemeler göre ise son olimpiyat galibinin Hellas’tan değil, kalıtsal düşmanların ülkesinden Ermeni Prensi olduğu düşünülmektedir (Gardiner, 1910).

SONUÇ

Beden eğitimi ve spor faaliyetlerine dair ilk izlere, primitif toplumlarda yaşam şartlarının getirileri sonucu hayatta kalabilmek için güdülerle gerçekleştirilen “doğal hareketler” olarak tabir edilen fiziki becerilerde rastlanılmıştır. Zamanla zihinsel muhakemenin etkisi ve doğal koşullardaki değişimler, bu toplulukların bedene yönelik faaliyetleri önemini fark etmelerini sağlamış hem fiziksel özellikler hem de mızrak, ok gibi materyaller geliştirilmiştir. Tarım faaliyetlerinin yapılmaya başlanmasıyla yerleşik hayata geçen nehir kıyısı uygarlıklarında besin temininin daha kolay sağlanabilmesi bakımından boş zaman kavramı açığa çıkmıştır. Bu durum beden eğitimi ve spor

faaliyetlerinin gelişim ve değişiminin önünü açmaktadır. Şehirlerin yükselişi insan sayısının sıklığını ve yoğunluğunu arttırmıştır. Topluluklar, açığa çıkan mülkiyet ve serveti savunmak ve yağmalamak için savaşmışlardır. Yeni şehirleri korumak için askeri sınıf ortaya çıktıkça beden eğitimi faaliyetleri savaşçı yetiştirmek için çoğalmıştır.

Fırat ve Dicle Nehri etrafına konumlanmış Mezopotamya uygarlıklarından Sümerler 'de hayati koşullardaki değişiklikler nedeniyle bedene yönelik olarak; atletizm, boks, güreş, okçuluk, aslan avı, atlı sporlar ve dini inançlar dolayısıyla çeşitli bayram ve festivallerde eğlence aktiviteleri olan akrobasi, dans ve rekreatif etkinliklerle karşılaşmıştır. Bir diğer Mezopotamya uygarlığı olan Asur ve Babillerde ise Sümer sportif faaliyetlerinin izlerine rastlanılarak, aslan avı, av, okçuluk, güreş, boks gibi aktiveler bulunmaktadır. Bunların yanı sıra ilk defa askeri karakterli sualtı dalgıçlığı, Asur medeniyetinde ortaya çıkmıştır. Asurlarla olan askeri mücadeleleri sonucu ayakta kalabilmek için Urartular kendilerini binicilik, okçuluk alanlarında geliştirmişler ve müzik eşliğinde yapılan jimnastik ve dans faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Bu toplumlar arasında gerçekleşen ticari sirkülasyon, oluşturdukları beden kültürlerini farklı medeniyetler içerisine yayılmasına neden olmuştur. İlk Anadolu uygarlıklarından olan Hititler'de kült uygulamalar çerçevesinde Mezopotamya spor kültürünün etkisi altında güreş, boks, müzik, dans, boğa dansı, akrobasi, halter, gülle atma, koşu gibi çeşitli aktiviteler yapılmış ancak ilk antrenman kitabı olma özelliğine sahip Kikkuli tabletlerinin varlığıyla kendinden söz ettirerek atlı sporların önünü açmıştır.

Nehir kıyısı uygarlıkları içerisinde beden kültürü bakımından üstünlük elde eden Mısır uygarlığı, çeşitli su sporları ve dans, jimnastik, boks eskrim, avcılık, okçuluk, boğa güreşi savaş arabası gibi beden geliştirici aktivitelerin önemini farkına varmasıyla hayatlarının bir parçası haline getirmişlerdir. Zorunluluk olmaktan çıkan beden hareketleri hem soylu sınıf hem de sedanter insanlar arasında eğlence amaçlı gerçekleştirilmeye başlanılmıştır.

Eski Çin, geniş bir coğrafi konuma yayılmasından dolayı çeşitli iklim şartlarından karşılaşması, kendi içerisinde beden kültürü açısından farklılıklar meydana getirmiştir. Ancak genel olarak sağlık, askeri ve eğlence temelli olarak, Batı sporlarından farklı bir yapıda gelişimini sürdürmüştür. Sağlık amaçlı olarak dans, drama, mediyatif ve rekabet içeriklerini barındıran wushu temelli ilerleme kaydederken, askeri niteliklerden oluşması bakımından kungfu karakterli gelişmiştir. Ancak eğlence amaçlı yapılmaya

başlaması ardından ülkenin farklı bölgelerinde yapılan turnuvalar aracılığıyla toplum içerisinde yaygınlaşmıştır. Böylece okçuluk, binicilik, akrobasi, dans, güreş, ayaktopu, polo, chui wan, güreş, ip atlama, yüzmeye, kürek gibi birçok faaliyette bulunmuşlardır.

Türkler, sert iklim ve zor doğa koşullarının nedeniyle sağlam vücut yapılarına sahiptirler. Yaşadıkları coğrafi koşullar bakımından at, birçok açıdan Türklerin vazgeçilmesi olmuştur. Türk milleti, savunma ve korunma amaçlı kullandıkları hareketleri kurallarla oyunlaştırarak önemli gün ve törenlerde geleneksel bir biçimde uygulamıştır. Böylece ata bağlı sportif aktiviteler açığa çıkmıştır. Türk toplumlarında atlı sporlar olarak Orta Asya'dan günümüze gökbörü, çevgan ve cirit gibi binicilik faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Bunların dışındaki binicilik hünerleriyle birleştirilen okçuluk faaliyetlerine yer verilerek mağlup edilmesi zor bir sistem meydana getirmişlerdir. Türk toplumlarında başka spor faaliyetleri de vardır. Aletsiz gerçekleştirilmesinden dolayı dünyanın en eski sporlarından olan güreş, karakucak, aba, şalvar ve kuşak güreşi gibi çeşitleriyle geçmişten günümüze varlığını sürdürmektedir. İnsanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahip olan kayak ise kışın çok kar yağın bölgelerde yirtıcılardan kaçmak ve avcılık yapma zorunluluğundan kavimlerin, kara batmamak amacıyla ayaklarına bağladıkları tahtadan bir alet yapmaları sonucu açığa çıkarak günümüz kayak sporunun öncülü olmuştur. Son olarak da Eski Türklerin T'su-Chü adı verilen bir ayak topu oynadıkları bilinmektedir.

Beden eğitimi ve spor alanındaki en büyük gelişim Antik Yunan medeniyetinde gözlemlenmektedir. Akdeniz köprü uygarlığı olan Girit, çevre medeniyetlerden etkilenecek spor kültürünün temellerini atmıştır. Yanardağ patlamasından sonra Girit'in zayıflığını fırsat bilen Yunan coğrafyasını oluşturan ilk topluluk Miken'ler burayı istila ederek spor tarihçilerinin Girit-Miken Çağı olarak adlandırdıkları dönemde Yunanlılık evvelinde sporun ilk görünümünü oluşmaya başlayarak dönemin ihtiyaçları gereği ideal insan anlayışı erasında, daha çok savaşlarda şan ve şöhret kazanmış kahramanlarda geliştirmişlerdir. Bunun en güzel örneği ise Truva savaşının kahramanlarında gözlenebilmektedir. Arkaik Çağ'a geçilmesiyle ideal insan anlayışı savaşçı kriterler ve bedensel güzellik olarak ortaya çıkmıştır. Antik Yunan tarihinin en büyük organizasyonu olan dini ritüel olarak kurulan Olimpiyat Oyunlarının MÖ 776'da oluşmasıyla da ideal insana ulaşmak için gerçekleştirilen beden faaliyetleri ihtişamını ortaya çıkarmak için bir fırsat elde etmiştir.

Klasik Çağ'a gelindiğın ticaretle gelen soyluluk ve Solon'un öncü davranışları demokratikleşme hareketlerini başlatmıştır. Bu gelişimler ardından devlet-halk yakınlaşması halkın yönetimde söz sahibi olmasını gerekli kılmış ve bunun sadece eğitimle gerçekleştirilebileceğinin farkına varılmasıyla eğitim faaliyetleri zorunlu hale gelmiştir. Böylece ideal insan anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri, dönem tesisleri aracılığıyla başta Atina olmak üzere Antik Yunan içerisinde doruğunu yaşamıştır. Beden eğitimine verilen önem ve olimpiyatlara atfedilen değerin artmasıyla gün geçtikçe fazlaşan branşlara halktan isimler de katılmaya başlamıştır. Zamanla spor komplekslerinde sofistlerin entelektüel olana önem vermesi yarışmacı temel tutumunun gerilemesine yol açmıştır. Böylece ideal insan anlayışı fiziksel görünüme önem verilen sağlık amaçlı gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Yunan kentlerinden Spartalılar ise bu demokratikleşme hareketlerinin dışında kalarak kendine özgü savaşçı kriterle gelişimini sürdürmüştür.

Makedonların tarih sahnesine çıkmasıyla Antik Yunan'ında içerisinde bulunduğu birçok devlet Pers savaş tehlikesi karşısında birleşerek Helen birliği ni sağlamıştır. Hindistan'a kadar uzanan seferlerde Antik Yunan spor kültürü beraberlerinde götürülerek yeni feth edilen şehirlerde devam ettirilen ait olma anlayışı açığa çıkartılmıştır. Böylece beden kültürü entelektüel ve jimnastik amaçlı olarak geniş bir alana yayılmıştır. Toplumda spor tesislerinin öneminin anlaşılmasıyla birçok krallık ülkelerine gymnasiumlar yaptırmıştır. Böylece gymnasiumların özelliklerine bir yenisi daha eklenerek sosyalleşme yeri olarak hizmet vermeye başlamıştır. Filozofların etkisiyle ideal insan anlayışı değişime uğrayarak estetik güzellik ön plana çıkmış, fiziksel performansa atfedilen değer gerileyerek, fiziksel güzellik ön plana çıkmıştır. Bu durum oyunları da değişikliğe uğratmış sadece oyunları kazanmak isteyenler yarışmalara katılmaya başlamıştır. Oyunlara para ödülünün eklenmesiyle meslek haline gelerek, gösteri yönelimli ilerlemeye başlamıştır. Bu bağlamda dövüş sporları daha fazla izleyici çekmeye başlamış ve spor anlamı kaybolarak beden eğitimi, sağlık amaçlı ve okul sistemi içerisinde kalmıştır.

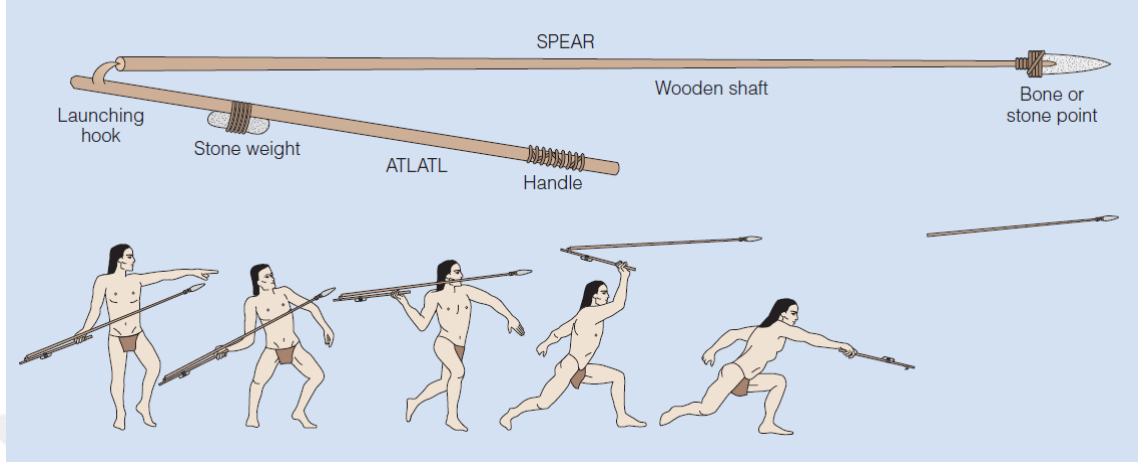
İskender'in ölümü üzerine Roma ile mücadelelerinde başarısız olan Helenistik krallıklar, Roma egemenliği altında spor idealini yaşatmaya çalışmışlardır. Yunan spor geleneklerinden hoşnut olmayan Romalılar'ın oyunlarda değişiklikler yapması üzerine geçmiş dönemlerde oluşan çatlıklar derinleşmiştir. Kült uygulama olan olimpiyatların tanrılar yerine imparatorlara ithaf edilmesi, olimpiyat şampiyonu olabilecek hünere sahip

olmayan Nero'nun birçok yarışmada galip ilan edilmesi ve Sulla'nın olimpiyatları ana vatanından kopartarak ilk kez Olympia dışında yapılmasına neden olması gibi sebepler olimpiyat oyunlarına eski prestijini kaybettirmiştir. Hıristiyanlığın devlet dini haline gelmesinden sonra I. Theodosius'un pagan uygulamaların tamamını yasaklamasıyla da oyunlar son bulmuştur.

EKLER

EK: 1 Günümüz atıcılık sporlarının temeli sayılabilecek, mızrak atıcılarına dair bir resim (Haviland, vd. 2010).

Ek: 2 Sümer uygarlığından kalma kemer güreşi figürü (Festuccia, 2014).

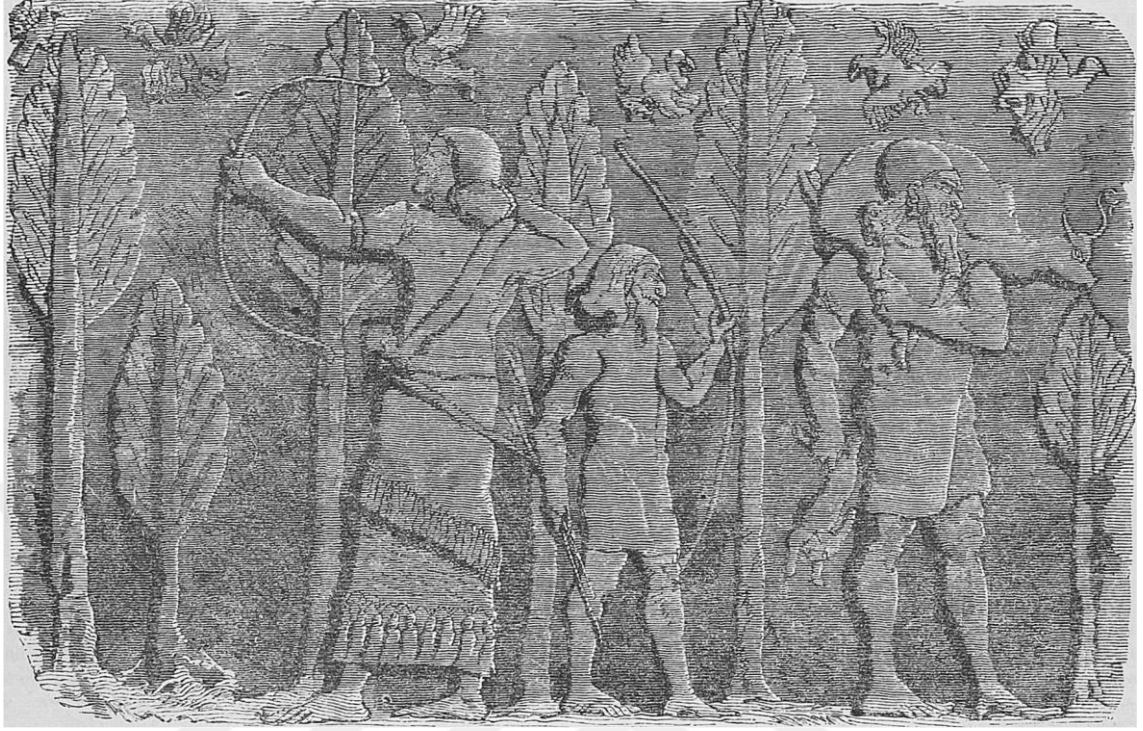
Ek: 3 Aslanla çarpışan çıplak kahraman silindiri. (William, 2017).

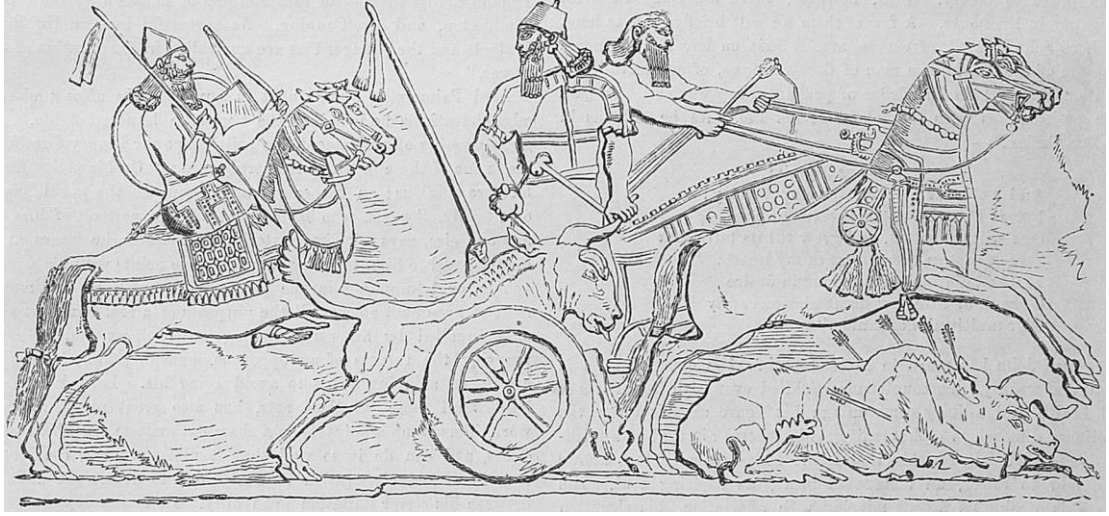
Ek: 4 Tell Agrab da bulunan ilk savaş arabası heykelciği (Olivova, 1985).

Ek: 5 Asurlar döneminden kalma ok ve yay ile avcılığın yapıldığına dair resim (Field Sports of Assyria, 1854).

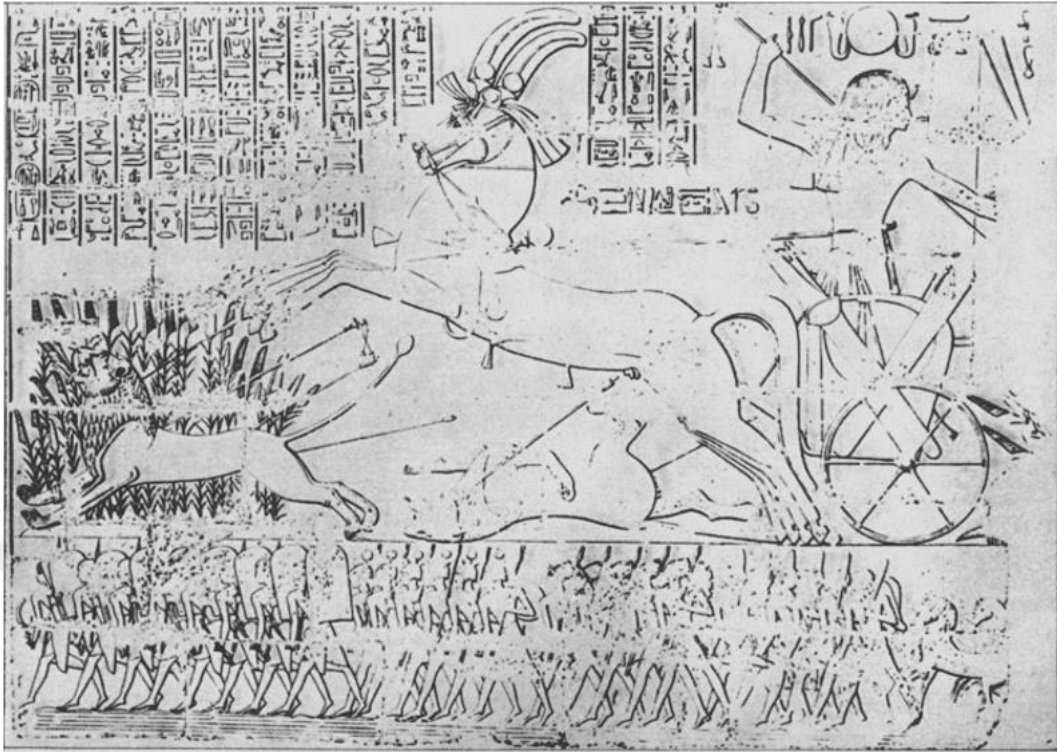
Ek: 6 Asurlar döneminden kalma, kraliyet av sahnesi (Field Sports of Assyria, 1854).

Ek: 7 Asurlar'dan kalma su altı yüzücülüğüne dair sahne (Rossi, Russo & Russo 2009).

EK: 8 Mısır aslan avı tasviri (Frankfort, 1954)

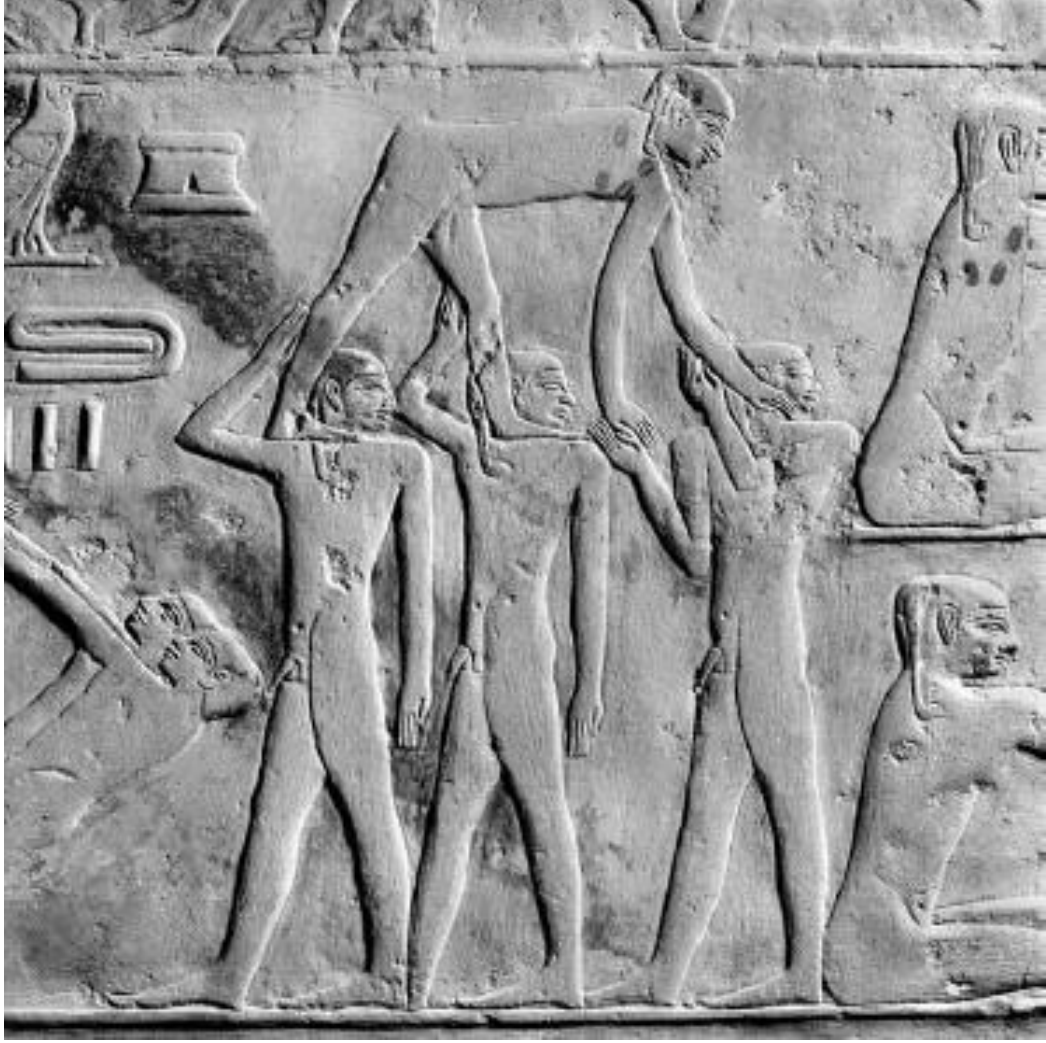
Ek: 9 Urartular dönemine ait Ahlat müzesinde yer alan MÖ 900-600 tarihli boğa avı tasvirli kemer parçası (Fotoğraf: Melek Akkurt, 2020).

Ek: 10 Urartular döneminden kalma Ahlat müzesinde yer alan MÖ 900-600 tarihli aslan avı tasvirli kemer parçası (Fotoğraf: Melek Akkurt, 2020).

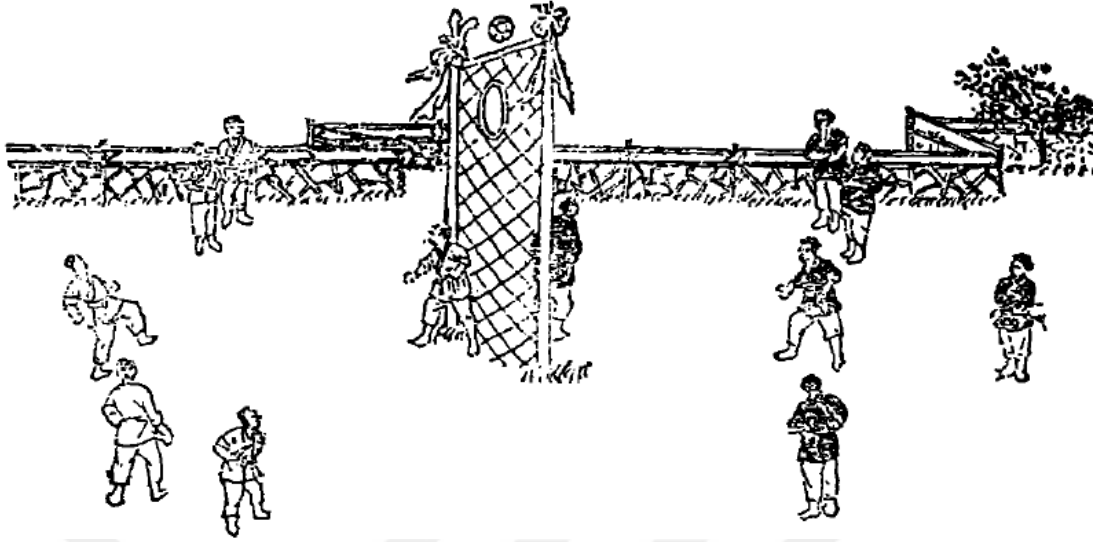
EK: 11 Bir tür dengeleme oyunu oynayan 4 genç (Harpur & Scremin, 2008).

Ek: 12 Antik Mısır'da kadınların uyguladıkları akrobasi, hokkabazlık ve top oyunlarına dair görsel (Gardiner, 1930).

Ek: 13 T'su-Chü görseli (Xiuling, Y. 2000).

Ek: 14 Chu Wan oyununun görseli (Zhang & Wu 2018).

EK: 15 Eski Türk toplumunda uygulanan tepük olarak adlandırılan oyunun ana malzemesi olan top görseli (Yıldırım, 1997).

Şekil 1. İğ Ağırşığı.

Ek: 16 Yaklaşık olarak MÖ 1400 yılına tarihlendirilen Knossos sarayında ki boğa sıçrama tasviri (Germen, t.y.).

KAYNAKÇA

- Abalı, A. (1974). *Cumhuriyetin 50. yılında gençlik ve spor*. Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı.
- Adams, W. L. (2003). The Olympics, Macedonia and Greek athletics. *Journal of Sport History*, 30(2), 205-217.
- Afyon, Y. A. ve Tunç, A. (1997). *Beden eğitimi ve spor tarihi*. Konya: Damla Ofset.
- Akdağ, Ö. (2018). Hititlerin tanrılarını memnun etme yöntemleri ve bunun Hitit arkeolojisine yansımaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 23-36.
- Akış, İ. (2019, 16-18 Ekim). *Geleneksel Sporların İşlevleri*. Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları VIII Sempozyum Bildirileri, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Aktepe, K. (2003). *Okçuluk*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Alden, M. (2005). Lions in paradise. *The Classical Quarterly*, 55(2), 335-342.
- Alexiou, S. (1969). Minoan civilization heraclion (C. Ridley, Çev.). Heraclion: Spyros.
- Allen, D. W. & Lantinova, V. (2012). The Ancient Olympics as a signal of city-state strength. *Economics of Governance*, 14(1), 23-44. Doi: 10.1007/s10101-012-0119-5.
- Alpman, C. (1972). *Eğitimin bütünlüğü içinde beden eğitimi ve çağlar boyunca gelişimi*. Ankara: GSGM Spor Eğitim Dairesi Başkanlığı.
- Anderson Gerfaud, P. (1990). Aspects of behaviour in the Middle Palaeolithic: Functional analysis of stone tools from Southwest France. In Mellars Paul (Ed.), *The emergence of modern humans: An archaeological perspective* (pp. 389-418). Edinburgh: Edinburgh University Press,
- Arıpınar, E. (1992). *Türk futbol tarihi* (Cilt I). İstanbul: Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları.
- Arslantaş, Y. (2014). Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da barınma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 319-343.

- Atalay, B. (1985). *Divanü Lügat-it Türk tercümesi* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atılcan, İ. C. (1974). Gerçek milli sporumuz cirit. *Ata sporu cirit* (s. 19-21). Ankara: Erzurum Atlı Sporlar Kulübü Yayını.
- Atılğan, D., Türkçapar, Ü. ve Tükel, Y. (2019, 16-18 Ekim). *Türk halklarının geleneksel spor oyunlarında cirit*. Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları VIII. Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Atlı Cirit, (t.y.). Türkiye geleneksel spor dalları federasyonu. Erişim Adresi: <http://www.gsdf.gov.tr/tr/spor/atli-cirit/>.
- Avramidis, S. (2011). World art on swimming. *International Journal of Aquatic Research and Education*, 5(3), 325-360. Doi: 10.25035/ijare.05.03.08.
- Ayağ, A. (1983). *Türklerde spor geleneği ve Kırkpınar güreşleri*. İstanbul: Divan Yayınları.
- Aytaç, K. (2018). *Avrupa eğitim tarihi: Antikçağ'dan 19. yüzyılın sonlarına kadar*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Azize, J. (2002). Wrestling as a symbol for maintaining the order of nature in Ancient Mesopotamia. *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 2(1), 1-26.
- Baker, W. J. (1988). *Sport in the Western world*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Barrow, H. M. (1983). *Man and movement: Principles of physical education*. Philadelphia: Lea & Febiger
- Beck, F. A. G. (1964). *Greek education, 450-350 B.C.* New York: Barnes & Noble.
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde at ve at kültürü (düünden bugüne Kırgız kültürel hayatı örneği). *Gazi Türkiyat*, 6, 111-128.
- Belli, O., Çakmaklı, Ö. D. ve Gültekin, T. (2012). Urartu uygarlığında spor. İçinde İ. Yıldırım ve T. Gültekin (Eds.), *Anadolu uygarlıklarında spor* (s. 54-69). Ankara: Spor Yayınevi ve Kitapevi.
- Betzig, L. (2008). Hunting kings. *Cross-Cultural Research*, 42(3), 270-289.

- Bierl, A. (2018). Agonistic excess and its ritual resolution in hero cult: The funeral games in Iliad 23 as a mise en abyme. In C. Damon & C. Pieper (Eds.), *Eris vs. Aemulatio* (pp. 53-77). Hollanda: Brill.
- Binbaşıoğlu, C. (1982). *Eğitim düşüncesi tarihi*. Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.
- Bingham, P. M. (2000). Human evolution and human history: A complete theory. *Evolutionary anthropology: Issues, news, and reviews*, 9(6), 248-257.
- Bonfante, L. (1989). Nudity as a costume in classical art. *American Journal of Archaeology*, 93(4), 543-570.
- Bonnefon J. F. (2017). What is special about human reasoning? In J. F. Bonnefon (Ed.), *Reasoning unbound* (pp. 45-75). London: Palgrave Macmillan.
- Bradley, K. R. (1978). The cronology of Nero's visit to Greece A.D. 66\67. *Society d'Etudes Latines de Bruxelles*, 37(1), 61-72.
- Brier, B. & Hobbs, H. (2008). *Daily life on the Ancient Egyptian*. London: Greenwood Press.
- Briggs, R., McCarthy, H. & Zorbas, A. (2004). *16 days: The role of the Olympic truce in the toolkit for peace*. London: Demos Athens.
- Broadie, S. (2003). The Sophists and Socrates. In D. Sedley (Ed.), *The Cambridge companion to Greek and Roman philosophy* (pp. 73-94). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Brown, A. R. (2006). Hellenic heritage and christian challenge: Conflict over Panhellenic sanctuaries in late antiquity. In H. S. Drake (Ed.), *Violence in late antiquity: Perceptions and practice* (pp. 309-320). England: Ashgate.
- Burleson, C. (2013). The Ancient Olympic truce in modern day peace keeping: Revisiting ekecheiria. In R. Spaaij & C. Burleson (Eds.), *The Olympic movement and the sport of peacemaking* (pp. 39-55). London and New York: Routledge.
- Byrce, T. (2004). *Life and society in the Hittite world*. New York: Oxford University Press.
- Cain, C. (2019). Lascaux Cave. Retrieved from <https://sacredland.org/lascaux-cave/>.

- Cammarosano, M. (2011). Rejoicing in the Gods: The werb dusk- and Hittite cheese fighting. In P. Taracha (Ed.), *Proceeding of the eighth International congress of Hittitology* (pp. 138-170). Warsaw: Agade.
- Cantrell, D. & Finkelstein, I. (2006). A kingdom for a horse: The megiddo stables, and eighth century Israel. In Finkelstein, I., Ussishkin, D. & Halpern, B. (Eds.), *Megiddo IV: The 1998–2002 seasons* (pp. 643-665). Tel Aviv: Emery and Claire Yass Publications in Archaeology.
- Carroll, S. T. (1988). Wrestling in Ancient Nubia. *Journal of Sport History*, 15(2), 121-137.
- Carter, C. (1988). Athletic contests in Hittite religious festivals. *Journal of Near Eastern Studies*, 47(3), 185-187.
- Carugati, F., Hadfield, G. K. & Weingast, B. R. (2015). Building legal order in ancient athens. *Journal of Legal Analysis*, 7(2), 291-324. Doi: 10.1093/jla/lav003.
- Caruso, A. (2018). A new athenian gymnasium from the 4th century B.C.? In U. Mania & Monika Trümper (Eds.), *Development of gymnasia and Greco-Roman city scapes* (pp. 197-214). Berlin: Edition Topoi.
- Castelluccia, M. & Dan, R. (2019). Some Remarks on Urartian Horse Harnesses.
- Castleden, R. (1993). *Minoans, life in bronze age Crete*. London and New York: Routledge.
- China archery culture. (2017). Retrieved from: <http://www.wtao.org>.
- Christesen, P. (2009). Whence 776? The origin of the date for the first Olympiad. *The International Journal of the History of Sport*, 26(2), 161-182.
- (2014). Sport and democratization in Ancient Greece (with an excursus on athletic nudity). In P. Christesen & D. G. Kyle (Eds.), *A companion to sport and spectacle in Greek and Roman antiquity* (pp. 211-235). UK: Wiley Blackwell.
- (2017). Sparta and athletics. In A. Powell (Ed.), *A companion to Sparta (Vol II)* (543-564). UK: John Wiley & Sons.
- Churchill, S. T. (1993). Weapon technology, prey size selection, and hunting methods in modern hunter-gatherers: Implication for hunting in the Palaeolithic and

- Mesolithic. *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, 4(1), 11-24.
- Civil, M. (2003). Of bows and arrows. *Journal of Cuneiform Studies*, 55, 49-54.
- Clark, J. D. (1988). The middle stone age of East Africa and the beginnings of regional identity. *Journal of World Prehistory*, 2(3), 235-305.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Craig, S. (2002). *Sport and games through history*. London: Greenwood Press.
- Crowther, N. B. (1980). Nudity and morality: Athletics in Italy. *The Classical Journal*, 76(2), 119-123.
- (1983). Greek games in republican Rome. *L'Antiquite Classique*, 52, 268-273.
- (1999). Sports, nationalism and peace in Ancient Greece. *Peace Review*, 11(4), 585-589. Doi: 10.1080/10402659908426311.
- (2002). The salt lake city scandals and the Ancient Olympic Games. *The International Journal of the History of Sport*, 19(4), 169-178. Doi: 10.1080/714001796.
- (2007). *Sport in ancient times*. America: Praeger.
- Curran, J. (1994). Moving statues in late antique Rome: Problem of perspective. *Art History*, 17(1), 46-58.
- Çavuşoğlu, A. (2008). Çevgen/çöğen oyunu kültürü ve edebî, tasavvufî metinlerde yansıması. *İstem*, 6(11), 159-174.
- Çavuşoğlu, R. (2017) Urartu krallığı: Kuruluş ve yükseliş. İçinde H. Bahtiyar (Ed.), *Edebiyat Fakültesi Panelleri* (s. 105-114). İstanbul: Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık.
- (t.y). Van müzesinden Urartu savaş sahneli at göğüslük parçası. *Anadolu Araştırmaları*, 17(2), 67-78.
- Çay, A. (1988). *Türk Ergenekon bayramı Nevruz*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Çeribaş, M. (2019). Türkiye’de ve Kırgızistan’da oynanan çocuk oyunlarının yapı ve bakımından mukayesesi. İçinde Y. Yılmaz (Ed.), *2009’dan 2019’a 10. yıl hatıra kitabı* (s. 2-16). İstanbul: Akademik Kitaplar
- Çığ, M. İ. (2020). *Uygarlığın kökeni Sumerliler-2: Sumerlilerde günlük yaşam*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çığır Dikyol, D. (2016). Antik Yunan’dan bir eğitim modeli: Sparta. *Mediterranean Journal of Humanities*, 6(2), 189-207. Doi: 10.13114/MJH.2016.293.
- Çınar, A. A. (1995). Divanü Lügat-it Türk’te at kültürü. İçinde E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık* (s. 147-155). İstanbul: Resim Matbaacılık.
- Çoruhlu, Y. (2012). Arkeolojik kazı sonuçlarına göre Türklerde mezarlara at gömme geleneği. *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler*, 1, 1051-1070.
- Dartman, B. (2009). Yazının keşfi konusunda dini metin ve arkeolojik bulgular çerçevesinde yeni bir yaklaşım. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(41), 1-15.
- David, E. (2010). Sparta and the politics of nudity. In A. Powell & S. Hodkinson (Eds.), *Sparta: The body politic* (pp. 85-137). America: The Clasical Press of Wales.
- Davidson, T. (2008). *Greklere eğitim düşüncesi* (A. Aydoğan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- De Martino, S. (2002). Hitit İmparatorluğu’nda kült ve bayram kutlamaları. İçinde J. Wenzel (Ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı halk* (s. 445-447). Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland,
- Decker, W. & Förster, F. (2002). *Nikephoros beihefte i beitrage zu sport und kultur im Altertum, annotierte bibliographie zum sport im alten Agypten II: 1978-2000*. Germany: Weidmann.
- Decker, W. & Herb, M. (1994). *Bildatlas zum sport im alten Ägypten: Corpus der bildlichen quellen zu leibesübungen, spiel, jagd, tanz und verwandten themen*. Leiden, New York and Cologne: Brill.
- Decker, W. (1992). *Sports and games of Ancient Egypt* (A. Guttman, Çev.). London: Yale University Press.

- (2012). *Sport in der griechischen Antike, Vom minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Spielen*. Kempten: Arete Verlag Hildesheim.
- Demarco, M. A. (1999). Wushu. In D. Levinson & K. Christensen (Eds.), *Encyclopedia of world sport, from ancient times to present* (pp. 462-463). New York: Oxford University Press.
- Deobold, D. B. (1953). *A world history of physical education: Cultural, philosophical, comparative*. New York: Prentice-Hall.
- Dever, A. ve İslam, A. (2015). Tarihsel süreç içerisinde Türk kültüründe spor algısı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 46-61.
- Dewey, J. (1928, Ocak). Anniversary discourse body and mind. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 4(1), 3-19.
- Diakov, V. ve Kovalev, S. (2014). *İlkçağ tarihi*. Ankara: Yordam Kitap. Doi: 10.1002/9781444338386.wbeah22095.
- Diamond, J. (1999). *Guns, germs and steel: The fates of human societies*. New York and London: W. W. Norton & Company.
- Dombrowski, D. A. (2012). Homer, competition and sport. *Journal of the Philosophy of Sport*, 39(1), 33-51. Doi: 10.1080/00948705.2012.675070.
- Dongqiao W. (2008). The emergence and development of Ancient Chinese military sport culture [J]. *Journal of Jining University*, 29(6), 61-63.
- Ducat, J. (2006). *Spartan education, youth and society in the classical period*. America: The Classical Press of Wales.
- Ducat, J. (2009). Perspectives on Spartan education in the classical period. In S. Hodkinson & A. Powell (Eds.), *Sparta new perspectives* (pp. 43-66). America: The Classical Press of Wales.
- Dürüşken, Ç. (1995). *Eski Çağ'da spor*. İstanbul: Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Eberhard, W. (1940). Çin kaynaklarına göre Türkler ve komşularında spor. *Ülkü Dergisi*, 15(87), 209-215.
- (1996). *Çin'in şimal komşuları* (N. Ulutuğ, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Erdemli, A. (2008). *Spor yapan insan*. İstanbul: E Yayınları.

- Erman, A. (1894). *Life in Ancient Egypt* (H. M. Tirard, Çev.). London and New York: Macmillan and Co.
- Eröz, M. (1983). *Milli kültürümüz ve meselelerimiz*. İstanbul: Doğu Yayınları.
- Erzen, A. (t.y.). Grek kültürü ve yakın şark. *Tarih Dergisi*, (23), 171-178.
- Esin, E. (1979). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayın Evi.
- Estienne, S. & Lissarrague, F. (2015). Le corps des dieux dans les mondes Grec et Romain: Bilan historiographique. *Dialogues D'histoire Ancienne Supplement*, 14, 19-30.
- Festuccia, S. (2014, June). Sport representation: Transfer images of agonistik contests. *9th ICAANE Basel*, 1, 99-110.
- Field Sports of Assyria. (1854). *The Illustrated Magazine of Art*, 4(23), 276-277. Retrieved from: https://www.jstor.org/stable/20538491?seq=1#metadata_info_tab_contents.
- Fifer, F. C. (1987). The adoption of bipedalism by the hominids: A new hypothesis. *Human Evolution*, 2(2), 135-147.
- Finley, M. I. & Piekert H. W. (1976). *The Olympic games: The first thousand years*. New York: Dover Publications.
- Fişek, K. (1985). *100 soruda Türkiye spor tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Forbes, C. A. (1945). Expanded uses of the Greek gymnasium. *Classical Philology*, 40(1), 32-42.
- Frankfort, H. (1954). Egyptian and Assyrian reliefs. *Netherlands Yearbook for History of Art/Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek Online*, 5(1), 1-10.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz uygarlıkları*. Ankara: Dost Yayın Evi.
- Freeman, J. K. (1932). *Schools of Hellas; an essay on the practice and theory of Ancient Greek education from 600 to 300 B.C.* London: Macmillan.
- Freeman, W. H. (1982). *Physical education and sport in a changing society*. Minneapolis and Minnesota: Burges Publishing Company.

- (2011). *Physical education, exercise and sport science a changing society*. Sudbury: Jones & Bartlett Learning.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan 'in kültür tarihi*. Ankara: Dost Kitap Evi.
- Fuld, L. F. (1907, Mart). Physical education in Greece and Rome. *American Physical Education Review*, 12(1), 1-14. Doi: 10.1080/23267224.1907.10650003.
- Gabbay, U. (2003). Dance in textual sources from Ancient Mesopotamia. *American Schools of Oriental Research*, 66(3), 103-105.
- Galan, J. M. (1994). Bull-fight scenes in Ancient Egyptian tombs. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 80(1), 81-96.
- Gang, W. (2002). An examination of Ancient Chinese competitive sports and remodelling folk traditional sports [J]. *Journal of Beijing University of Physical Education*, 25(3), 306-308.
- Gardiner, E. N. (1910). *Greek athletic sports and festivals*. London: Macmillan.
- (1930). *Athletics of the ancient world*. Britain: Oxford at the Clarendon Press.
- Garfinkel, Y. (2010). Dance in Prehistoric Europe. *Documenta Praehistorica*, 37, 205-214.
- Gazimihal, M. R. (1960, Şubat). Tepük tepmek, *Türk Folklor Araştırmaları*, 6(127), 2080.
- Germen, S. (t.y.). Bull-leaping fresco from the palace of Knossos. Retrieved from: <https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/aegean-art1/minoan/a/bull-leaping-fresco-from-the-palace-of-knossos>.
- Gezder, N. (1981). *Ata sporu atlı cirit*. Erzurum.
- Gillet, B. (1975). *Spor tarihi* (M. Durak, Çev.). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Golden, M. (1990). *Childhood in classical athens*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- (1998). *Sport and Society in Ancient Greece*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- (2004). *Sport in the ancient world form a to z*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

- Göğtaş, N., ve İğit, İ. (2019). Ahlat müzesinde bulunan Urartu dönemi madeni takılar. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 535-552.
- Göksu, E. (2010). Ok ve yayın Türk devlet geleneği ve hakimiyet anlayışındaki yeri, *Turkish Studies*, 5(2), 986- 1011.
- Gömeç, S. Y. (2016, Mayıs). Türk kültüründe at. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu*, Konya.
- Graves, R. (1990). *The Greek myths* (Vol. 1026). Baltimore: Penguin UK.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu: Atilla, Cengiz Han, Timur* (R. Uzmen, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Guo, Y., Qiu, P & Liu, T. (2013). Tai ji quan: An overview of its history, health benefits, and cultural value. *Journal of Sport and Health Science*, 3(1), 3-8.
- Guo, Y., vd. (2016). Health benefits of traditional Chinese sports and physical activity for older adults: A systematic review of evidence. *Journal of Sport and Health Science*, 20, 1-11. Doi: 10.1016/j.jshs.2016.07.002.
- Guo, J. & Li, R. (2017). The development of leisure sports in Ancient China and its contemporary sports culture value. *Advances in Physical Education*, 7, 377-382. Doi: 10.4236/ape.2017.74031.
- Guttman, A. (2015). Origins and early sport and spectacle. *Studies*, 253(6), 335-337.
- Gündüz, A. (2002). *Mezopotamya ve Eski Mısır*. İstanbul: Buke yayınları.
- Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk devletleri tarihi* (Cilt I). Ankara: Karacan Yayınları.
- Güven, A. (1982). *Ansiklopedik spor dünyası*. İstanbul: Yelken Matbaası.
- Güven, Ö. (1999). *Türklerde spor kültürü* (Geliştirilmiş İkinci Baskı). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Hacker, B. H. (2012). Horse, wheel and saddle recent works on two ancient military revolution. *International Bibliography of Military History*, 32(2), 175-191. Doi: 10.1163/22115757-03202004.
- Halıcı, F. (1993). *Çevgan*. TDK İslam Ansiklopedisi (C. 8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevgan--oyun>.

- Hamed, A. E. A. (2015). Sport, leisure: Artistic perspectives in Ancient Egyptian temples (Part II). *Recorde: Revista de História do Esporte*, 8(1), 1-28.
- Hamilton, E. (1969). *Mythology: Timeless tales of gods and heroes*. New York: Hachette Book Group.
- Hannah, R. (2012) Early Greek lunisolar cycles: The Pythian and Olympic Games. In J. Ben-Dov, W. Horowitz & J.M. Steele (Eds.), *In Living the Lunar Calendar* (pp. 79-93). Oxford: Oxbow Books.
- Hansen, K. (1992). Collection in Ancient Egyptian chariot horses, *Journal of the American Research Center in Egypt*, 29, 173-179. Doi:10.2307/40000491.
- Harley, R. (1934). The public school of Sparta. *Greece & Rome*, 3(9), 129-139.
- Harmandar Demirel, D. & Yıldırım, İ. (2013). The philosophy of physical education and sport from ancient times to the enlightenment. *European Journal of Educational Research*, 2(4), 191-202.
- Harpur, Y. & Scremin, P. (2008). *The chapel of ptahhotep: Scene Details*. Oxford: Oxford Expedition to Egypt.
- Harris, H. A. (1972). *Sport in Greece and Rome*. London: Thames and Hudson.
- Hartwell, E. M. (1886). *Physical training in American colleges and universities*. Washington: Government Printing Office.
- Hatzopoulos, M. B. (2007). La formation militaire dans les gymnases hellénistiques. In D. Kah & P. Scholz (Eds.), *Das Hellenistische Gymnasium* (pp. 91-96). Berlin and Boston: De Gruyter.
- Haviland, W. A. (1997). *Human evolution and prehistory*. Forth Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Haviland, W. A., vd. (2005). *Evolution and prehistory the Human challenge*. U.S.A.: Thomson Learning.
- Haviland, W. A., vd. (2010). *Anthropology the Human Challenge*. U.S.A.: Cengage Learning.
- Hawhee, D. (2004). *Bodily arts, rhetoric and athletics in Ancient Greece*. America: University of Texas Press.

- Hayes, W. C. (1959). *The scepter of Egypt: A background for the study of the Egyptian Antiquities in the Metropolitan museum of art*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Heidel, A. (1949). *Gilgamesh epic and old testament parallels*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Hill, K., (1982). Hunting and human evolution. *Journal of Human Evolution*, 11, 521-544.
- Hin, S. (2012). Ephebe, ephebeia. *The encyclopedia of ancient history*. Doi: 10.1002/9781444338386.wbeah22095
- Hoffner, H. A. (2003). Daily life among the Hittites. In R. Averbeck, M. W. Chavalas & D. B. Weisberg (Eds.), *Life and culture in the Ancient Near East* (pp. 95-118). Bethesda: Decisions Limited Press.
- Homeros. (1984). *Odyssea* (A. Erhat ve A. Kadir, Çev.). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- (2005). *İlyada* (A. Erhat ve A. Kadir, Çev.). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Hong-hong, Z. (2009). The influences of the confucianism on the Ancient Chinese physical education [J]. *Journal of Taizhou University*, 31(3), 61-65.
- Hong-jun, X., Ying-lin, L. & Lu-ping, L. (2004). On developmenet of Chinese ancient physical culture [J]. *Journal of Xi' an Institüte of Physical Education*, 21(5), 42-45.
- Hooke, S. H. (1953). *Babylonian and Assyrian religion*. London: Hutchinson House.
- Hua, T. (2000). The effects of the confucian culture on Chinese ancient sports [J]. *Sichuan Sports Science*, (4), 5-7.
- Hughson, J. (2009). The ancient sporting legacy: Between myth and spectacle. *Sport in Society*, 12(1), 18-35.
- Hunt, N. B. (2008). *Living in Ancient Mesopotamia*. New York: Infobase Publishing.
- Isles, A. F., & Pearn J. H. (2013). Swimming and survival: Two lessons from history. *International Journal of Aquatic Research and Education*, 7(2), 163-166.
- İşcan, F. (1988). *Türklerde spor*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Ji, Z. X. Z. (2006). Discussion of cultural intension of the Chinese ancient sports dress [J]. *Journal of Anhui Sports Science*, 27(4), 7-9.
- Jian, X. (2008). Some misunderstandings in comparison between sport culture history and sport culture of Ancient Chinese and West [J]. *Journal of Beijing Sport University*, 31(11), 30-32.
- Jing-xian, W. (2010). Reflection on Ancient Chinese sports and cultural [J]. *Zhejiang Sport Science*, 22(4), 27-33.
- Jochim M. (2011) The Mesolithic. In S., Milisauskas (Ed.), *European Prehistory. Interdisciplinary Contributions to Archaeology* (pp. 125-151). New York: Springer. Doi: 10.1007/978-1-4419-6633-9_6.
- Johns, C. H. W. (1904). *Babylonian and Assyrian laws, contracts and letters*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Jones, A. H. M. (1964, September). The Hellenistic age. *Past & Present*, (27), 3-22.
- Kahn R. (2007). Toward a critique of paideia and humanitas: (Mis) education and the global ecological crisis. In Roth K. & Gur-Ze'ev I. (Eds.), *Education in the era of globalization* (pp. 209-230). Dordrecht: Springer,
- Kalkan, M. (1997). Bozkır kültüründe at ve prjevalskiy atının bu kültüre kazandırdığı dinamizm. *Erdem*, 9(27), 1129-1142.
- Kamil, J. (2004). Sports, games and other leisure activities. In Nardo, D. (Ed.), *Living in Ancient Egypt* (pp. 46-54). San Diego: Greenhaven Press,
- Касенов, А. (2017, 8-10 Aralık). *Göçebe oyunları- milletin gururu*. Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Oyunlar Sempozyum Bildirileri, Muş Alparslan Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karahan, A. (1980). İslam Türk ve tarih edebiyatlarında ok ve ok atma. İçinde A. Karahan (Ed.), *Eski Türk edebiyatı incelemeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Yayınları.
- Karagöz Arıhan, S. ve Gültekin, T. (2012). Hitit uygarlığında spor. İçinde İ, Yıldırım ve T., Gültekin (Eds.), *Anadolu uygarlıklarında spor* (s. 34-53). Ankara: Spor Yayınevi ve Kitapevi.

- Kassing, G. (2007). *History of dance: An interactive arts approach*. U.S.A.: Human Kinetics.
- Kaya, D. (2005). Kırgızlar'ın millî oyunu kökbörü. O. Belli, Y. Dağlı ve S. Genim (Eds.), *İzzet Günadağ Kayaoğlu hatıra kitabı-makaleler* (s. 303-313). İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları.
- Kennel, N. M. (1995). *The gymnasium of virtue, education & culture in Ancient Sparta*. America: The University of North Carolina Press.
- (2015). The ephebeia in the Hellenistic period. In W. M. Bloomer (Ed.), *A companion to ancient education* (pp. 172-183). UK: Wiley Blackwell.
- Kepecioğlu, K. (1935, 20-25 Eylül). *Türklerde spor*. İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul.
- Khudaverdyan, A., Khachatryan, H. & Eganyan, L. (2016). Multiple trauma in a horse rider from the late Iron age cemetery at Shirakavan Armenia. *Bioarchaeology of Near East*, 10, 47-68.
- Kıdırmayev, A. (1995). Kırgız Medeniyetinde at ve at yetiştiriciliği. İçinde E. Gürsoy Naskali (Ed.), *Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık* (s. 372-374). İstanbul: Resim Matbaacılık.
- Kılıç, Y. ve Uncu, E. (2011). Eski Mezopotamya inanç sisteminin Yunanlılara etkisi (İstar – Aphrodite örneği). *International Journal of History*, 3(1), 183-201.
- Kınal F. (1969). Çivi yazısının doğuşu ve gelişmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 1-16.
- Kilmer, A. D. (1991). An oration on Babylon. *Altorientalische Forschungen*, 18(1), 9-22. Doi:10.1524/aof.1991.18.1.9.
- Klein, J. (1981). The royal hymns of Shulgi king of Ur: Man's quest for immortal fame. *Transactions of the American Philosophical Society*, 71(7), 1-48.
- (1995). Shulgi of Ur: King of a Neo-Sumerian empire. *Civilizations of the Ancient Near East*, 2, 843-857.
- Klengel, H. (2002). Hitit tarihi, İçinde J. Wenzel (Ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 tanrılı halk* (s. 413-420). Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland,

- Konyar, E. (t.y.). *Eski Anadolu Tarihi 1*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim.
- Kortlandt, A. (1979). How might early hominids have defended themselves against large predators and food competitors? *Journal of Human Evolution*, 9(2), 79-82.
- Kotynski, E. J. (2006). The athletics of the Ancient Olympics: A summary and research tool. *University VanderByl*.
- Kouril, J. (2019). Olympism and Olympic education in Greek antiquity. *Studia Sportiva*, 13(1), 74-84.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya tarihi, başlangıcından Perslere kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2011). MÖ ikinci binyılda Mezopotamya. İçinde Köroğlu K. (Ed.), *Eski Mezopotamya ve Mısır tarihi* (s. 52-71). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kramer, S. N. (1967). Shulgi of Ur: A royal hymn and a divine blessing. *The Jewish Quarterly Review*, 57, 369-380. Doi: 10.2307/1453503.
- (1998). *Tarih Sümer'de başlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- (2002). *Sümerler: Tarihleri, kültürleri ve karakterleri* (Ö. Buze, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kretchmar, R. S., vd. (2017). *History and philosophy of sport and physical activity*. United States: Human Kinetics.
- Kuhn, S. L. (1995). *Musterian lithic technology, an ecological perspective*. United Kingdom: Princeton Legacy Library.
- Kunter, H. B. (1938). *Eski Türk sporları üzerine araştırmalar*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Kuşak Güreşi (t.y.). Dünya etnospor konfederasyonu. Erişim Adresi: <https://worldethnosport.org/etnosporlar/kusak-guresi>.
- Kyle, D. G. (2007). *Sport and spectacle in the ancient world*. Malden: Blackwell Publishing.
- (2014). Greek athletic competitions: The ancient olympics and more. In P. Christesen & D. Kyle (Eds.), *A companion to sport and spectacle in Greek and Roman antiquity* (pp. 21-34). UK: John Wiley & Sons.

- Kyriazis, N., & Economou, E. M. L. (2015). Macroculture, sports and democracy in classical Greece. *European Journal of Law and Economics*, 40(3), 431-455.
- Kyrkos, B. (1982). The development of sport in the Hellenistic and Roman period. In I. Meitani, E. Exisou & A. Christodoulou (Eds.), *The Olympic Games in Ancient Greece* (pp.275-287). Greek: Ekdotike Athenon.
- Laffaye, H. A. (1999). Polo. In D. Levinson & K. Christensen (Eds.), *Encyclopedia of world sport, from ancient times to present* (pp. 305-306). New York: Oxford University Press.
- Lambert, W. G. (1996). *Babylonian wisdom literature*. Winona Lake: Indiana Eisenbrauns.
- Lamont, D. A. (1995). Running phenomena in Ancient Sumer. *Journal of Sport History*, 22(3), 207-215.
- Lan, L. & Xing, M. (2008). Study on the origin, development and Extinction of Chinese ancient cuju [J]. *Ludong University Journal (Natural Science Edition)*.
- Landsberger, B. (2017). Mezopotamya'da medeniyetin doğuşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(3), 419-437.
- Leakey, R., ve Lewin, R. (1979). *Göl insanları: Evrim sürecinden bir kesit* (F. Baytok, Çev.). Ankara: Tübitak.
- Lee, H. M. (1998). The Ancient Olympic Games: Origin, evolution, revolution. *The Classical Bulletin*, 74(2), 129-141.
- Lee-Barron, J. R. (2012). The martial science of boxing and its contribution to miliraey close combat. *Journal of Martial Arts Anthropology*, 12(4), 20-25.
- Leigh, M. (2017). Nero the performer. In Bartsch S., Freudenburg K. & Littlewood, C. (Eds.), *The Cambridge companion to the age of Nero* (pp. 21-33). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Leonard, F. E. (1923). *Guide to the history of physical education*. Philadelphia and New York: Lea & Febiger.
- Levine, M. A. (1999). Botai and the origins of horse domestication. *Journal of Anthropological Archaeology*, 18(1), 29-78.

- Li, G. (2004). Development of Chinese ancient wrestling [J]. *Journal of Wuhan Institute of Physical Education*, 38(5), 36-38.
- Lianzhen, M. (t. y.). *An introduction to Chinese archery*. South China Normal University, China.
- Liu, J. T. C. (1985). Polo and cultural change: From T'ang to Sung China. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 45(1), 203-224.
- Lombardo, M. P. (2012). On the evolution of sport. *Evolutionary Psychology*, 10(1), 1-28.
- Luckenbill, D. D. (1923). *Ancient records of Assyria and Babylonia*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mahaffy, J. P. (1883). *Old Greek education*. London: Kegan Paul, Trench & Co.
- Malina, R. M. & Little, B. B. (2008). Physical activity: The present in the context of the past. *American Journal of Human Biology*, 20(4), 373-391.
- Mandell, R. D. (1984). *Sport a cultural history*. New York: Columbia University Press.
- Mao-mao, Z. (2011). Exploration of Ancient Chinese sports culture from the prospective of etymology [J]. *Journal of Beijing Sport University*, 34(6), 33-36.
- Marinatos, N. (2017). Bull games in Minoan Crete: Social and symbolic dimensions. In C. Renfrew, I. Morley & M. Boyd (Eds.), *Ritual, play and belief in evolution and early human Societies* (pp. 237-249). United Kingdom: Cambridge University Press,
- Marrou, H. I. (1964). *A history of education in antiquity*. New York: A Mentor Book.
- McIntosh, P. C. (1957). *Landmarks in the history of physical education*. London: Routledge & Kegan Paul.
- McMahon, A. (2009). The lion, the king and cage: Late chalcolithic iconography and ideology in Northern Mesopotamia. *Iraq*, 71, 115-124. Doi: 10.1017/S0021088900000772.
- McMiken, D. F. (1990). Ancient origins of horsemanship. *Equine Veterinary Journal*, 22(2), 73-78.
- McNeill W. H. (2002). *Dünya tarihi* (A. Şenel, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.

- Mechikoff, R. (2009). *A history of philosophy of sport and physical education: From ancient civilization to the modern world*. New York: McGraw-Hill.
- Memiş, U. A. ve Yıldırım, İ. (2011). Batı kültürlerinde kadınların spora katılımlarının tarihsel gelişimi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(3), 17-26.
- Michel, C. (2017). Economy, society, and daily life in the old Assyrian period. In E. Frahm (Ed.), *A companion to Assyria* (pp. 80-107). USA: John Wiley & Sons.
- Miller, S. G. (2004a). *Ancient Greek athletics*. London: Yale University Press.
- (2004b). *Arete: Greek sports from ancient sorces*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- (2012). *Nemea*, Wiley Online Library. Doi: 10.1002/9781444338386.wbeah14222.
- Min, X. & Li-min, X. (2008). The sport of cuju and the official system in Ancient China [J]. *Journal of Huzhou Teachers College*, 30(1), 74-78.
- Molnar, P. (2005). Tracing prehistoric activities: Musculoskeletal stress marker analysis of a stone-age population on the island of Gotland in the Baltic Sea. *American Journal of Physical Anthropology*, 129(1), 12-23.
- (2008). Patterns of physical activity and material culture o Gotland, Sweden, during the Middle Neolithic. *Intemational Journal of Osteoarchaeology*, 20(1), 1-14.
- Morgan. L. (2017). Play, ritual and transformation: Sports, animals and manhood in Egyptian and Aegean art. In C. Refrew, I, Morley & M. Boyd (Eds.), *Ritual, play and belief in evolution and early human societies* (pp. 211-236). Cambridge: Cambridge University Press,
- Motte, A. (2017). A (re) investigation of Middle Kingdom speech captions in wrestling Scenes. *The Journal of Egytion Archaeology*, 103(1), 53-70. Doi: 10.1177/0307513317714410.
- Mouratidis, J. (1982). *Greek sports, games and festivals before the eighth century B.C.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). The Ohio State University, Ohio.

- Murray, S. C. (2015). Sport and education in Ancient Greece and Rome. In W. M. Bloomer (Ed.), *A companion to ancient education* (pp. 430-443). UK: Wiley Blackwell.
- Mutlu, M. (1976, 31 Temmuz). *At, yiğit, cirit*. Geleneksel Türk Sporları Semineri, Ankara: Güven Yayınları.
- Myers, P. V. N. (1901). *High school ancient history Greece and Rome*. Toronto: The Copp, Clark, Company, Limited.
- Nardo, D. (2004). *Living in Ancient Egypt*. San Diego: Greenhaven Press.
- (2005). *Arts, leisure and sport in Ancient Egypt*. San Diego: Lucent Books.
- Nejat, N. & Rhea, K. (1998). *Daily life in ancient Mesopotamia*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Nikityuk, E. (2019). Kalokagathia: To a question on formation of an image of the ideal person in antiquity and during modern time. *Studia Antiqua et Archaeologica*, 25(2), 429-442.
- Oakley, K. P. vd. (1977). A reappraisal of the Clacton spearpoint. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 43, 13-30. Doi: 10.1017/S0079497X00010343.
- Ober, J. (1993). Public speech and the power of the people in democratic athens. *American Political Science Association*, 26(3), 481-486.
- Ober, J. (2007). I besieged that man: Democracy's revolutionary start. In K. A. Raaflaub, J. Ober & R. W. Wallace (Eds.), *Origins of democracy in Ancient Greece* (pp. 83-104). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Oliveira, A. F. S., vd. (2009). Play behaviour in nanhuman animals and the animal welfare issue. *J Ethol*, 28, 1-5. Doi: 10.1007/s10164-009-0167-7
- Olivova V. (1985). *Sport and games in the ancient world*. New York: st. Martin's Press.
- Olsson, O. (2001). The rise of Neolithic agriculture. *Working paper in economics No. 57*, Goteborg University.
- Ortekin, H. (1938, Şubat). Türkler ve kayak. *Ülkü Dergisi*, 10(60), 513-516.
- Osborne, J. (2010). *Sport, games, women and warriors: An historical and philosophical examination of the early irish ulster cycle* (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Victoria University, Faculty of Arts, Education and Human Development, Victoria.

- Osborne, R. (1998). Early Greek colonozation? The nature of Greek settlement in the West. In N. Fisher & H. V. Wees (Eds.), *Archaic Greece: New approacher and new evidence* (pp. 251-270). London: Duckworth with the Classical Press of Wales.
- Owens, E. J. (2016). Sport: I. ancient empires. *The Encyclopedia of Empire, 1-6*. Doi: 10.1002/9781118455074.
- Öngel, H. B. (2001). *Türk kültür tarihinde spor*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öz, E. (2016). Yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular ışığında, Mezopotamya'nın erken dönemlerinden yeni Asur devri sonuna kadar kralların av faaliyetleri. *International Journal of Social Science, 45*, 143-158. Doi: 10.9761/JASSS3362.
- Özbek, M. (2000). *Dünden bugüne insan*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Özbeyli, N. (1974). Cirit oyun ve kuralları. *Ata sporu cirit* (s. 22-29). Ankara: Erzurum Atlı Spor Kulübü Yayınları.
- Özcan, M. T. (1998). *İlkel toplumlarda toplumsal kontrol*. İstanbul: Özne Yayınları.
- Öztelli, C. (1976, 31 Temmuz). *Cirit ve cirit oyunu üzerine*. Geleneksel Türk sporları semineri Ankara: Güven Yayınları
- Özüdoğru, Ş. (2013). Arkaik dönemden bir Likya Dynast mezarı üzerindeki aslan öldürme sahnesi anlamı ve kökeni üzerine değerlendirmeler. *Anadolu, (39)*, 69-86.
- Palaeologos, K. (1982). The organisation of the games. In I. Meitani, E. Exisou & A. Christodpoulou (Eds.), *The Olympic Games in Ancient Greece* (pp. 104-113). Greek: Ekdotike Athenon.
- Papakonstantinou, Z. (2009). Prologue: Sport in the cultures of the ancient world. *The International Journal of the History of Sport, 26(2)*, 141-148. Doi: 10.1080/09523360802511011.
- Parpola, A. (2004-2005). The Nasatyas, the chariot and Proto–Aryan religion. *Journal of Indological Studies, 16(17)*, 1-63.

- Pavlogiannis, O., vd. (2007). Sport and medicine during Greek antiquity and Roman imperial times. *Journal of the Washington Academy of Sciences*, 93(1), 59-75.
- Peiser, B. J. (1996). Western theories about the origins of sports in Ancient China. *The Sport Historian*, 16(1), 117-139.
- Perdicoyianni-Paleologou, H. (2017). Beginning of the Phthian games in Delphi (582 BC). In F. Curta & A. Holt (Eds.), *Great events in religion: An encyclopaedia of pivotal events in religious history* (pp. 69-70). California: ABC- CLIO.
- Piccione, P. A. (1999). Sportive fencing as a ritual for destroying the enemies of Horus. In E. Teeter & J. A. Larson (Eds.), *Gold of praise: Studies on Ancient Egypt in honor of Edward F. Wente* (pp. 335-349). Chicago: Studies in Ancient Oriental Civilization.
- Pomeroy, S. B. (2004). *Abrief history of Ancient Greece: Politics, society and culture*. New York: Oxford University Press.
- Potter, D. (2011). Anatomies of violence: Entertainment and politics in the Eastern Roman empire from Theodosius I to Heraclius. *Studia Patristica*, 60, 61-72.
- Price, T. (1987). The Mesolithic of Western Europe. *Journal of World Prehistory*, 1(3), 225-305. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/25800527>.
- Pritchard, D. M. (2014). Athens. In W. M. Bloomer (Ed.), *A companion to ancient education* (pp. 1-12). Chichester: Wiley- Blackwell.
- Proietti, G. (1987). *Xenophon's Sparta*. Netherlands: Brill.
- Ragazzi, G. (2015). Interpreting the Prehistoric visual sources for dance. *Music in Art*, 40(1-2), 311-327.
- Raulwing, P. (2009). The Kikkuli text. Hittite training instructions for chariot horses in the second half of the 2nd Millennium B.C. and Their Interdisciplinary Context. Retrieved from: http://www.lrgaf.org/Peter_Raulwing_The_Kikkuli_Text_MasterFile_Dec_2009.pdf.
- Reid, H. L. (2006). Olympic sport and its lessons for peace. *Journal of the Philosophy of Sport*, 33(2), 205-214.
- (2007). Sport and moral education in Plato's republic. *Journal of the Philosophy of Sport* 34(2), 160-175. Doi: 10.1080/00948705.2007.9714719.

- (2011). *Athletics and philosophy in the ancient world: Contests of virtue*. Oxon: Routledge.
- (2012). Athletic beauty in classical Greece: A philosophical view. *Journal of the Philosophy of Sport*, 39(2), 281-297. Doi: 10.1080/00948705.2012.725900.
- (2014). Kalokagathia: Understanding olympic ethics in terms of beautiful goodness. *Sparta Moeslas*, 3(77), 30-35.
- (2019). Athletic virtue and aesthetic values in Aristotle's ethics. *Journal of the Philosophy of Sport*, 47(1), 63-74. Doi: 10.1080/00948705.2019.1691923.
- Remijsen, S. (2010). Challenged by Egtpyians: Greek sport in the third century B.C. In Z. Papakonstantinou (Ed.), *Sport in the cultures of the ancient world* (pp. 98-123). London and New York: Routledge,
- Richardon, N. (1992). Panhellenic cults and panhellenic poets. In D. Lewis, J. Boardman, J. Davies & M. Ostwald (Eds.), *The Cambridge ancient history* (pp. 223-244). Cambridge: Cambridge University Press. Doi: 10.1017/CHOL9780521233477.012.
- Robertson, W. (1821). *History of Ancient Greece, from the earliest times, till it became a Roman province*. Edinburgh: Andrew Jack & Co.
- Romano, D. G. (1977). An early stadium at Nemea. *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 46(1), 27-31.
- Rossa, W. J., Malchrowicz-Moškob, E., & Rozmiarekc, M. (2016). The ancient and modern Nemean games—the evolution of socio-cultural and political functions. *Studies in Sport Humanities*, 19, 42-48.
- Rossi, C., Russo, F. & Russo, F. (2009). *Ancient engineers inventoons, precursors of the present*. Italy: Springer.
- Roux, J. P. (2004). *Türklerin tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl* (A. Kazancıgil ve L. Arslan Özcan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Russel, J. (1839). *Ancient history of Greece and Rome Introductory sketches of the history of the jews, Egyptians, carthaginians, and other ancient nations*. Philadelphia: Published by Hogan & Thompson.
- Saggs, H. W. F. (1963). Assyrian warfare in the sargonid period. *Iraq*, 25(2), 145-154.

- (1965). *Everyday life in Babylonia and Assyria*. New York: Putnam and Sons.
- Salvini, M. (2011). *Urartu tarihine genel bir bakış*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sanders, N. K. (1960). The epic of Gilgamesh. *Assyrian International News Agency Books Online*.
- Sansone, D. (1988). *Greek Athletics and the genesis of sport*. London: University of California Press.
- Santangelo, F. (2007). *Sulla, the elites and the empire: A study of Roman policies in Italy and Greek East*. Boston: Brill.
- Sarıalp, R. (2001). *Düşünceler ve denemeler: Tarih, kültür, spor*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Saygın, A. (2017). Sümer Medeniyeti üzerine bir inceleme. *Academia.edu*, 1-10.
- Scambler, G. (2005). *Sport and society: History, power and culture*. New York: Open University Press.
- Scanlon, T. F. (2002). *Eros & Greek athletics*. New York: Oxford University Press.
- (2006). Sports media: A modern institution. In A. A. Raney & J. Bryant (Eds.), *Handbook of sport and media* (pp. 3-21). England: Lawrence Erlbaum Associates.
- (2014a). *Sport in the Greek and Roman worlds: Early Greece, the olympics and contests* (Vol. 1). United Kingdom: Oxford University Press.
- (2014b). Racing for Hera: A girl's contest at Olympia. In T. F. Scanlon (Ed.), *Sport in the Greek and Roman worlds* (pp. 108- 150). United Kingdom: Oxford University Press.
- (2018). Class tensions in the games of Homer: Epeius, Euryalus, Odysseus, and Iros. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 61(1), 5-20.
- Scholz, P. (2007). Einführung. In D. Kah & P. Scholz (Eds.), *Das hellenistische gymnasium* (pp. 11-24). Berlin, Boston: De Gruyter,
- Schulman, A. R. (1957). Egyptian representations of horseman and riding in the New Kingdom. *Journal of Near Eastern Studies*, 16(4), 263-271.

- Schwemer, D. (2016). Quality assurance managers at work, the Hittite festival tradition. In G. G. W. Müller (Ed.), *Liturgie oder Literatur?* (pp. 1-30). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Seheer, J. (2002). Kutsal alanlar – kült yerleri ve çok işlevli kuruluşlar. İçinde J. Wenzel (Ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı halk* (s. 450-452.). Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- Selby, S. (2000). *Chinese archery*. Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Sharon, G. & Oron, M. (2014). The lithic tool arsenal of a mousterian hunter. *Quaternary International*, 331, 167-185.
- Sipahi, İ, T. (2019a). Anadolu'dan bir Hitit kült sahnesinin Akdeniz kültür coğrafyasındaki yeri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi*.
- (2019b). Hititlerde dans-müzik ve günümüze yansımaları. *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1(1), 71-97.
- Sjöberg, A. W. (1985). Trials of strength: Athletics in Mesopotamia. *Expedition*, 27(2), 7-9.
- Skaltsa, S. (2012). Gymnasium, Classical and Hellenistic times. *The Encyclopedia of Ancient History*. Doi:10.1002/9781444338386.wbeah22138.
- Soylu, G. (1982). Prehistorik devirlerde beslenme sorunları. *Antropoloj Dergisi*, (12), 637-650.
- Spaaij, R. (2012). Olympic rings of peace? The olympic movement, peacemaking and intercultural understanding. *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics*, 15(6), 761-774. Doi: 10.1080/17430437.2012.708279.
- Spartalıların Anayasası (1980). (B. Umar, Çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 277-296.
- Speak, M. (1999). Recreation and sport in Ancient China: Primitive society to AD 960. In J. Riordan & R. Jones (Eds.), *Sport and physical education in China* (pp. 20-44). New York and London: ISCPES.
- Spears, B. (1984). A perspective of the history of women's sport in Ancient Greece. *Journal of Sport History*, 11(2), 32-47.

- Spivey, N. (2017). Epic games, In C. Renfrew, I. Morley & M. Boyd (Eds.). *Ritual, play and belief in evolution and early human societies* (pp. 250-263). United Kingdom, Cambridge University Press.
- Stiner, M C. Barkai, R. & Gopher, A. (2009). Cooperative hunting and meat sharing 400-200 kya at Qesem cave, Israel. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(32), 13207-13212. Doi: 10.1073/pnas.0900564106.
- Strauss, L. (1939). The spirit of Sparta or the taste of Xenophan. *The Johns Hopkins University Press*, 6(4), 502-536.
- Swaddling, J. (1999). *Antik Olimpiyat Oyunları* (B. Gürün, Çev.). İstanbul: Homer Kitapevi.
- Sweet, W. E. (1987). *Sport and recreation in Ancient Greece, a sourcebook with translation*. New York: Oxford University Press.
- Syrigos, A. (2009). Olympic truce: From myth to reality. In K. Georgiadis & A. Syrigos (Eds.), *Olympic truce, sport as a platform for peace* (pp. 21-24). Greece: The International Olympic Truce Centre.
- Şenel, A. (1970). *Eski Yunanda eşitlik ve eşitsizlik üstüne*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- (1982). *İlkel topluluktan uygar topluma geçiş aşamasında ekonomik toplumsal düşünsel yapıların etkileşimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- (1995). *Siyasal düşünceler tarihi: Tarih öncesinde ilkçağda, ortaçağda ve yeniçağda toplum ve siyasal düşünüş*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Şimşek, F. (2017). Paleolitik dönemde insan türleri. *Uluslararası Aminos Dergisi*, 2(3), 66-85.
- Şinoforoğlu, O. T. (2019). *Beden eğitimi ve sporun felsefesi*. Yayınlanmamış Ders Notları. Dumlupınar Üniversitesi BESYO, Kütahya.
- Tan, N. (1976, 31 Temmuz). *Tarihi Türk güreşi hakkında notlar*. Geleneksel Türk Sporları Semineri. Ankara: Güven Yayınları.

- Tarcan, S. S. (1932). *Türklerde beden idmanları*. Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri No: 18 Ankara: Türk Tarih Kurumu Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Taşyürek O. A. (1977). The Urartian bronze hoard from giyimli. *Expedition*, 19(4), 12-20.
- Tayga, Y. (1990). *Türk spor tarihine genel bakış*. Ankara: Gençlik Spor Genel Müdürlüğü Spor Eğitimi Dairesi Başkanlığı.
- Taylor, G. H. (1860). *An exposition of the Swedish movement-cure*. New York: Fowler and Wells.
- Tekin, O. (1998). *Eski Yunan tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Tharsen, J. R. (2006). *Sport and the "competitive spirit" in Ancient China*. National Taiwan Normal University Center for Chinese Language and Culture.
- Thucydides. (2020, 10 Haziran). Retrieved from: <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/thucydides>.
- Thomas, A. (2014). Bioarchaeology of the middle Neolithic: Evidence for archery among early European farmers. *American Journal of Physical Anthropology*, 154(2), 279-290.
- Thompson, J. G. (1972). Sport, athletics and Gymnastics in ancient. In C. E. Mueller (Ed.), *National college physical education Association for men* (pp. 87-92). New Orleans, Louisiana: University Microfilms International.
- (1978). Solon on athletics. *Journal of Sport History*, 5(1), 23-29.
- Tian, G. (2008). On the philosophies of archery. *Journal of Physical Education*, 15(2), 110-112.
- Tigay, J. H. (2002). *The evolution of the Gilgamesh epic*. USA: Bolchazy-Carducci Publishers.
- Tipton, C. M. (2014). The history of "Exercise is medicine" in ancient civilizations. *The American Physiological Society*, 38, 109-117.
- Tiryaki, S. (2015). Asur-Urartu ilişkilerinde yerel politik güçler. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 103-142.

- Toğan, Z. V. (1939). Eski Türklerde kayakçılık. *Askeri Mecmua*, 57(115), 1165-1172.
- Tomasello, M., vd. (2012). Two key steps in the evolution of human cooperation: The interdependence hypothesis. *Current anthropology*, 53(6), 673-692.
- Toros, K. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti spor tarihi* (Yayınlanmamış Araştırma). Gazi Üniversitesi, Ankara, 1-212.
- Touny, A. D. (t.y.). History of sports in Ancient Egypt. Retrieved from: <http://web.archive.org>.
- Tridimas, G. (2011). Cleisthenes' choice: The emergence of direct democracy in ancient athens. *Journal of Economic Asymmetries*, 8(1), 41-60.
- Troncoso, V. A. (2009). The Hellenistic gymnasium and the pleasures of paideia. *Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae*, 19, 71-84.
- Trt Avaz, (2015a, 8 Nisan). Gökbörü oyunu nasıl oynanır? [Video]. Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=WuieqmoFrSk>.
- Trt Avaz, (2015b, 9 Mayıs). Çöğen nasıl oynanır? [Video]. Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=C6OIdFqV3CM>.
- Trt Avaz, (2015c, 8 Ağustos). Cirit (Çavgan) nasıl oynanır? [Video]. Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=cFiRmJZkad4>.
- Trt Avaz, (2019, 1 Nisan). Geleneksel Sporların İzinde. [Video]. Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=bLWtHWeLjSQ>.
- Turani, A. (1992). *Dünya sanat tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Türkmen, M. (2009). Düünden bugüne Türk toplumlarında çevgen/çöğen/ çevgan/ polo oyununa genel bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (183), 479-492.
- Tyrrell, B. (2004). *The smell of sweat: Greek athletics, olympics and culture*. USA: Bolchazy- Carducci Publishers.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1967, Temmuz). Çevgan ve gökbörü. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, (57), 663-667.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- (2016). *Hititlerde ve eski Anadolu toplumlarında din, devlet, halk ve eğlence*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Van Alfen, P. G. (2004). *A simple souvenir: Coins and medals of the Olympic Games*. New York: The American Numismatic Society.
- Vercoutter, J. (2012). *Eski Mısır* (E. Çaykara, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vermaak, P. S. (2011). A new interpretation of the playing objects in the Gilgamesh epic. *Journal for Semitics*, 20(1), 109-138.
- Villoette, S., vd. (2010). Subsistence activities and the sexual division of labor in the European upper Paleolithic and Mesolithic: Evidence from upper limb enthesopathies. *Journal of human evolution*, 59(1), 35-43. Doi: 10.1016/j.jhevol.2010.02.001.
- Walden, J. H. W. (1912). *The universities of Ancient Greece*. London: George.
- Wallece R. W. (2007). Revolutions and a new order in Solonian athens and Archaic Greece. K. A. Raaflaub, J. Ober, R. Wallece (Eds.). *Origins of democracy in Ancient Greece* (pp. 49-82). California: University of California Press.
- Ward, A. (1968). The Cretan bull sports. *Antiquity*, 42(166), 117-122.
- Webster, T. B. L. (2014). *From Mycenae to Homer: A study in early Greek literature and art*. Oxon: Routledge.
- Wei, J. (2004). On the development of ancient Chinese wrestling. *Journal of Yanan University*, 26(4), 93-94.
- Westerblad, C. A. (1909). *Ling the founder of Swedish gymnastics-his life, his work and his importance*. London: Sampson Low, Marston & Co limited.
- Wess, H. V. (2018). The common messes (Vol I). In A. Powell (Ed.) *A companion to Sparta* (pp. 236-267). USA: John Wiley & Sons.
- Wigo, B. (2009). *The golden age of swimming*. USA: International Swimming Hall of Fame.
- Wilhelm, G. (2002). Batı ve Doğu arasında Anadolu. İçinde J. Wenzel (Ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 tanrılı halk* (s. 388-390). Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.

- Willets, R. F. (1955). *Aristocratic society in Ancient Crete*. London: Routledge and Kegan Paul LTD.
- Willets, R. F. (1977). *The civilization of Ancient Crete*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- William, B. H. (2017). City of the moon: New Excavations at Ur. Retrieved from: <http://www.penn.museum/sites/expedition/?p=24158>.
- Wilson, J. A. (1931). Ceremonial games of the New Kingdom. *The Journal of Egyptian Archaeology*, 17(3\4), 211-220.
- Wise, T. & McBride, A. (1981). *Ancient armies of the Middle East. Men at arms series 109*. London: Osprey Publishing.
- Wiseman, D. J. (1952). A new stela of Aššur-našir-pal II. *Iraq*, 14(1), 24-44.
- Woff, R. (1999). *The Ancient Greece Olympics*. New York: Oxford University Press.
- Woolley, L. (1946). *Ur: The first phases*. London: Penguin Book.
- Wooyeal, P., & Bell, D. A. (2004). Citizenship and state-sponsored physical education: Ancient Greece and Ancient China. *The Review of Politics*, 66(1), 7-34.
- Worthington, I. (2003). *Alexander the great*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Wycherley, R. E. (1993). *Antik Çağda kentler nasıl kuruldu?* (N. Nirven ve N. Başgelen, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Xiangdong, Y. (2002). Of the music, archery and riding in the classical six arts: A study of physical training and aesthetic cultivation in Ancient Chinese education [J]. *Nankai Journal*, 6, 17.
- Xiuling, Y. (2000). Ancient Chinese cuju and modern soccer [J]. *Journal of Zhejiang University*, 30(1), 78-83.
- Yadin, Y. (1963). *The art of warfare in biblical lands, in the light of archaeological discovery*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Yakut, A. (2017). Helen sever Nero'nun büyük hamlesi: Achaia eyaletinin özgürleştirilmesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), 191-208.

- Yalouris, N. (1982). Origin and history of the games. In I. Meitani, E. Exisou, A. Christodoulou (Eds.), *The Olympic Games in Ancient Greece* (pp. 82-87). Greek: Ekdotike Athenon,
- Yan, G., Tianju, Z. & Liebao H. (2012). The study of Chui Wan, a golf-like game in the Song, Yuan, and Ming Dynasties of Ancient China. *Journal of Sport History*, 39(2), 283-297.
- Yıldıran, İ. (1986). *Tarihi kaynakları açısından Türk spor kültürü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- (1996). Uygulama nedenleri ve fonksiyonları bakımından Türk kültürünün erken devirlerinde bazı sportif aktivitelerin görünümü. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 47-57.
- (1997). Tepük futbol mudur? XI. yüzyıl Türk spor faaliyetlerinden “tepük” oyununun mahiyeti üzerine bir araştırma. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 54-62.
- (1998). Eski Sibirya- Altay bölgesi kayakçılığının hippopod (at ayaklılar efsanesi ile ilişkisi). *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(3), 21-28.
- (1999). Kavramsal ve fonksiyonel açıdan Türklere yorga/rahvan biniciliğinin tarihsel gelişimi ve Türkiye’de geliştirme perspektifleri. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 43-58.
- (2011). Fair Play: Etimolojik, semantik ve tarihsel bir bakış. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(4), 3-18.
- (2014). Antikiteden moderniteye olimpiyat oyunları: İdealler ve gerçekler. *Hece* (Batı medeniyeti özel sayısı), 18(210-212), 555-570.
- Yıldıran, İ. & Şinoforoğlu, T. (2012). Revival of the Djerid Game in Turkey. In A. Amendt, C. Wacker (Eds.), *Horse Games – Horse Sports: From traditional oriental games to modern and olympic sport* (pp. 79-86). Beirut/Lebanon: Arab Scientific Publishers.
- Yıldırım, T. (2001). Hüseyinde kabartmalı vazosunda betimlenen dans eden bir Hititli. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41(1), 1-7.
- Yıldız, D. (2002). *Çağlar boyu Türklere spor*. İstanbul: Telebasim.

- Yongyi, L. & Yong, X. (2011). On characters of traditional sport etiquette and its influence on ancient sport [J]. *Journal of Jilin Institute of Physical Education*, 27(6), 39-41.
- Young, D. C. (2004). *A brief history of the Olympic Games*. USA: Blackwell Publishing.
- (2005). Mens Sana in Corpore Sano? Body and mind in Ancient Greece. *The International Journal of the History of Sport*, 22(1), 22-41. Doi: 10.1080/0952336052000314638.
- Younger, J. G. (1976). Bronze age representation of Aegean bull-leaping. *American Journal of Archaeology*, 80(2), 125-137.
- Yücel, Ü. (1999). *Türk okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Zenbilci, İ. K., ve Çetin, U. (2018). Prehistorik çağlardan modernizme dansın anlamı: Tasvirler üzerinden ikonografik bir analiz. *History Studies*, 10(7), 265-294.
- Zhang, D., vd. (2005). Climate change, social unrest and dynastic transition in Ancient China. *Chinese Science Bulletin*, 50, 137-144. Doi: 10.1007/BF02897517.
- Zhang, J., & Wu, K. (2018). A cross-cultural and historical analysis of Chinese chui wan in comparison to Early Scottish golf. *The International Journal of the History of Sport*, 35(12-13), 1356-1368.
- Zhijun, C. (2006). Compendium of the Chinese archaic gymnastic literature [J]. *Library and Information*, (5), 137-142.
- Zhilin, M. & Savchenko, S. (2019). Fishing in the Mesolithic of the Trans-Urals. *Quaternary International*, 542, 4-22. Doi: 10.1016/j.quaint.2019.05.006.
- Zhusupov, A. M., & Dayirbekov, B. Z. (2019). National games. СПОРТ, ФИЗИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ И РЕКРЕАЦИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ, 40-44.
- Zimmern, A. (1895). *The home life of the Ancient Greece*. London, Paris & Melbourne: Cassel and Company, Limited.
- Zurbitski, Y., Mitropolski, D., ve Kerov, V. (2006). *İlkel köleci ve feodal toplum* (S. Belli, Çev.). Ankara: Eriş Yayınları.

DİZİN

-A-

Agoge, 40
 Agon, 33, 112
 Ağırılık Kaldırma, 20, 55
 Akhilleus, 20, 21, 23, 24, 48
 Amenophis, 40, 41, 45
 Apollo, 84, 108, 120, 122
 Arete, 81, 82, 106, 107
 Aristokrat, 29
 Aristoteles, 4, 36, 44, 46
 Askeri Beceriler, 37
 Askeri Temelli, 27, 38, 100
 Aslan Avı, 24, 27, 131, 142, 144
 Asurbanibal, 40
 At, 36, 58, 59, 64, 65, 108
 At Ayaklı, 75
 Atina, v, vi, ix, 26, 29, 30, 31, 32, 34,
 36, 38, 44, 49, 50, 51, 56, 64, 69, 72
 Atletizm, 22, 26
 Atlı Araba, 36, 88, 125, 126, 129
 Augustus, 54, 68
 Avcılık, 28, 38
 Ayak Topu, 50, 75, 132

-B-

Barbar, 67
 Balık Tutma, 11, 21, 26, 39, 55
 Beden, ii, iii, v, 1, 27, 32, 37, 69, 71, 72,
 90, 107, 114, 119
 Beni Hasan, 43
 Bhimbetka, 9
 Binicilik, 33, 42, 47, 48, 51, 54, 55, 56,
 57, 58, 69, 70, 71
 Boğa Dövüşü, 21, 43
 Boğa Akrobasisi, 37
 Boş zaman, v, 6, 13, 15, 17, 34, 45, 68,
 87, 94, 130
 Burjuva, 29
 Büyük İskender, 47, 53, 68

-C-

Capitolian Oyunları, 55
 Cenaze Töreni, 42, 44, 60, 71, 81, 83,
 87, 121
 Cerid, 64
 Chui Wan, 51, 119
 Cirit, viii, 63, 64, 91, 109, 116

-Ç-

Çana, 73, 74
 Çıplaklık, 27, 51, 53
 Çöl avı, 39
 Çubuk Dövüşü, 44

-D-

Dans, 8, 43, 48
 Dede Korkut, 58, 71
 Delfi, 122
 Demether rahibesi, 67
 Demokrasi, 31, 45
 Divanü Lügat-it Türk, 63, 70, 76, 91, 95
 Djoser, 42
 Dracon Yasaları, 28
 Dromos, 35
 Doğal hareketler, 4, 130
 Domitian, 55
 Dor, 86, 87, 100, 133

-E-

Elis, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128
 Ephebe, 101
 Eskrim, 44, 47, 49, 131

-F-

Festival, 57
 Firavun, 45, 46

-G-

Gılgamış, 19, 20, 21, 72
 Gladyatör, 116
 Gökbörü, viii, 60, 61, 116
 Gumnastai, 35, 36
 Güç testleri, 104
 Güreş, viii, 21, 43, 44, 45, 53, 69, 72, 73
 Gymnasiarch, 110
 Gymnasium, 38, 113

-H-

Halat Çekme, 45, 46, 55, 57
 Hammurabi, 29
 Hattuşa, 30
 Helen Birliği, 72
 Helenizm, 53
 Hellanodaika, 126, 127

Hera, 59, 67, 68, 112
 Herakles, 48, 60, 62
 Heykel, 18, 25, 27, 38, 88, 99, 102, 115,
 117, 119, 121, 125, 126, 129, 138
 Hippocrates, 107
 Hitit Kültü, 30
 Hokkabazlık, 19
 Homeros, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 101
 Huang-Ti, 49, 50
 Hüseyinde, 32, 119

-I-

Istmian, 52
 Isopythia, 112

-İ-

İlyada, 19, 21, 23, 24, 101
 İnandıktepe, 32
 İndo-germen, 80
 İsabet, 8, 25, 50, 51, 59, 64, 68

-J-

Jimnastik, 38, 46, 47, 28, 30, 33, 35, 36,
 37, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 55, 70,
 72
 Jübile Koşusu, 42

-K-

Kalokagathia, 108, 111
 Kano, 10,14, 46, 56
 Kayak, v, 51, 67, 73, 74, 75, 132
 Kallistephanos, 122
 Kemer Güreşi, 20, 136
 Kleisthenes, 31
 Konfüçyüsçülük, 56
 Konuşma Kalıbı, 11
 Koşu Yarışı, 27, 33, 64, 67
 Kraliyet Sporları, 41
 Kungfu, 49
 Kutsal Evlilik, 19, 21
 Kült, 72

-L-

Lascaux Mağarası, 8
 Leukophrynia, 112
 Li you, 50
 Lykourgos, 39, 40, 41, 43

-M-

Makedon, 47
 Meslek Atletliği, v, 113, 116
 Meşale Yarışları, 109
 Mezopotamya, v, 2, 17, 18, 24, 26, 27,
 29, 30, 33, 35, 36, 38, 40, 18, 70, 99,
 103, 104, 105, 109
 Mızrak, 23
 Miken, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26,
 28, 71
 Miken Lahitleri, 22, 23
 Minos, 79, 80, 84
 Mitridatik, 117
 Musteryan, 7
 Müzik, 19, 23, 31, 32, 35, 37, 42, 43,
 54, 55, 60, 89, 91, 95, 98, 99, 100,
 101, 102, 104, 110, 111, 112, 115,
 116, 118, 131

-N-

Nehir Medeniyetleri, 17
 Nemean, 29, 52, 55, 61, 62, 111
 Neolitik, 11, 12, 47, 50
 Nero, 54, 55, 68, 72, 92, 105, 118
 Nobilior, 112, 115
 Nippur, 17, 22, 23, 24
 Nubia, 44, 93

-O-

Oğlak Kapmaca, 61
 Oğuz Kağan, 58, 69
 Ok, 39, 69, 99
 Okçuluk, viii, 35, 41, 54, 67, 24, 90
 Olimpiyat Oyunları, v, 79, 87, 89, 90,
 91, 105, 116, 117, 119, 121, 122, 124,
 125, 126, 127, 132
 Orta Asya, 57, 60, 62, 63, 67, 69, 71,
 72, 71

-P-

Paideia, 32, 50, 102, 116
 Paidatribai, 35, 36
 Paidotribes, 32
 Paleastra, 34, 35, 53
 Panhelenik Oyunlar, 57
 Panhelenizim, 108
 Pankrasyon, 51
 Patroclus, 20
 Pedagog, 97

Pers, 47, 68, 72
 Peynir Dövüşü, 31
 Phaeacia Adası, 24
 Philip, 108
 Pindar, 91, 99, 103
 Plato, 36, 40, 110
 Polo, 51, 105, 106
 Primitif, vi, 5, 6, 8, 11, 130
 Pugilism, 21
 Pyhtian, 29

-R-

Ramses, 40
 Retorik, 99, 105, 111
 Ritmik Jimnastik, 37
 Ritüel, 8, 19, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 39,
 42, 44, 45, 54, 55, 56, 70, 81, 88, 124,
 132
 Roma, v, 18, 26, 51, 53, 54, 55, 56, 57,
 58, 59, 62, 68, 72, 97, 115

-S-

Sapan, 27, 39, 41, 111
 Sen-ne-müt, 39
 Sofist, 44
 Sokrates, 106
 Solon, 29, 30, 31, 32, 51, 71, 115
 Sopa Dövüşü, 45
 Sparta, ix, 31, 39, 40, 41, 63, 64, 93, 95,
 96, 100, 103, 110, 111, 114, 117
 Sphairisterion, 35
 Sphairomakhia, 103
 Stephanik, 52
 Sualtı Dalgıçları, 28, 131
 Sulla, 56, 57, 68, 72, 112
 Suma, 53

Sunak, 65
 Süvari, 28, 36, 40, 48

-Ş-

Şampiyon Listesi, 26, 58
 Şans Oyunları, 14, 26, 55
 Şiirler Kitabı, 55
 Şulgi, 21, 22, 23, 24, 26

-T-

Tepük, 76, 98, 119
 Terra cota, 21
 Theodosius, 57, 68, 69, 73, 110
 Tiranlar, 29
 Truva, 20, 24, 48, 54, 71

-U-

Ur, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 103, 104,
 118

-W-

Wushu, 48, 49, 96

-Y-

Yarışma, 68
 Yay, 10, 11, 14, 24, 25, 28, 37, 40, 53,
 68, 69, 139
 Yunan Eğitim İdeali, 30, 32
 Yunan Oyunları, 53, 57

-Z-

Zeus, 86, 87, 88, 117, 119, 120, 121,
 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130
 Zeytin, 88, 93, 121, 127, 128
 Zıpkın, 10, 12, 14, 28

